

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

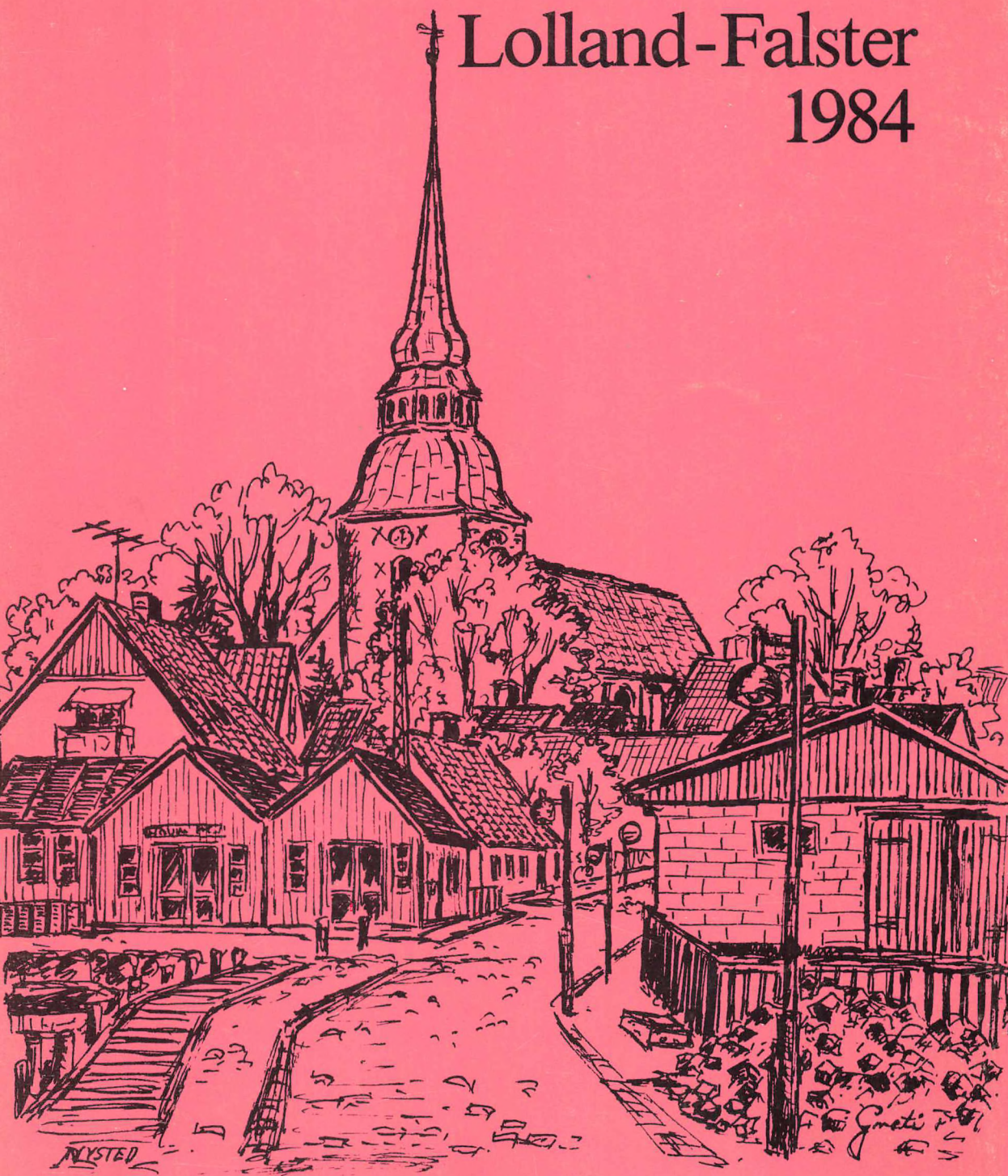
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland-Falster 1984

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE
SAMFUND

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 1984 - 72. årgang

Skrift: Times

Papir: Thai-Cote

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo

Bogbinder: B. Sandersens Bogbinderi, Næstved

Redaktion: Verner Hansen, Maribo

Omslagsbilledet:

Årbogen 1984 har i høj grad Nysted som emne. Greti Hansen, Maribo, har derfor i sin tegning fanget den særlige stemning, der er omkring den høje kirke, som rejser sig mellem de mange gamle huse og med det miljø, som havnen har.

Indholdsfortegnelse

Nysted kommune – historisk set 7 Af skoleinspektør A. F. Heyn, Nysted	Lolland-Falsters museer 160
Barn på Falster 115 Af fhv. overlærer Peter Jensen, Nykøbing F.	Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver 171
Kippinge kirke og den hellige kilde 124 Af lærer Jens Larsen, Nykøbing F.	Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster 177
Lolland-Falster i bogverdenen 150 Af redaktør Verner Hansen, Maribo	Lolland-Falsters historiske Samfund .. 178
	Person- og stedregister 185

Forord

Nysted kommune – historisk set er et led i den række af lokalhistoriske billedværker, som Lolland-Falsters historiske Samfund indledte for otte år siden.

Turen er nu kommet til Lollands sydøstlige hjørne, hvor 27 landsbyer og én købstad eller ti sogne med tusindårige traditioner i 1970 blev forenet i den Nysted kommune, vi kender i dag.

Bogens titel antyder, at det ikke har været hensigten at skrive Nysted kommunes historie, men historisk at betragte den egn, vi bor i.

Når vi færdes på vore landeveje eller langs vore kyster, støder vi bestandig på minder fra fortiden – på noget, der kan fortælle om de slægtled, der gik forud og skabte det samfund, vi har i dag.

Historien fortæller os, at området her altid har været tillokkende – et godt hjørne

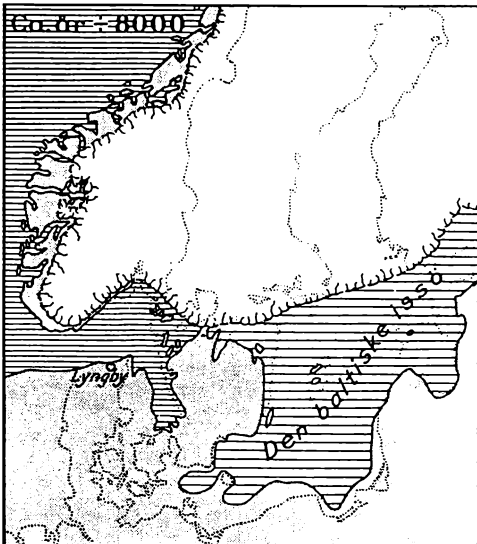
at bo i – lidt borte fra de store hovedstrøg, men alligevel nær nok til, at man har mærket det store begivenheder.

Lidt afsides måske, men gennem Olaf Rudes billeder alligevel kendt af alle. Hans indtryk fra barndomshjemmet på Borretlund, fra skolen og forsamlingshuset i Frejlev og af naturen langs Guldborgsund møder vi i hans kunst, der er nået ud til alle via TV-transmissionerne fra Folketinget, hvor hans motiver herfra pryder bagvæggen.

Det er mit håb, at denne bog må skabe interesse for lokalhistorien og måske give andre lyst til at fortælle, hvad de ved om de mange personligheder, der har været med til at præge vor egn.

Nysted, den 17. maj 1984.

Arne Heyn.

Dette imponerende kranium af en urokse hænger på Kettinge skole. Det blev fundet den 31. maj 1940 under tørvegravning i en mose, der ejedes af R. Skjoldby, Kettinge, og R. M. Pedersen, Nysted. I tre meters dybde traf man på flere skeletdele, men da kraniet kom til syne, besluttede de to entreprenører, at det skulle transporteres til Nykøbinu, for at det kunne blive omtalt i pressen. Senere blev kraniet overladt til en konservator, der indsendte en prøve til pollenanalyse, og den viste, at uroksen stammede fra birke-fyrretid, ca. 8000 f. Kr. Den er altså 10.000 år gammel – fra den periode, hvor indlandsisen havde trukket sig tilbage til nord for de mellemsvenske søer, og Østersøen havde direkte forbindelse med Kattegat.

Nysted kommune

Går vi et par hundrede år tilbage i tiden, er det ikke så svært at få øje på, hvad der engang i 1970 skulle blive til Nysted kommune.

Med ti års mellemrum udkom der to kort over Lolland-Falster. Erik Pontoppidans »Danske Atlas« fra 1766, tilegnet Frederich Raben, bygger på en hundredårig tradition og viser os et meget fantasifuldt billede af vore øer, mens Videnskabernes Selskabs kort fra 1776 er »prøvet ved trigonometriske og astronomiske operationer«.

En sammenligning mellem de to kort giver os et indtryk af en voldsom udvikling i opfattelsen, men det ældste kort viser os meget tydeligt, hvad der nu er blevet Nysted kommune med vand mod øst og syd, med en herredsgrænse gennem moser og søer mod vest og endelig mellem Hejrede sø og Guldborgsund en grænse, der går nord om Bramsløkke og syd for Fuglsang.

De enkelte landsbyer er anbragt meget tilfældigt – men de er der alle 27, og kirkerne er alle otte placeret næsten korrekt ligesom de tre herregårde og til dels skovområderne.

Kystlinien mod Østersøen er særdeles interessant, fordi den meget tydeligt viser, hvad der dengang var mest kendt, nemlig indsejlingen til Nysted. Derfor er Nysted Nør blevet tre-fire gange større end f.eks. Røgbølle sø.

Pontoppidans kort viser os også de to vigtigste åmundinger – udløbene af Vestermosen ved V. Ulslev og Åmosen ved Herritslev, hvad der kan give os et fingerpeg om, at det er netop her, Nysted kommunes historie begynder.

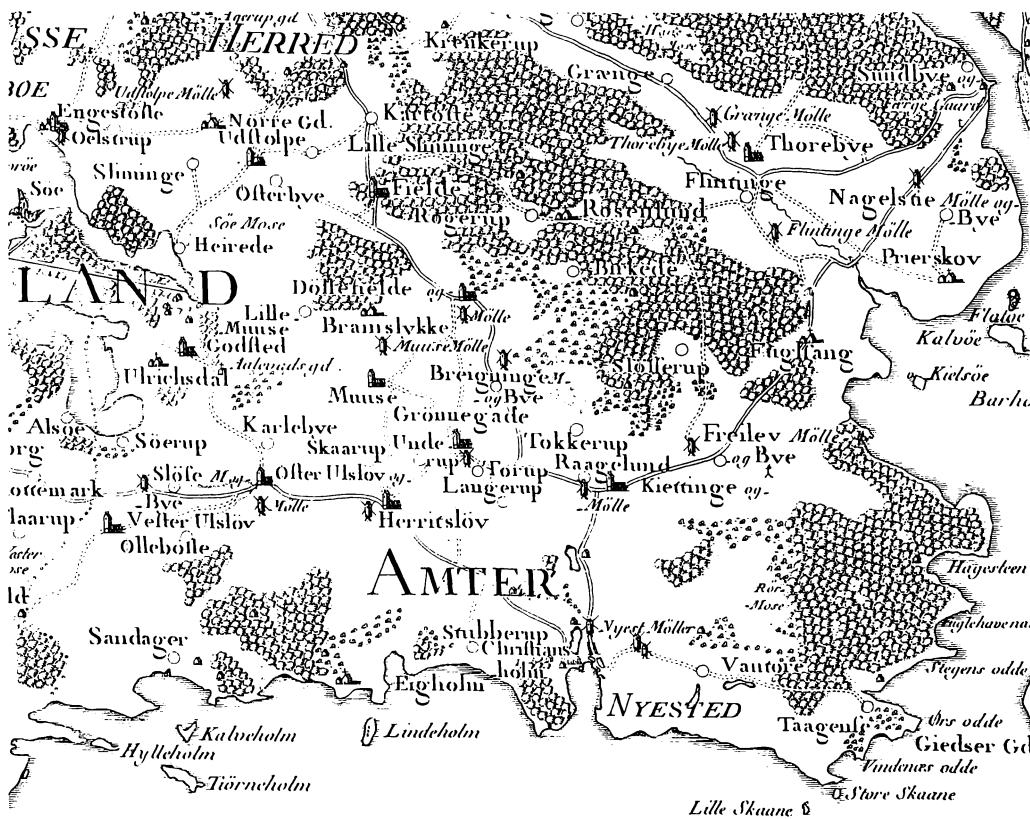
Jægerstenalderens bopladser

Egentlig begynder historien om de første mennesker vel helt ude i Østersøen, hvor jægere og fangere holdt til langs den daværende kystlinie. Vi har ingen spor af deres færden, men der er håb om, at undervandsarkæologien ad åre vil kunne give os oplysninger om deres bopladser.

For ca. 8000 år siden har jægerne fulgt åløbene ind i landet i deres søgen efter føde, og fra den tid stammer det ældste bopladsfund i vort område. Det er gjort i Godsted på to små holme i mosedraget øst for Hejrede sø. Her blev i slutningen af 1800-tallet optaget ikke mindre end 11400 redskaber, hvoraf bensager, økser og mikrolitter stammer fra den sidste del af maglemosetiden. Derimod viser fund af 2340 tværpile, at bopladserne også har været benyttet i Ertebølletiden, ca. 2000 år senere.

Fra den tid stammer også det næste bopladsfund, der blev gjort på en lille holm i Vestermosen ved Vester Ulslev i 1871. Under ½ m tykt tørvelag fandt man 5000 redskaber, flest flintflækker, men også skiveøkser, bor og pilespidser. En enkelt grønstensøkse vidner om, at jægerfolket også tilvirkede våben. Endelig blev der fundet to slags lerkar – nogle flade, der har været anvendt som spæklamper og nogle spidsbundede til opbevaring af føde. Marvspaltede knogler af hjort og vildsvin samt fiskeben og nøddeskaller fortæller os noget om dennes sammensætning.

Et tredje fund fra jægerstenalderen er gjort ved det østlige åløb, idet man under

To kort fra hhv. 1766 og 1776. Pontoppidan / Videnskabernes Selskab.

Langdyssen »Kæmpegården« syd for gården Eg-holm. Den er 76 m lang og rummer flere kamre.

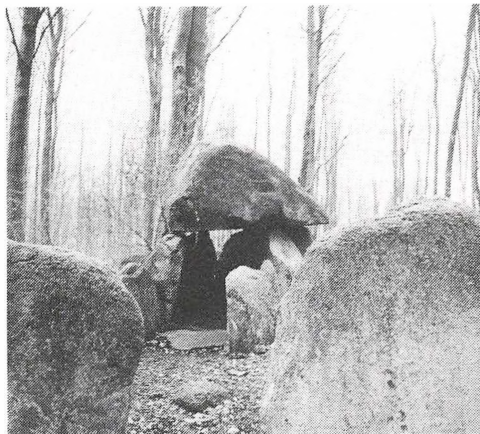
opmudring af sejllobet i Nysted Nor ud for Skansen har fundet en boplads i en dybde af 1,3 m – så meget er landet sunket i de forløbne 6000 år.

Bondestenalderens storstensgrave

Den største forandring i menneskets historie skete her hos os for 6000 år siden – man begyndte at dyrke jorden.

De fleste bønder ryddede sig en plads i urskoven og indledte dermed den forandring af landskabet, vi stadig er vidne til. De tyndnakkede, slebne flinteøkser og ilden skaffede dem de lysninger, hvor de kunne så deres korn. Når jorden så var udpint, måtte man »svedje« et nyt stykke skov, mens græsset fik lov til at gro på de gamle marker. Her kunne de tæmmede dyr finde føde, indtil skoven igen var groet til.

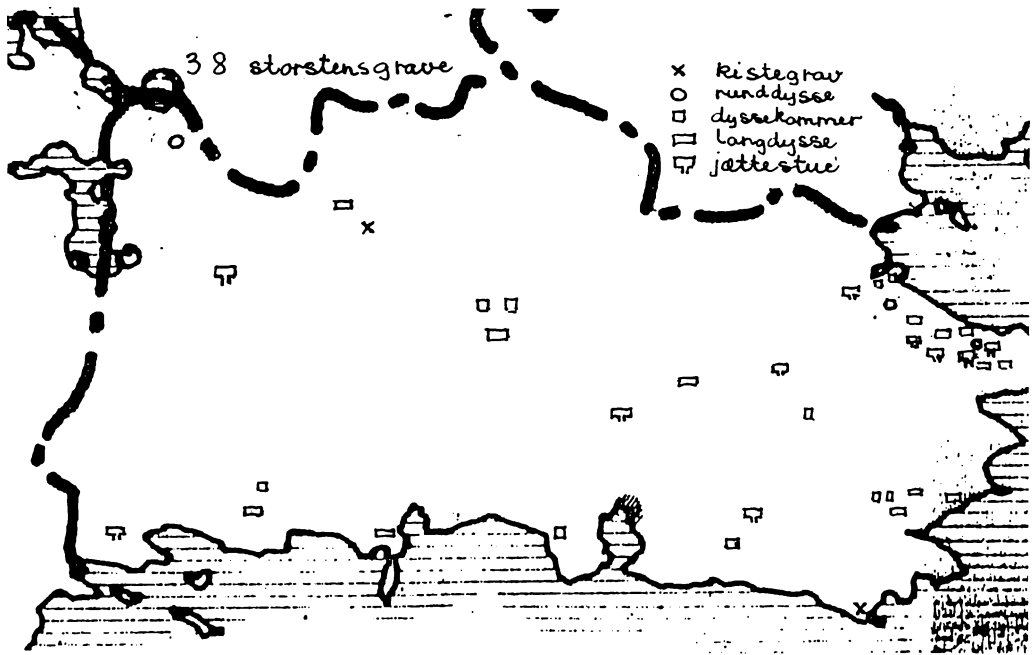
At være bonde betyder jo, at man i modsætning til jægeren er *boende* på et sted, som man må værne om. Man får andre forestillinger om de kræfter, der styrer tilværelsen, og det kommer til udtryk i gravformerne. Omkring 3500 f.Kr. rejses de første storstensgrave, dysserne, der består af flere lige store bæresten, hvorpå der er anbragt en eller flere overliggere. Omkring dyssen blev der sat en rund eller rektangulær kreds af sten, der skulle markere den dodes bolig og stedet for dyrkelsen af de magter, der beherskede døden. Afhængig

Runddyssen i Frejlev skov. Restaureret af Vilh. Sidenius i 1939. Kammeret har både tærskelsten, to indgangssten og en stenplade, der har dækket indgangen.

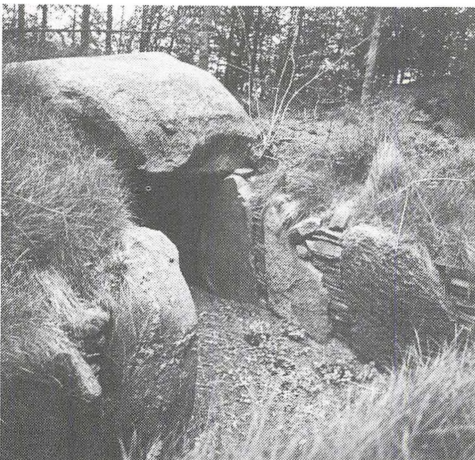

Dyssekammer øst for Bregninge kirke. På udskiftingskortet kaldes den Gillehøj.

Kort over de 38 storstensgrave, der er bevaret.

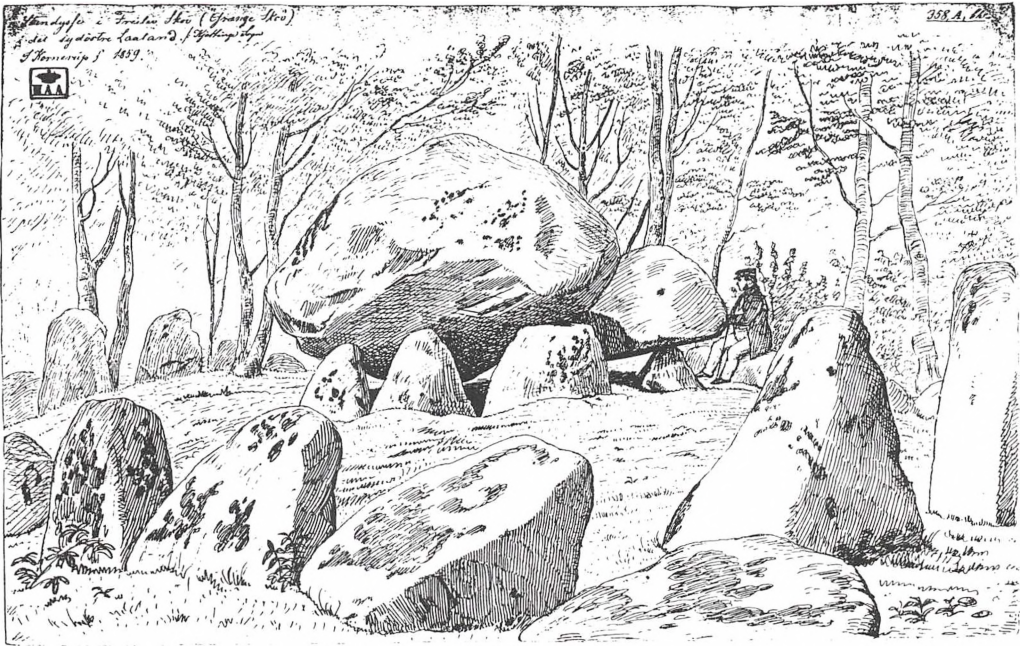
Jættestuen St. Vittingshøj øst for Frejlev Bøget. Bærestenene når en højde af 1,90 m. I sidegangen er der to dørkamre, hvoraf den ene ses helt til venstre.

af kredsen omkring dyssen kalder vi disse grave for runddysser, langdysser eller dyssekamre.

I det område, vi i dag kalder Nysted kommune, er der bevaret i alt 38 storstensgrave, men man har kendskab til, at der i løbet af det sidste århundrede er sløjftet 45. Der har altså været mere end 80 minder om de første bønder her i vort hjørne af Lolland. Det svarer til ca. 20% af bevarede og sløjfede storstensgrave på Lolland-Falster, hvad der kan give os en forestilling om, at egnen her var blandt de foretrukne bosættelsesområder i det, der også kaldes yngre stenalder.

I Nysted-Kettinge området er der bevaret 30 og sløjftet 29 storstensgrave, mens der i den vestlige del af kommunen er bevaret 8

Kong Grøns høj i Frejlev skov. Et pæreformet jættestuekammer omgivet af randsten, der er højest mod øst, og to af de største står uden for kredsen.

og sløjfet 16. Halvdelen af alle disse grave ligger i Frejlev skov, og i Nysted landsogn er der bevaret 7 stengrave. Tilbage er der en jættestue i Godsted og en i Handermelle, et dyssekammer i Godsted og et i Ø. Ulslev samt en langdysse både i Ø. Ulslev, Herritslev og i Musse, hvor der også er en kiste-grav.

Samtlige grave fra yngre stenalder er angivet på omstående kort.

Byggeriet af stengrave nåede her hos os som andre steder i landet et højdepunkt omkring år 3000 f. Kr., hvor de ni jættestuer er opført. De fleste steder drejer det sig om et 5-6 m langt gravkammer med en 6-8 overliggere. Ind til kammeret fører en smal gang, der ofte er forsynet med dørkarme, hvorved man har kunnet spærre for indgan-

Stenkreds fra yngre bronzealder med bautasten. Ved udgravningen i 1933 fandt man to brændtbensgrave.

Sten med skålgruber og fodspor i Frejlev Bøget.

gen. Kammeret og gangen er dækket af en jordhøj, og omkring højen er der sat en række store randsten.

De fleste af vore jættestuer har været åbnet og er blevet plyndret, men i 1923 lykkedes det købmand Vilh. Sidenius i samarbejde med Nationalmuseet at udgrave to uåbnede jættestuer i Frejlev, ligesom han gik i spidsen ved restaureringen af de tre andre. Arbejdet og resultaterne er udførligt beskrevet af Sidenius selv i »Frejlev skoves historie«.

Bronzealderens jordhøje, stenkrede og bautasten

Omkring år 2000 f. Kr. når de første metaller til Danmark, og i løbet af et par hundrede år lærer man at fremstille bronze af kobber og tin, og derfor kaldes perioden fra 1800 til 500 for bronzealderen. I de første 800 år rejses de mange store jordhøje, hvori man begravede egnens førende familier i egekister, men gravskikken ændredes ca. 1000 til ligbrænding, og højene blev min-

dre, fordi der kun skulle være plads til gravurner, ja, ofte forsvinder højen helt, og man nøjes med at markere graven med en stenkreds. Øst for mange af højene er der – især i Frejlev – rejst en bautasten, hvis størrelse ofte står i forhold til højens.

Disse høje og stenkredse findes især i Frejlev og i Godsted, men også i skovene i Nysted landsogn, i Øster og Vester Ulslev finder vi grupper af små høje også med bautasten. I alt er der i Nysted kommune 219 bronzealdergrave med 54 bautasten. Flest høje er der i den lille skov »Højene« nord for Godsted. Her er samlet 43 små og store bronzealderhøje på mindre end 2½ tdr. land.

Også i Frejlev skov ligger højene i grupper, to samlinger af større høje i den vestlige del af skoven og tre grupper af mindre høje i den midterste og østlige del, og det er i dette område, de fleste af de i alt 43 bautasten er anbragt. Det er værd at lægge mærke til, at langt de fleste bautasten er sat med den flade side bort fra højen på samme måde som randstenene omkring dysserne.

Selv om der er bevaret over 200 bronzealdergrave, er der tre sogne, nemlig Døllefjelde, Musse og Bregninge, der ikke har en eneste grav tilbage. Vi har da også kendskab til, at der er sløjfet 134 høje, deraf flest i Nysted og Kettinge. En af de sløjfede grave i Musse blev udgravet i sommeren 1983, hvilket resulterede i blotlæggelsen af to stenkistegrave.

Bronzealderens skålgruber og helleristninger

Gennem hele bronzealderen er skåltegnet, der er en grube på 4-6 cm i tværmål, blevet hugget ind i sten som et helligtegn. Det kommer i brug ved stenalderens slutning og forsvinder igen ved jernalderens begyndelse.

I Nysted kommune har vi disse skålgruber i forskelligt antal på 21 sten, hvoraf de to også har andre figurer, der tydes som fodspor. Disse to – ret store sten – findes begge i Frejlev skov. Den mindste af dem måler $2,35 \times 1,50$ m og ligger nær skovbrynet ca. 150 m øst for St. Guldhøj. Den er svær at finde, fordi overfladen, der har et svagt fald mod øst, næsten flugter med skovbunden. Den blev fredet i 1924, så fredningsstenen kan være en hjælp, når man leder efter den. Den bærer ca. 150 skålgruber på en meget forvitret overflade og to svage fodsålfigurer. Den anden sten måler $4,20 \times 3,00$ m og hæver sig næsten en meter over skovbunden. Den ligger nær stranden i nærheden af en gruppe store bronzealderhøje. Også den har ca. 150 skålgruber på sin hvælvede overflade og desuden 14 aflange figurer, hvoraf de 11 kan tolkes som fodspor.

I Frejlev skov er der syv andre sten med skåltegn. Den ene er overliggeren på den vestligste runddyse nær udløbet af Frejlev å – de seks andre er mindre sten i nærheden af de to førstnævnte ved vejen til stranden og langs skovbrynet. På dissekammeret Råhøj syd for Frejlev er der skålgruber på en af bærestenene, mens de øvrige skålgruber er anbragt på dæksten i Tågense, Kettinge, Grønnegade, Ø. Ulslev og i Godsted. To jordfaste sten i V. Ulslev har flere skålgruber, og endelig er der fundet skåltegn på to stensblokke i Nysted, nemlig i fundamentet til hotellet og på Aalholm avlsgård.

Offergaver fra oldtiden

Mere end 300 oldtidsminder er der inden for kommunens grænser, hvad der vidner om en tæt bebyggelse gennem yngre stenalder og bronzealderen, altså gennem 4000 år.

Dertil kommer de mange fund, der i dag er på vore museer eller i private hjem. Det

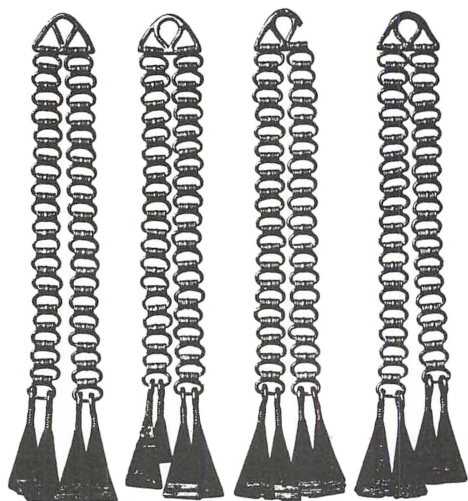
Tyndnakket slebet flinteøkse fra Klokkemosen i Kettinge.

drejer sig om redskaber og våben og giver os et indtryk af de vilkår, man har levet under, men blandt de mange fund er der tre, jeg vil fremhæve, fordi de giver os en fornemmelse af de mange kræfter, der fik nogen til at ofre det bedste, de ejede.

Engang i 1920'erne fandt teglværksarbejder Jens P. Jørgensen denne økse på bunden af det, der engang var Kettinge sø, og hvor man gennem flere år havde hentet ler til teglværket i Kettinge. Det er en tyndnakked, slebet flinteøkse af den slags, der fældede skoven for de første bønder, men denne økse har aldrig været i brug og sikkert heller aldrig været skæftet. Vi må forestille os, at en af de første bønder i den landsby, der senere blev til Kettinge, er staget ud på søen med dette redskab, som har kostet mange arbejdstimer og har været det ypperste, han har kunnet fremskaffe. Et offer til magterne for at bringe lykke til hans gerning har han måttet bringe, og kun det

Bronzesværd fra Åmosen i Herritslev.

Fire dobbelte bronzekæder fra jættestue i Frejlev.

bedste kunne bruges til en så vigtig handling.

Øst for Herritslev ligger Åmosen – den inderste gren af det åløb, der ender i Nysted Nor. Her gik nogle arbejdere fra Torupgårde i Bregninge sogn og gravede tørv i 1917, og frem af tørvejorden stak dette bronzesværd, der er et af de ældste, der er fundet her i landet. Det er indført fra Sydøsteuropa og har vel været det fineste, en høvding kunne fremvise i begyndelsen af bronzealderen. Alligevel har han ofret sit kostbare sværd i den daværende sø – et offer, der krævede det bedste, han ejede.

I 1924 begyndte købmand Vilh. Sidenius sine udgravninger og restaureringsarbejder i Frejlev skov. Han interesserede sig især for jættestuerne på sin egen skovpart, og da han var ved at fjerne en overligger, der var skredet ned i kammeret på den jættestue, der var delvis åben, fandt han en lerkrukke med låg. Da dette blev fjernet, viste der sig fire dobbeltkæder af bronze med rasleblæk fornedet – et enestående smykke, som blev båret af overklassens kvinder i bronzealderen. Hvordan det er havnet i en jættestue, der var mere end tusind år gammel, da smykket blev henlagt, kan man kun gætte sig til, men det er vel rimeligt at antage, at den, der har ejet det, har taget det bedste for at få sit ønske opfyldt.

Sagn og myter

Istidens store vandreblokke og oldtidens storstensgrave har gennem tiderne været omgivet af ærefrygt. Mange sagn og myter var knyttet til disse kendemærker i naturen. Ofte lå de ved alfarvej, og man var nødt til at skyde hjertet op i livet, når man skulle forbi. Trolde, nisser og andre overnaturlige væsener hørte til der, og stadig minder navne på sten og høje os om fortællinger, der har været folkeejede i århundreder.

Knækkerygstenen i Frejlev Enghave.

Flere af de store sten er nu borte – sprængt til skærver. Det gælder Sundstenen, der lå mellem Sløsserup og Frejlev, en dæksten til en dysse i Rågelunde og en i Sandager. Fælles for dem alle tre var forekomsten af »Hånd- og fodaftryk«, altså sten med skålgruber og helleristninger. Aftrykkene i stenene gav anledning til beretninger om, at de var brugt som kasteskyts af trolde mod kirker.

Lollands største sten ligger heldigvis på sin plads endnu. Det er Dødemosestenen, der er så stor, at en forspændt høstvogn kan vende på den. Den skal være kastet af trolde ved Østersøen efter Nysted, men var for tung og nåede ikke langt nok. Et andet sagn fortæller, at den er hentet op fra bunden af Maribo sø af højfolket. Alt det guld og sølv, de i århundreder havde ophobet i deres

høje, havde de – før de forlod Lolland – samlet sammen og sænket ned ved Dødemosen og derefter lagt stenen henover. Den ligger der for noget, sagde de gamle.

Lundstenen ved Kildevej i Frejlev er næsten lige så stor, og den virker voldsommere, fordi den rager højere op end Dødemosestenen. Den er også blevet brugt til at kaste med. En trolld i Toreby ville ramme Kettinge kirke, men heller ikke her slog kræfterne til. Begge disse store sten vender sig, når de lugter nybagt brød, hvad der kan være et levn fra en tid, hvor barnløse kvinder ofrede ved de store sten.

Knækkerygstenen i Frejlev Enghave har fået sit navn efter fortællingen om drabet af dellefogeden på Aalholm i 1533. Der er mange varianter af denne historie, men fælles for dem er, at bysmeden løfter fogeden

op og lader ham falde ned over stenen, hvorved han knækker ryggen, samt at alle bønderne fra Frejlev giver ham et slag, for at ingen skulle kunne sige sig fri. Desuden fortælles der altid, at stenen har pletter efter fogedens blod. Det store spørgsmål er dog, hvorfor Skallekorset er rejst så langt fra Knækkerygstenen, og den mest naturlige forklaring er nok den, at drabet på fogeden er sket på Østermarken, hvor korset blev rejst, fordi de ældste beretninger (o. 1850) ikke nævner stenen, men at det sker »på vejen«.

Det er sandsynligt, at Knækkerygstenen er en hedensk offersten. I et islandsk sagn omtales en Thors sten, som ofrenes rygge blev brudt over.

De mange, mange sten, der ligger langs Frejlev skov fra Bøget over Grønnæs og helt ud i Enghaven, er efter sagnet kylet herover af Gedserkongen, der var kommet i strid med Kong Grøn i Frejlev. Ovre på Falstersiden er der ikke flere sten tilbage, for Kong Grøn lod rolig Gedserkongen bruge alt sit skyts, og da han var våbenløs, kunne Kong Grøn vade over og slå ham ihjel. Helt uden sten er Falstersiden dog ikke, for ved Radbjerg ligger Bredsten, som trolde i stenvængerne skal have kastet efter Væggerløse kirke (man kan stadig se de fem huller efter troldefingrene).

Ved Enghavevejen i Frejlev ligger de to Guldhøje, begge jættestuer. Det siges, at en rytter til hest er begravet i den store, og at han har fået ufattelige rigdomme med sig. Flere havde forsøgt at grave i højen, men uden resultat, indtil et par husmænd, der arbejdede i skoven lige uden for højen en dag fik besøg af en af de »underjordiske«, som fortalte, at de kunne få skatten op, hvis de bare ville grave uden at mæle et ord. Det gjorde de næste dag, og en guldstigbøjle dukkede op, men i det samme kom en høne med en flok kyllinger. »Pas på kræet!« ud-

brød den ene, hvorpå det hele forsvandt, og han selv fik et spark bagi, så han »var vindrøvet resten af livet«.

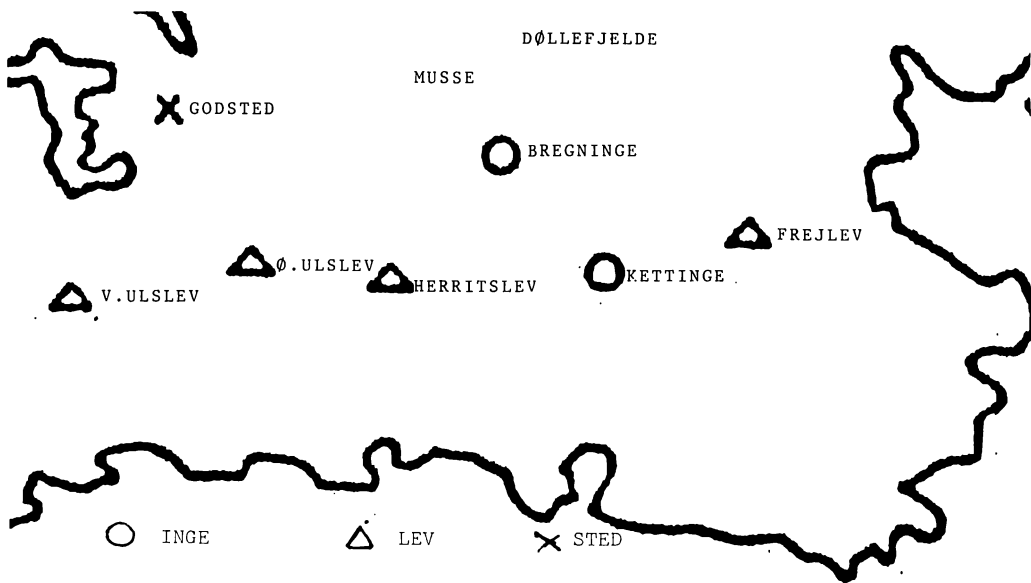
Vest for Frejlev skov – også ved alfarvej, for her gik vejen fra byen til vigen – ligger St. Vittingshøj. Ifølge sagnet var den beboet af trolde, som led under den onde Vittings regimente. En af de underkuede søgte engang tilflugt i en nærliggende gård, hvor hun opholdt sig på bageovnen, indtil en af folkene på gården kom hjem og fortalte, at han havde mødt en trolde, der havde bedt ham sige til Sortøje, at Vitting var død. Herefter forsvandt troldepigen, og de har ikke set hende siden.

Landsbyernes opståen

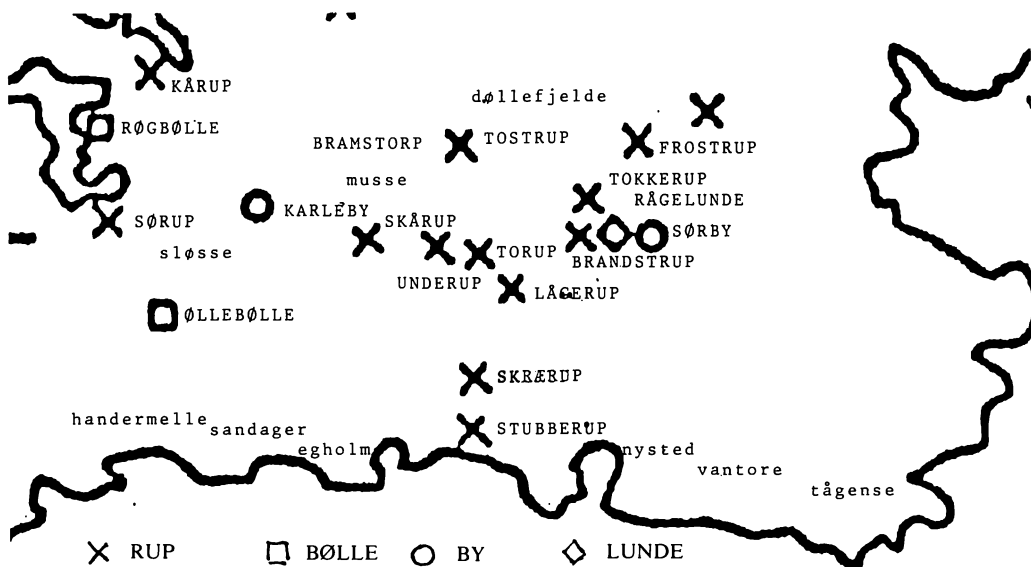
Oldtidsgravene siger os meget om de fire første årtusinders bebyggelse og viser os, at kystegnene ved Guldborgsund og Østersøen har være foretrukket. Derudover tyder det på, at man har slået sig ned langs de større åløb og ved søerne. Her er der også gjort store fund af flintredskaber, mens de øvrige områder hverken har grave eller løsfund, hvorfor vi må formode, at i disse områder har der ingen bosætning været.

I de sidste århundreder af oldtiden – fra omkring Kristi fødsel – har bebyggelsen bredt sig meget stærkt. Befolkningen har forladt kysterne og er trukket ind i landet, hvor de bestående landsbyer er vokset, så længe der var græsningsarealer nok. Derefter er man flyttet ud og har dannet nye landsbyer et stykke vej fra de ældste.

Ved hjælp af stednavnene kan vi skelne den ældre bebyggelse fra den yngre, især ved at se på landsbynavnenes efterled. De allerældste byer – fra o. 400 e.kr. – er dem, der ender på inge, hos os altså Kettinge og Bregninge. Betydningen er klar; det er andres betegnelse på beboerne af det pågældende område, ligesom vi siger falstringer og færinges.

Landsbyer, hvis navne ender på inge, lev og sted.

Landsbyer, hvis navne ender på rup, bølle, by og lunde.

Lidt yngre er navnene på lev, der har med ordet levne at gøre. Der er altid et personnavn foran, og det betyder, hvad vedkommende har efterladt. Vi har altså hos os Frethis, Hereths og de to Ulvars jordbesiddelser gemt i byerne Frejlev, Herritslev og Ø. og V. Ulslev.

Samtidig med lev-navnene er endelsen sted, som vi kun har i Godsted, idet endelsen i Nysted må være senere og komme fra ordet stad. En mand med navnet Goe eller Goth har lagt navn til stedet i den nordvestlige del af kommunen.

Ingen af disse tre gamle navneformer er brugt af vikingerne, da de bosatte sig i England og Frankrig. De var altså gået af mode, og de er også så gamle, at de alle er kirkebyer og har givet navn til sognet med undtagelse af Frejlev, men det er en helt anden historie.

I vikingetiden anvender man bl.a. bynavne med endelserne by og lund, og vi kan derfor datere landsbyerne Karleby, Rågelunde og det forsvundne Sørby til tiden mellem 800 og 1000. Ingen af dem er blevet kirkebyer – det er derimod Døllefjelde og Musse, der ligesom Langet vel er naturnavne og derfor vanskelige at datere. Musse betyder simpelthen mose, og i ordet Langet har man muligvis endelsen tved, der betyder et ryddet areal. Det kan der også gemme sig i ordet Døllefjelde, nemlig dalen med det fældede, og her kan vi så have forklaringen på, at der ikke er et eneste oldtidsminde i hele sognet.

Den største gruppe stednavne på i alt 12 i vort område dukker så op i vikingetiden. Det er alle dem, der har endelsen torp, hvad der senere ændres til rup og strup. To af disse navne er helt forsvundet, Brandstrup i Kettinge sogn og Skrærup i Herritslev. Tre andre har vi kun bevaret som stednavne for nedlagte landsbyer: Frostrup, Tostrup og Kårup. De sidste syv er stadig landsbynavne,

Tålebakken vest for Bregninge kirke.

men for dem alle gælder det, at de er ret små, og ingen af dem er sognenavne. Mange af forleddene i disse torp-byer er mandnavne. I Bregninge sogn således Unni, Laghi og Thorth i bynavnene Underup, Lågerup og Torup, og i Tokkerup, Skårup og Tostrup genkender man navnene Tokki, Skorri og Tosti. Derimod er der antagelig gemt naturnavne i Stubberup, Kårup og i hvert fald i Sørup.

Efter vikingetiden kommer der udflytterbyer med efterleddet bølle, der stammer fra ordet bol, altså en enkeltgård, der så senere er blevet til ikke særlig store landsbyer. Vi har navnene Røgbølle og Øllebølle, hvis forled mærkeligt nok har noget med røg og damp at gøre, mens det ellers er almindeligt, at forleddet er et personnavn.

Fire stednavne har en usikker betydning og er svære at aldersbestemme. Det er Vantore, der i sig har ordene vante og ore, hvilket betyder udyrket areal. Tågense kan betyde Tokes næs, Sløsse måske slys og sø og endelig Handermelle, hvori man har ordene hånd sammen med melr, der betyder grusbanke.

Tilbage er der en del naturnavne, som må være langt yngre end vikingetid, og hvis betydning fremgår direkte, f.eks. Sandager, Egholm og Kallehave.

Vikingetidens mindesmærker

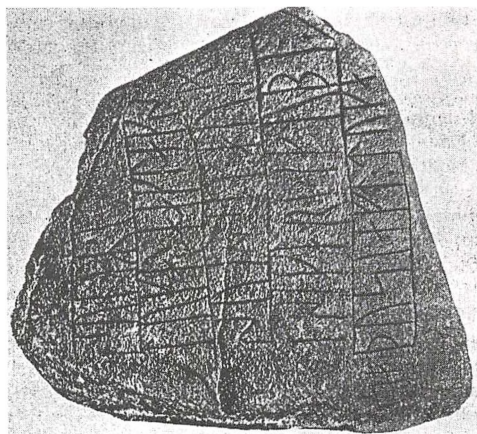
Østlollands højeste punkt er 27 m. Det ligger nøjagtig midt i Nysted kommune, et par hundrede meter vest for Bregninge kirke. Toppen krones af en bronzealderhøj, der desværre er pløjet alt for nær, så at alle randstenene mangler.

Marken vest for kirken hedder Gallehøj agre, og højen kaldes på udskiftningskortet for Tålebakken. I Gallehøj har vi ordet galge, så der er stor sandsynlighed for, at vi her står ved et tidligere rettersted, ligesom den grønne plads foran kirken leder tanken hen på et samlingssted til f.eks. birketing eller måske herredsting. Fra anden side ved vi, at kirkebakken i Grønnegade har været i brug, når vigtige beslutninger for hele det østlige Lolland skulle tages.

Navnet Tålebakken kommer vel af, at der på højen har stået en genstand af samme form som en tål, altså en tap, f.eks. til et ølanker. Det er nærliggende at forbinde denne tål med den runesten, som Ole Worm på sin rejse gennem Lolland i 1623 fandt i kirkegårdsdiget ved Bregninge kirke. Sammen med runestenen fra Tirsted blev denne sten i 1652 ført til Nysted for derfra at blive sejlet til København. Et par år senere døde Ole Worm, og de to sten blev glemt, indtil arkivtegneren Søren Abildgård på en af sine rejser fandt dem på havnen, hvor han fik dem nedgravet, så de ikke led mere overlast, for i de forløbne hundrede år havde folk på havnen brugt dem til bl. a. at banke fisk på.

Indskriften på Bregningestenen er derfor noget udvisket, men når man ser nærmere på de fem lodrette linier og ved, at man begynder med den 4. linie og derefter tager den 5., den 3., 2. og 1. linie, så læser man
*Åsa gjorde kubler disse efter Toke,
søn sin, og Toke Haklaks søn.*

De to runesten kom først fra Nysted i 1815. I København blev de opstillet på Trinitatis

Bregningestenen i Nationalmuseets runestenshal.

Klokkestenen i den østlige ende af Frejlev by.

kirkeplads ved Rundetårn, og her stod de, indtil man i 1867 flyttede dem til runehallen i det oldnordiske museum.

Her står Bregningestenen endnu henne ved bagvæggen, hvor ingen lægger mærke til den blandt de mange runesten, der er

Døbefonten i Kettinge kirke.

bedre bevaret. Den burde stå på kirkebakken i Bregninge og minde os om den Toke, der kan have givet navn til den nærliggende landsby, Tokkerup.

De landsbyer, vi kan følge helt tilbage til midten af jernalderen, blev også de steder, hvor befolkningen søgte hen, når noget vigtigt skulle foregå, f.eks. høstoffer og midvinterblot. Dermed opstod vore sogne, som vi kender dem frem til i dag, og da kirkebyggeriet satte ind, fik vi også en landsbykirke i hver af disse otte sogne.

Den eneste landsby, der også var sogneby, men aldrig fik en kirke, var den største af dem alle, nemlig Frejlev. Hvorfor undlod bønderne i Frejlev at bygge en kirke, når de oplevede, hvordan alle nabobyer rejste de-

res smukke teglstensbygninger i løbet af 1200-tallet? Forklaringen skal måske søges i den mærkelige sten, der står østligt i byen og i dag kaldes Solstenen, fordi den i 1924 af konservator Rosenberg fra Nationalmuseet blev anset for en helleristning fra bronzealderen – ja, for Danmarks største afgudsbillede. Ligesom sin forgænger, Ole Worm, var Rosenberg ivrig for at få sin »opdagelse« ind til København, men det blev forhindret af bylavet i Frejlev, og nu står den fredet midt for smedepladsen og giver os ved sin nærværelse et indblik i landsbyens tidlige middelalderhistorie.

Da stenen blev forevist konservatoren i 1924, lå den i et gærde med den flade side udad og kendtes af alle i Frejlev som Klokkestenen, og spurgte man hvorfor, fik man denne historie:

Det var dengang, de ville bygge kirke i Frejlev og havde skaffet klokken, så satte de den på stenen, for at den ikke skulle synke i jorden, men når de om morgenen kom hen til byggepladsen, var klokken væltet og murene ligeså.

Selv om de satte klokken på plads igen, gentog nedrivningen sig, så at der til sidst blev en fure i stenen, hvor klokken havde stået. Endelig opgav man kirkebyggeriet i Frejlev og lagde kirken i Kettinge i stedet.

At det var »de underjordiske«, der ikke ønskede kirken bygget på den banke, man havde valgt, det var der ingen tvivl om, og hvis man udtalte sin tvivl om, at den runde ring skulle være spor efter klokken, fik man det svar, at man kunne jo selv se efter i tårnet i Kettinge kirke.

Gør man det, vil man opdage, at klokkenes munding og rundingen i stenen har samme diameter, men det har den gamle granitdøbefont inde i kirken også, og de er af samme materiale og størrelse, så en eller anden virkelighed er der nok bag sagnet om Klokkestenen.

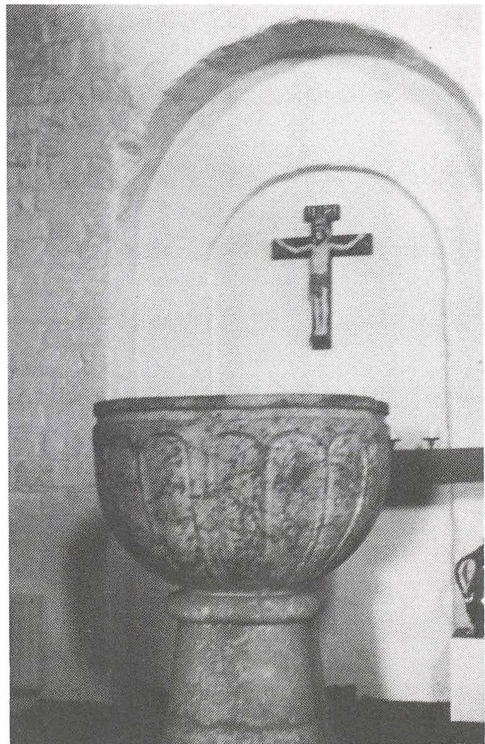
Vore otte landsbykirker

Frejlev fik altså ingen kirke, skønt den var langt den største landsby, og da både Vantore og Tågense lå for nær kysten, kom også de sammen med Rågelunde og Tokkerup til Kettinge sogn. Det kom hermed til at omfatte mere end en trediedel af hele områdets befolkning.

Vester Ulslev havde omkring sig byerne Sørup, Sløsse, Øllebølle, Sandager og Handermelle og blev derved også et stort sogn, ligesom Herritslev, der foruden Stubberup også omfattede Egholm og Skårup, blev af omtrent samme størrelse. De fem øvrige sogne var nogenlunde lige store. Dog var både Ø. Ulslev og Godsted større end Døllefjelde og Musse, mens Bregninge sogn med Underup, Torup og Lågerup lå midt imellem.

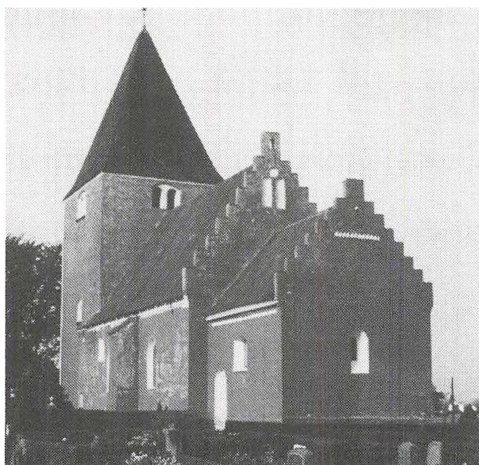
Sognestørrelsen fik stor betydning for omfanget af kirkebyggeriet, men for alle otte sogne gælder det, at der i mere end hundrede år har været holdt gudstjenester i huse af træ, indtil teglstenskirkerne næsten på én gang stod færdige i midten af 1200-tallet. I seks af disse nye kirker beholdt man nemlig den tøndeformede granitdøbefont, der hørte til på stedet, og i de to sidste kirker, der lå, så at man kunne sejle til dem, kunne man indsætte døbefonte, der var importeret fra Gotland omkring år 1200.

Nu stod der så rundt omkring i byerne otte næsten ens kirker, der havde kvadratisk kor uden apsis med en ydervæg på syv til ni meter og et langhus til menigheden af meget forskellig størrelse. De tre mindste kirker stod i Døllefjelde, Herritslev og Musse. De fire næste var nogenlunde lige store, nemlig Godsted, Bregninge, Ø. Ulslev og V. Ulslev, medens Kettinge allerede fra begyndelsen havde et skib, der var betydelig større end de andre.

Gotlandsk døbefont foran den tilmurede norddør i Øster Ulslev kirke.

Ingen af disse kirker havde tårn, men der er spor af klokkestabler i Godsted og Bregninge. Kettinge får sit tårn meget tidligt, og noget senere kommer der også tårn på V. Ulslev og Herritslev kirker, hvad der vel hænger sammen med, at disse tre sogne havde det største befolkningsunderlag. Samtidig viste der sig et behov for udvidelse af Kettinge kirke, og det løste man på den måde, at koret blev revet ned, hvorpå det oprindelige skibs mure forlængedes østpå, indtil man havde et rum, der var dobbelt så stort som det første langhus. Østforlængelsen fik så en femkantet afslutning, der kom til at virke som kor i den nye kirke.

Vester Ulslev kirke set fra sydøst.

Også Døllefjelde kirke er udvidet betydeligt. Det skete sandsynligvis, da hertug Christoffer i 1360 skænkede kirken sin gård Tostrup. Der blev bygget nyt skib og tårn, det oprindelige skib blev kor i den nye kirke, og det gamle kor brugt som kapel for gæsterne ved Sct. Kjelds kilde øst for kirken.

Dermed stod vore otte landsbykirker, som vi kender dem i dag, allerede færdige for seks hundrede år siden. Enkelte forandringer er der foretaget gennem de mange år, men det er mest i det indre, og det vil vise sig ved omtalen af den enkelte kirke.

Vi ved ikke meget om, hvem der byggede vore otte kirker, undtagen sagnet om Ugge i Ø. og V. Ulslev, og at kongemagten havde med Døllefjelde at gøre. I Musse og Breg-

ninge nævnes adelige sædegårde på dronning Margrethes tid, og der kan godt have været en stormand et par hundrede år før. At kronen havde kaldsretten til alle kirkerne frem til slutningen af 1600-tallet, er en kendsgerning – i Godsted dog bispen indtil reformationen – men ca. 1690, da riget igen fattes penge, sælger kronen ejendomsretten til kirketienden, og snart var Døllefjelde, Musse og V. Ulslev kommet under Knuthenborg, Ø. Ulslev og Godsted under Engestofte, mens Kettinge, Bregninge og Herrikslev kom under Ålholm.

V. Ulslev kirke

Kirken ligger højt på en bakke, der falder mod nord og vest, hvor alle byens gårde har ligget.

Koret er bygget først. Dets gavlv står på bakkens højeste punkt, og det har egen indgang. Man lægger straks mærke til, at murene i både kor og skib er ret høje, men uden de udsmykninger, der ellers er så almindelige på nabokirkerne. Norddøren, der er tilmuret og står i et portalfremspring, er usædvanlig stor, ja, det er den største på Lolland-Falster.

I koret og skibet er der indbyggede krydshvælvinger, der står på firkantede piller, mens tårnrummet har et samtidigt krydshvælv uden vægbuer. Over hvælvingerne i skibet er der spor af romanske kalkmalerier.

Døbefonten er af Hoburgmarmor, et gotlandsk eksportarbejde af den rundbuede bægerbladstype. Foden mangler, kummens rand er udbedret, og der ses rester af rød kalkfarve.

Prædikestol og altertavle er fra begyndelsen af 1600-årene – det oprindelige billede er fjernet og erstattet af en figur i gips efter Thorvaldsens Kristus.

Ø. Ulslev kirke

Kirken ligger midt i byen, og man lægger straks mærke til tagrytteren, der er anbragt over skibets østlige ende.

Kirken består af romansk kor og skib samt et moderne våbenhus. Koret er bygget først og af sværere munkesten end skibet. Det har sin egen tilmurede dør i et svagt murfremspring på sydsiden, ligesom der er spor af romanske vinduer.

På sydsiden af skibet er der spor af tre romanske vinduer, og ligeledes på nordsiden, hvor der også er en tilmuret indgang, omgivet af runde buer og søjlestave.

I det indre af kirken lægges der mærke til det flade loft både i kor og skib samt den smukke korbue.

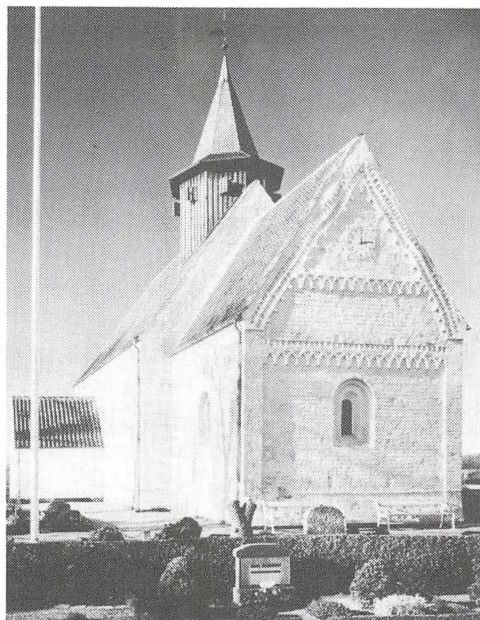
Døbefonten er af gotlandsk sandsten, importeret efter år 1200. Kummen er firpasformet og bærer spor af overmaling. Den er nu flyttet ned i kirken foran nordportalen, hvor der er skabt et dåbsrum ved at flytte et par stolerækker. I hullerne til den bom, der har været foran indgangen, er der nu sat en planke, der bærer syv lysestager.

Et sagn siger, at en herre ved navn Ugge har rådet over både Øster og Vester Ulslev, at han med sine skibe har haft vinterleje begge steder, og at flere oplysninger fandtes i stiftskisten, som stod i Øster Ulslev kirke, men blev forkomne i den svenske fejde.

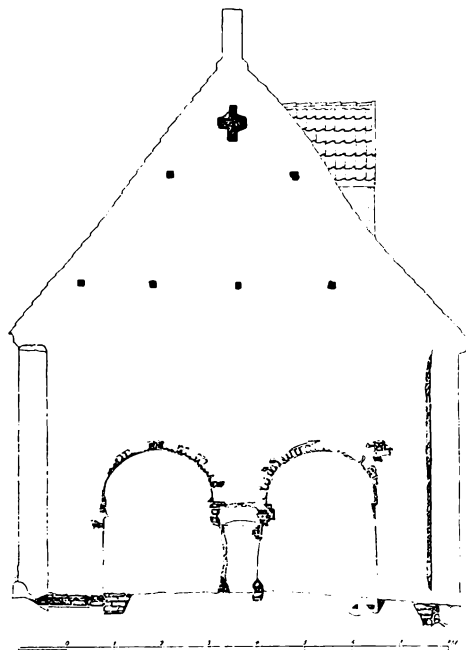
Godsted kirke

Kirken ligger ret frit midt i byen midt mellem voldstedet Ålevad og herregården Ulriksdal, det tidligere Bispensø. Den består af romansk kor og skib; en romansk vestforlængelse er forsvundet, og det gotiske våbenhus er erstattet af et nyere. På kirkegården har stået et klokketårn, som »fjenden afbrød i 1660«.

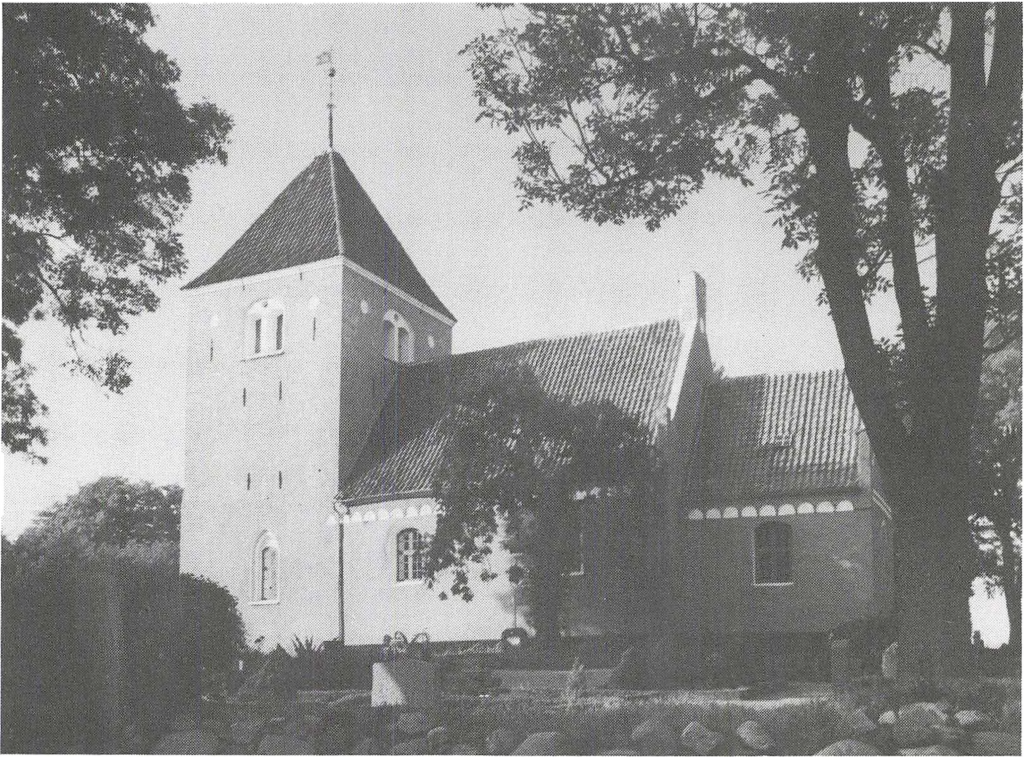
Koret er som andre steder det først opførte, men savner indgangsdør. Langs gavl-

Øster Ulslev kirke fra sydøst.

Opmåling af vestgavl på Godsted kirke.

Herritslev kirke.

trekantens taglinier er der murede friser af krydsende rundbuer. Disse findes også på skibets langmure.

De to indgange til skibet står i murfrem-spring, der har været helt ens med søjle-stave. Nordportalen er tilmuret.

Vestforlængelsens fundamenter blev ud-gravet i 1944. De har samme mål som ski-bets, hvorfor man mener, at forlængelsen ikke kan have været et tårn, men et rum af samme højde som skibet. Adgangen til ski-bet har været en dobbeltarkade, der tydeligt tegner sig på vestmuren. Denne vestlige for-længelse kan være brugt af bispem og hans følge.

Døbefonten, der står i korbuen, er ro-mansk, hugget i et stykke granit og forsynet med tovsnoninger og arkadefrise. I koret står en præstestol fra o. 1600 og en degne-stol fra 1578.

Herritslev kirke

Kirken ligger midt i byen, hvor vejene fra Rødby, Saksøbing og Nysted mødes. Den består af romansk kor og skib samt et go-tisk tårn.

På nordsiden af skibet har der indtil 1866 været et våbenhus, som blev opført her ved nordportalen efter en brand i 1608, fordi

alle kirkegangskoner, der kom til at træde på en bestemt sten syd for kirken, døde, før året var omme. Indgangen er nu i vestsiden gennem tårnet.

I korgavlen er der et tilmuret rundbuevindue og to savskifter, medens der højere oppe er tre små bueblændinger. På siderne er der buefriser, og skibets nordside har en gesims dannet af små, rektangulære blændinger.

Skibets syddør er markeret med en tærskelsten, men norddøren har bevaret sine rundbuer og søjlestave.

I såvel skibet som koret er der indmurede hvælvinger. Over dem er der spor af både et romansk og et gotisk kalkmaleri. Det indre af kirken domineres af den store, runde korbue, der flankeres af to rundbuede sidealternicher. I korbuens nordside er der en romansk døbefont af granit med tovsno-ning.

På kirkegården er der et gravsted med monumenter over medlemmer af familien Raben.

Bregninge kirke

Længst mod vest i den lille by Grønnegade ligger kirken i nærheden af kommunens højeste punkt. Kirkegården, der har fald mod nord og øst, er omgivet af gamle stendiger og asketræer. Her fandt Ole Worm Bregningestenen i 1623.

Kirken har romansk kor og skib og et våbenhus fra o. 1800. En tømret klokkestabel er omtalt i 1660. Korets østgavl har både hjørne- og mellemlisener, der deler den i tre fag med et blændet romansk vindue i det midterste. Langs gavltrekanten er der savskifter, og øverst er der et bredt blændingskors over endnu et savskifte. Både koret og en del af skibet har som gesims et tandsnit.

Koret har sin egen indgang anbragt i et svagt murfremspring. Skibet har portaler

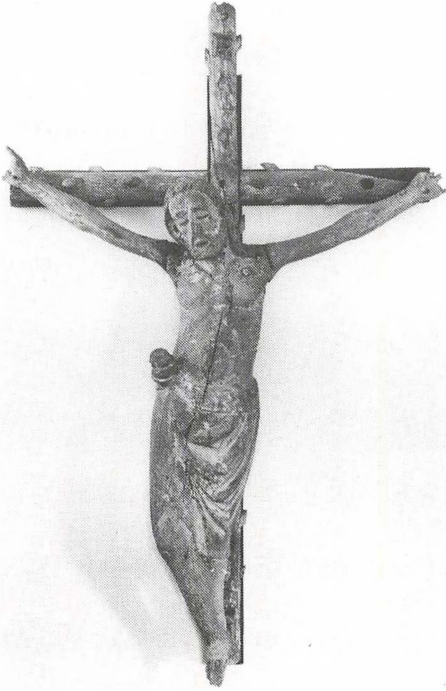
Bregninge kirke.

både i nord og syd. Den nordlige er tilmuret, men har bevaret en stor trinsten og de runde buer. Her stod det første våbenhus til omkring år 1800. Det nye står foran sydportalen, der også står i et fremspring og har søjlestave med runde buer.

Det indre af kirken har en svagt tilspidset korbue, og i både kor og skib er der indbygget krydshvælv. Døbefonten er som i nabokirkerne en romansk monolit af granit med tovsno-ninger. Altertavle og prædike-stol er fra 1600-1610.

Kirkeklokken hang tidligere i en glug i vestgavlen, men er nu ophængt i en nyopført klokkestabel sydvest for kirken.

I P. Rhodes »Samlinger til de danske øers Lålands og Falsters historie« anføres det, at Grønnegade hører til de tidligst beboede steder på Lolland, og at man her dyrkede den store helgen, St. Mads, som helligede kilder til lægedoms kraft.

Korbuekrucifiks fra Musse kirke - nu i Stiftsmuseet i Maribo.

Musse kirke

Kirken ligger i byens sydlige udkant og kan ses viden om. Den er en af de såkaldte herredskirker, og endnu i 1600-tallet samledes herredets præster i kirken. Den består af romansk kor og skib, der har en gotisk vestforlængelse, som må være underdelen af et aldrig fuldført tårn. På skibets nordside har stået et våbenhus, der er nedrevet efter 1854. Nu fungerer vestforlængelsen som forhal.

Både kor og skib er bredere i den vestlige end i den østlige ende, og på skibets ydermure står seks stræbepiller, hvoraf kun den

vestlige på sydsiden er gotisk. Korgavlen har et tilmuret romansk vindue med omløbende savskifte, i gavltrekanten er der en lille glug, og øverst prydes toppen af savskifter og tandsnit.

På korets nordside er der genåbnet en dør i et lille fremspring, ligesom det romanske vindue i korets nordvæg er taget i brug igen. Midt på skibets nordmur står en tilmuret mangefalset portal meget velbevaret, medens sydportalen er næsten udslettet.

I det indre ser man en meget omdannet korbue, og i gotisk tid er der indbygget krydshvælv i både kor og skib. Døbefonten er af granit, men ny, idet den tøndeformede romanske i 1879 var dækket af et tykt lag kalk, som skjulte dens ornamentter. Ja, i dr. J. H. Larsens historisk-topografiske efterretninger om Musse herred fra 1872 står der, at døbefonten vistnok er af mursten. Den gamle font blev taget ud af kirken i 1880-erne og skal være slået i stykker.

Kirkens unngotiske korbuekrucifiks hænger nu i Maribo museum. Det er et meget fint arbejde fra begyndelsen af 1300-tallet.

I koret står en degnestol fra 1578 og en præstestol fra samme tid.

Døllefjelde kirke

Den hvide kirke, der ses på lang afstand, har været valfartskirke på grund af den undergående St. Kjelds kilde. Efter 1553, da det store kildemarked blev flyttet til Saks-købing, og borgerne derfra som en slags godtgørelse havde bygget muren omkring kirkegården, blev kilden kastet til, men det resulterede i, at den brød frem inde i kirken, og til sidst sprang den ovre ved degnens have nord for kirken.

Den oprindelige kirkes kor blev i middelalderen brugt som kapel for gæsterne ved kilden, men det blev nedrevet - dog først 1694, fordi det tjente »papistisk afguderik«.

Af den romanske kike står det nuværende kor, hvor østgavlen viser spor af det oprindelige tagryg, og to murstumper giver os størrelsen. Begge de tilmurede, mangefaldede portaler i det romanske skib vidner om den første kirkes indgange. De to rundbuede vinduer i begge langmure er der spor af, og i det vestlige på nordsiden er der i 1933 indmuret en kopi af det glasmaleri fra o. 1400, der i 1825 blev afleveret til Nationalmuseet. Indskriften omtaler ridderen på maleriet som hr. Henrik Plot, og hans våben, der er et oprevet træ, stemmer med slægten Platen fra Mark Brandenburg.

Det gotiske skib er delt i tre fag ved stræbepiller, og på nordsiden sidder i midterfaget en tilmuret dør. Tårnet er bygget i en meget skæv form og har tillige haft et højt blytækket spir. Ombygningen er foretaget samtidig med nedrivningen af det romanske kor, men de nuværende blændingsgavle er fra 1900.

Den romanske granitdøbefont har som ornament et svagt relief af en løve i en af de rundbuede arkader. På skibets vestvæg hænger et gotisk korbuekrucifiks fra første halvdel af 1300-tallet.

Kettinge kirke

To porte fører ind til kirken, hvor man på nordsiden tydeligt kan se det oprindelige romanske skib med tre rundbuede vinduer og en tilmuret indgangsdør, der står i et frem-spring med runde buer og søjlestave.

Det gotiske langhuskor er bygget i skibets bredde med stræbepiller, som også står ved den gamle mur for at klare trykket fra de indbyggede hvælvinger. Længst mod øst i koret er det eneste bevarede vindue med stavværk af tufsten.

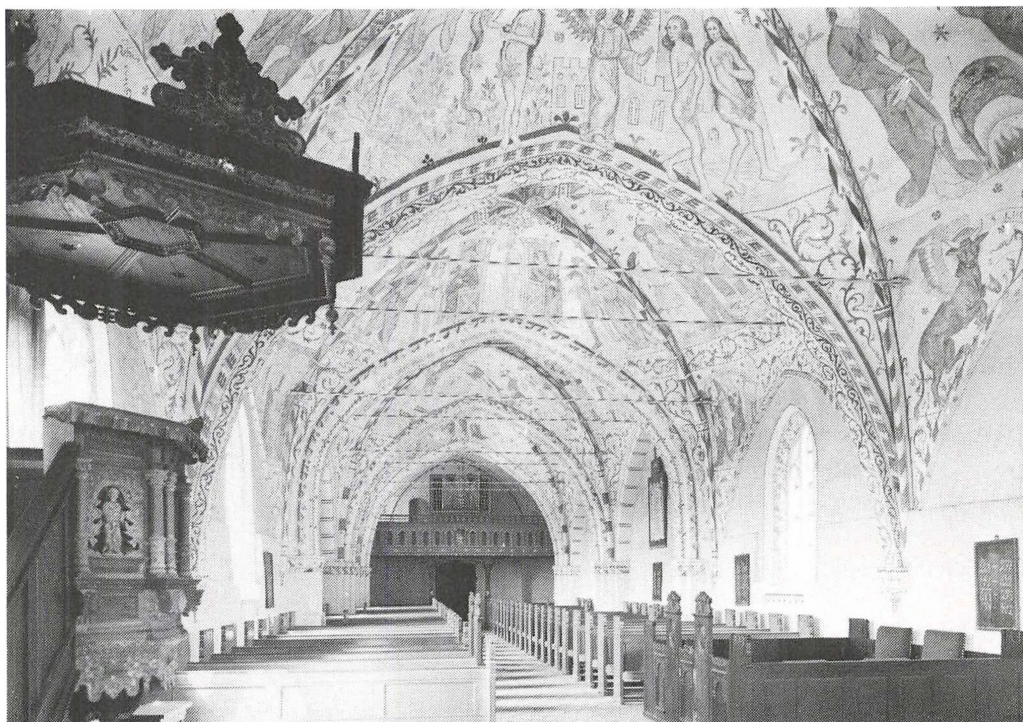
På korets nordside er tilbygget et sakristi, der nu er ført tilbage til sin oprindelige skik-

Glasmaleri fra Døllefjælde kirke - nu i Nationalmuseet.

kelse. Smedejernsdørene mod koret blev opsat, da den daværende kirkeejer, landsdommer Poul Matthiesen, lod det indrette til gravkapel. Fra 1897 til 1983 var disse døre anbragt ved skibets hovedindgang.

Kirkens indre domineres af seks hvælvinger, hvor man tydeligt ser, at de tre vestlige er indmurede på brede piller i det romanske skib, mens de østlige hviler i selve muren. Alle hvælv er dækket af kalkmalerier, der henregnes til Elmelunde-skolen, men de er

Kalkmalerier i Kettinge kirke.

desværre så hårdt restaurerede af kunstmaler Mads Henriksen, at meget er hans eget værk. Et af de oprindelige malerier kan ses på det vestligste hvælv ved orglet, hvor en djævel forstyrrer en kvinde, der kærner smør.

Kirkens ældste inventar er den tøndeformede døbefont med tovsnoninger. Foroven er der en buefrise med figurer og forneden tre mandshoveder. Kirkens altertavle og prædikestol er udført på det værksted, der også har leveret til kirkerne i Bregninge, Døllefjelde, Herritslev, Nysted og V. Ulslev. Værkstedssignaturen CL står på prædikestolen til venstre for evangelisten Johannes.

Nysted kirke

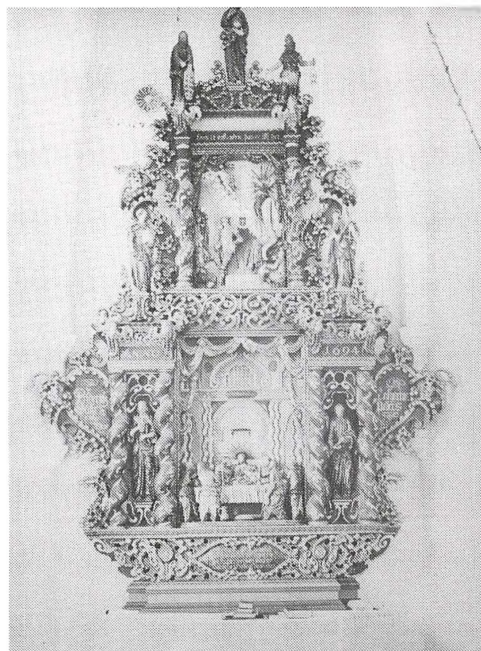
Kirkens 58 m høje spir bringer den første hilsen fra Nysted til den, der nærmer sig byen, hvad enten det er til lands eller til vands. Det unggotiske langhus er opført engang i 1300-tallet, og det har som Kettinge kirke en femsided korafslutning og støttepiller, hvoraf en af de nordlige er udformet som trappehus. Det andet trappehus findes i skibets sydvestlige hjørne.

Det kraftige tårn er tilføjet i sengotisk tid, hvor man også har bygget et sakristi på sydsiden af koret. I 1643 fik kirken en udvidelse mod nord, fordi Vantore og Tågense blev lagt til Nysted, og i forlængelse af dette

sideskib opførte Otto Ludvig Raben i 1782 et gravkapel med krypt.

Spiret med de 16 huller blev opsat i 1650, hvad der fremgår af vejrføljen, der også er forsynet med Frederik den Tredies navnechiffer. Sakristiet blev i 1649 købt af lensmanden Just Friderich v. Pappenheim, der indrettede det til gravkapel for sig og sin familie. På sydgavlen har vi hans og hustruens, Regitze Urnes, initialer og deres våben i sandsten. Familien Raben overtog kapellet i 1763, men i året 1900 overførtes alle kister til kapellet i kirkens nordside, hvorefter bygningen igen kunne indrettes til sakristi. I 1964 blev kisterne nedgravet nord for kirken.

Kirkens prædikestol er fra 1605 og altertavlen fra 1693, skænket af amtsforvalter Frederich Suhr. Døbefonten er af malm og opstillet neden for prædikestolen. På nordvæggen hænger et krucifiks fra o. 1350.

Altartavlen i Nysted kirke.

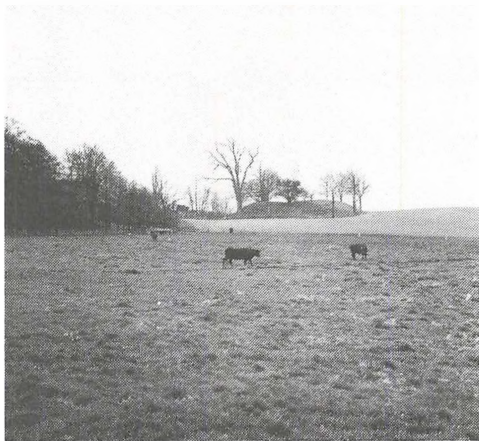
Borganlæg

Til lands gennem Lolland har der gået en »hovedfærdsselsåre« fra Nysted Nor over Ø. Ulslev og Godsted mellem Røgbølle og Hejrede søer til den vestlige del af øen. 1100-tallet var en urolig tid, og vi ved fra Saxo, at falstringerne i 1158 søgte ly for venderne bag et voldsystem, der stadig kan ses i Hannenov skov. Det virker sandsynligt, at også lollikerne havde deres volde og grave, og når man nærmere studerer egnen omkring Godsted, finder man spor af forsvarsværker både langs Røgbølle sø, ved Mølleåen, der forbandt Røgbølle sø med Godsø, og i Kårup vænger, hvor en vold med grav foran har forbundet Hejrede sø med Røgbølle. På de åbne marker er de sidste spor forsvundne, men gennem skoven kan man følge voldens forløb og se, at der er et sted, hvor der kan have stået et tårn. I graven er der fundet lerskår og en hestesko,

og ved Sømød kom der midt i 1800-tallet et tohåndssværd med pareerstang for dagen, hvad der kunne tyde på, at der har været kæmpet ved dette anlæg

Lidt øst for volden er der på det næs, der kaldes Herrernes holm, grundsten til en firkantet bygning, og mod land beskyttes næsset af en halvkredsformet vold.

Mod vest ligger forsvarsanlæggene ved Røgbølle sø på halvøerne Lindø og Næs. Den første har på midten tydelige kampstensrækker, og på Næs er der mod nordvest et lille voldsted, der er skilt fra den øvrige del af en nu opfyldt grav. De to anlæg har været kendt langt tilbage i tiden - der findes et sagn om kong Kat og kong

Ålevad voldsted set fra nord.

Mus på hver sin borg, men endnu har det været umuligt at tidsfæste nogen af dem. Derimod ved man en del om det sidste anlæg, bispeborgen Ålevad. Syd for Godsted hæver en langstrakt banke sig op over de lave enge, og hvor den er højest mod øst, er der et voldsted på 31 × 19 m.

Hele banken er på ca. 3 tdr. land, og den var i middelalderen omflydt af vand, fordi Røgbølle sø dengang havde sit afløb gennem Godsø. Her syd for banken har der gennem Mølleåen været så godt et åletræk, at det har givet navn til den biskoppelige bolig.

Det var bisp Gisico fra Odense, der i slutningen af 1200-tallet valgte dette sted som sin lollandske residens, og han har tydeligt gjort det med forsvar for øje. Mod nord går borgbanken ud i en spids, og her kan der have stået et porttårn, hvorfra der var adgang til de bygninger, der lå uden for be-

fæstningen, og som har kunnet spores ved den nuværende Ålevadsgård. Bag borgen, men inden for befæstningen, er der også fundet spor af bygninger, mens vi må gå ud fra, at resten af banken har været brugt til græsning.

Mod øst var borgen beskyttet af en voldgrav, men også på de andre sider kan der have været grave, der nu er udfyldt. Munkesten og tagpotter ligger stadig i disse grave og vidner om en herlighed, der forsvandt i 1511, hvor Lybeckerne ødelagde borgen, som aldrig blev genopbygget.

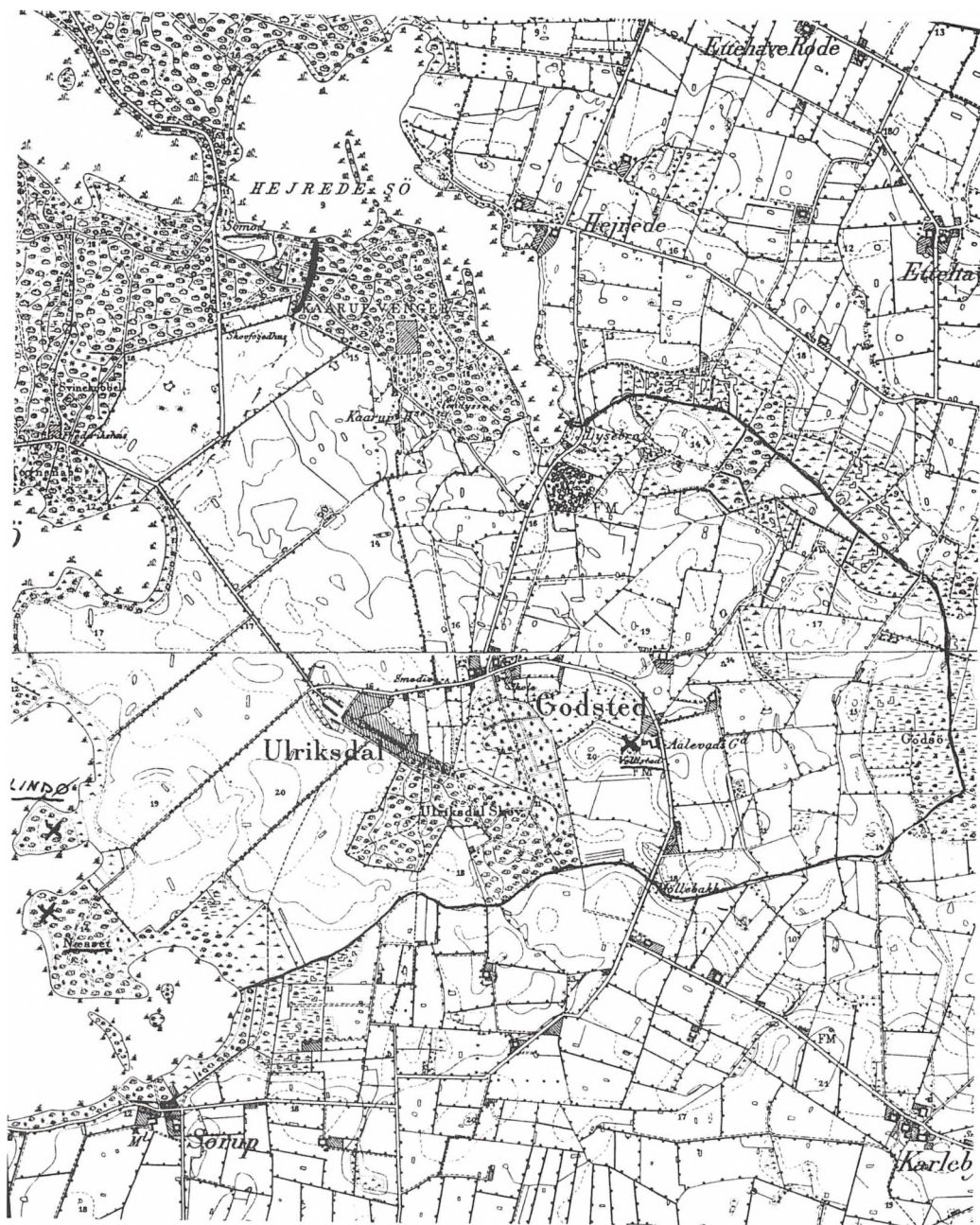
Borgen på Næs og bisperesidensens Ålevad sank i grus – kun de nøgne banker og nogle få mursten vidner om middelalderens stolte forsvarsværker omkring Godsted, men i den modsatte ende af kommunen rejser den tredje middelalderborg stadig sine skumle mure op af vandet.

Her inderst i Nysted Nor ligger en holm, der viste sig at være en ideel byggeplads for den vandborg, der i tidens løb blev slottet Ålholm, som Kristoffer II den 12. november 1329 pantsatte til sin halvbroder, Johan den Milde af Holsten.

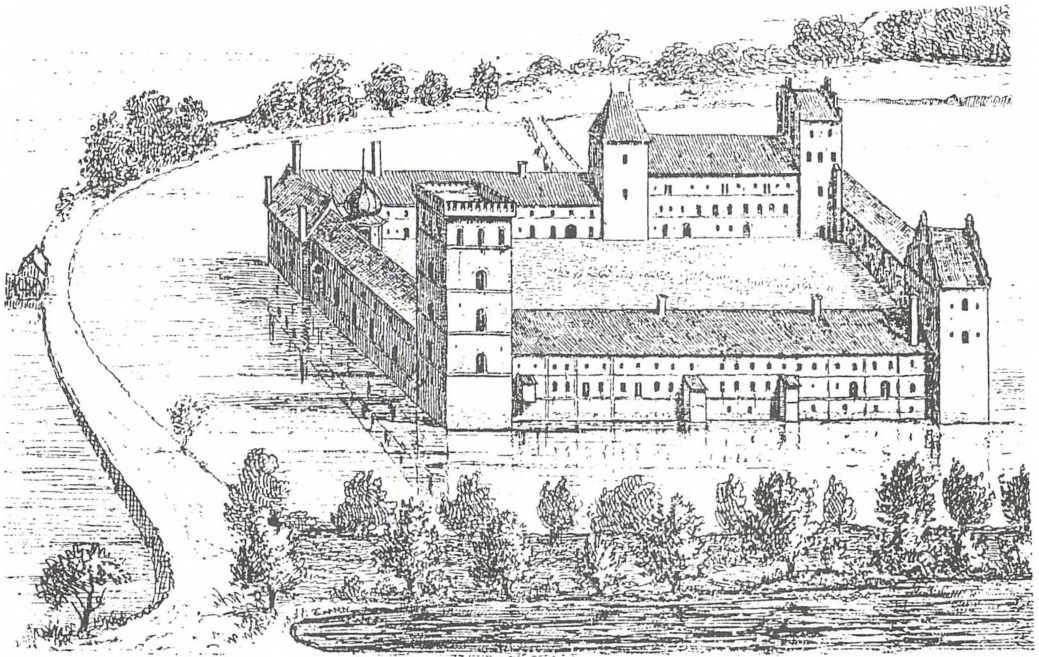
Adgangen til holmen er en dæmning, der skiller slotsøen fra noret og går i en bue uden om slottet, hvorved en angriber kunne beskydes, før han nåede frem til vindebroen over voldgraven.

Allerede i middelalderen dannede borgen et firfløjet anlæg, der var dobbelt så langt som bredt. Bygningernes antal og størrelse har varieret gennem århundrederne. Der må have været vanskeligheder med grundforholdene på den forholdsvis lave holm, og der er da også spor af nedrammede pæle som pilotering. Derimod er der ingen spor af forsvarsvolde eller forborge – man stolede på vandet og de faste mure.

Tegningen her, der er taget fra Resens Danske Atlas, er kun 300 år gammel, men den giver os en forestilling om de tårne og

Kort med forsvarsanlæg i Godsted sogn.

Ålholm slot efter Resens atlas.

fløje, der har præget denne kongeborg i mere end seks hundrede år.

Ældst er muren mod vest og det nordvestre tårn, som begge kan dateres til 1300-tallet. De nuværende skydeskår er rester af glugger i en bygning, der faldt ved restaureringen i 1889. I tårnet er der et hvælvet kælderrum, hvor murene når en tykkelse af 3 meter.

Fra 1400-tallet stammer nordmuren og tårnet nærmest Nysted. Dette giver hele nordfacaden sit middelalderpræg, der dog skæmmes af den karnap, der blev hægtet på ved restaureringen for snart 100 år siden.

Østfløjen er fra 1581, men kældermurene under sydøsthjørnet, der er 2½ m tykke, er fra en tidligere byggeperiode og har formodentlig båret det hjørnetårn, som Resen har

anbragt i det sydvestre hjørne, hvor der aldrig har været noget tårn. I dette hjørne har man nemlig bevaret et senmiddelalderligt hus i tre etager, hvoraf den øverste var dekoreret med kalkmalerier fra ca. 1400. Denne fløj kaldes derfor Margrethefløjen, men også den blev ændret ved de store istandsættelsesarbejder, så den kunne fremtræde som bolig. Den havde nemlig været brugt som kornmagasin.

Tilbage på Resens tegning er porttårnet og den østlige del af sydfløjen, men begge var efter svenskekrigene så forfaldne, at man i 1700-tallet var nødt til at rive dem ned, og der skulle gå mere end hundrede år, før de store byggearbejder begyndte i 1889. Her blev den store borggård delt af to tværfløje i to lukkede mindre gårde og et åbent

midterparti, der flankeres af to nye tårne. Samtidig blev den søndre voldgrav sløjfet, mens graven blev udvidet mod øst, hvor der havde ligget en stivelsesfabrik.

Ålholm var holstenernes fra pantsætningen i 1329 til 1347, hvor man regner med, at Valdemar Atterdag har tilbageerobret Lolland. Mange vigtige forhandlinger blev ført her på slottet, således Valdemars fantastiske aftaler med Albrecht den Ældre af Meklenborg i 1366 og dronning Margrethes forhandlinger med Hansestæderne i 1394.

Begge regenter har sikkert haft et godt kendskab til de mange småborge, der var anlagt i de urolige tider, og som vanskeliggjorde tilbageerobringen af landet. Man har i hvert fald vore mange voldsteder i tankerne, når man læser Margrethes forordning af 1396, hvori hun indskærper sløthøvedsmændene deres pligt til at holde øje med, at ingen bygger borg eller barfred. Hun oplyser også, at »der er sket overmåden liden ret fra de fæster, der er opført«.

En holm i en åmunding viste sig både i Nykøbing og Nysted at være et godt sted for en sådan befæstning, og vi kan derfor regne med, at der ved eller snarere under den nuværende Holmagergård i Frejlev er rester af en herremands forsøg på at beherske området mellem Ålholm og Fuglsang. Munkestensrester er fundet på holmen, og bønderne i Frejlev må have gjort dronning Margrethe en tjeneste, for deres ejendomsret til de store skovstrækninger langs Guldborgsund skyldes ifølge gamle beretninger, at dronningen skænkede dem skovene som løn for tapper færd.

En af de herremænd, der fik lov til at beholde sit borganlæg, var Peder Basse til Bramstorp – det senere Bramsløkke – i Musse. Han nævnes bl. a. år 1400, altså efter dronningens forordning, og endnu vidner voldgraven omkring det nuværende slot om en befæstning fra middelalderen.

*Segl fra Nysted
franciskanerkloster.*

Franciskanerklostret i Nysted

I 1286 kom de første franciskanermunke til Lolland. De slog sig ned øst for Nysted, hvor herrerne til Kærstrup i Fuglse og Kjelstrup i Errindlev opførte et kloster, der kom til at bestå af kirke, sovesal og bibliotek. Allerede i 1293 var byggeriet så langt fremme, at der kunne afholdes en ordensforsamling i Nysted.

Bygningerne var i brug i 250 år, indtil klostret som det sidste her i landet blev nedlagt i 1538. De to klokker blev ophængt i sognekirken, og præsten fik overladt klostrets abildgård og humlehøve. I 1551 blev der givet ordre til, at murværket skulle nedbrydes og føres til Slotsø i Nakskov fjord, men endnu i 1577 stod der rester af bygningerne, og de blev brugt til reparationer på Ålholm.

I de næste par hundrede år hørte jorden under avlsgården på Ålholm, som derefter afhændede den, og i året 1800 ejedes det såkaldte Spurvevænge, hvor klostret havde ligget, af byfoged Gierlew. Han kunne bortføre en masse munkesten, som har fundet anvendelse som byggematerialer rundt om i byen. Af fundamenterne kunne han bruge flere tusind læs kampesten som stengærder, bl. a. om Spurvevænget.

Signet af malm fra 1300-tallet.

I 1891 blev der opført en højskole, om trent hvor klosteret havde ligget, og ved udgravningen til bygningerne traf man på fundamenter og murværk. Under en senere udgravning i 1900 blev der også fundet murerer og begravelser. Efter højskolens nedlæggelse i 1902 blev bygninger og jord til et landbrug, hvor man gang på gang ved pløjning stødte på rester af gamle mure, der måtte ryddes af vejen. Endelig i 1926-27 fik Nationalmuseet mulighed for at undersøge området og kunne trods de mange rydninger konstatere omfanget af klosteranlæggets midterparti, nemlig en lukket klostergård med tilhørende korsgange samt inder siden af de bygninger, der lå udenom, kirke, spisesal, sovesal og opholdsrum. En grundplan har kunnet laves ved at samarbejde resultaterne af undersøgelserne i 1900 med de mål, der blev taget i 1927. Den viser os en gårdsplads på 27×18 m og korsgange, der er fra 2 til $2\frac{1}{2}$ m brede. Størrelsen af anlægget svarer til de bevarede klosterbygninger i Ribe og Helsingør.

Det har ikke været muligt at bestemme, hvor kirken har ligget, da der er fundet be-

gravelser både ved den nordlige og den sydlige fløj – dog er der fundet flest ved den nordlige, der også strækker sig ind på de villagrunde, der er udstykket ved det tidligere Klosterstræde. Også ved den store rydning i 1800 blev der fundet begravelser, endda i murede kister, og der nævnes i en indberetning fra 1808, at der ca. 25 cm under jordoverfladen var en muret rende, dækket af flade kampesten, hvad man antog for en vandledning.

Det fineste fund fra klosteret er dog en signet af malm, hvor pladen har en diameter af 3,8 cm. Den stammer fra begyndelsen af 1300-tallet og viser apostlen Peter under en baldakin. Peter sidder med nøglen i hånden, og under ham knæler en munk med foldede hænder. Indskriften lyder: PETRE AMAS ME, altså: Peter, elsker du mig?

Bispernes Ålevad

Et stykke af en munkesten ($9 \times 13 \times 18$ cm) med indskriften AVE MA(RIA) (GR)ACIA PLANA er en af de få ting fra Ålevad, der opbevares på Stiftsmuseet i Maribo, og den giver os en påmindelse om borgens gejstlige tilhørsforhold.

Det mest interessante vidnesbyrd om den sandsynlige grundlæggers besøg på Lolland er den relikvieæske, der i 1835 blev fundet i Stokkemærke kirke. Den er af bly, og med runer er der indgraveret ordene EPISCOPUS GISICO, hvad der må betyde, at han har været her o. 1300 for at genindvie kirkens alter.

Efterfølgeren i Odense, Peder Pagh, var biskop fra ca. 1309 til 1339, altså på den tid, da Johan den Milde sad på Ålholm. Herfra stammer et brev dateret 11/11 1330, hvori Johan på biskoppens begæring stadfæster præsternes skattefrihed m.v., men til gengæld skulle præsterne fire gange om året holde sjælemesser for hans afdøde forældre.

I 1335 udsender Peder Pagh sit ACTUM ALEWATH, der bestemmer størrelsen af offer og accidenter for Lollands beboere. Samtidig gør biskoppen opmærksom på, at mange præster har lidt stor skade ved den slatte mønt, der er givet i offer og tiende.

En tredie biskop, der ofte opholdt sig på Ålevad, var Valdemar Podebusk (1376-1392). Han var af gammel adelsslægt, omtaltes som gerrig, men skal have udvidet og forskønnet borgen. Endelig ved vi, at han døde her på visitatsrejse og havde bestemt, at han som franciskaner ville begraves i sin munkekutte i klostret i Nysted, hvor hans dødsdag skulle fejres med en årlig messe.

Nævnes skal også en anden adelig, Henning Ulfeld, der på Lålandsfares landsting sammen med høvdingen på Ålholm, Olav Axelsøn Thott, og Anders Pedersøn af Bramsløkke underskriver Lollands vilkår i 1446. I de første ti artikler opregner den lollandske adel her de regler, der gælder for ulovlig skovhugst, brændesalg, jagt, fiskeri samt for husdyrhold. Desuden er der påbud om plantning af frugttræer og humleplanter, men i de to sidste artikler gøres bønderne bundne til deres jorddrot. Vornedskabet er indført.

Den sidste biskop på Ålevad blev den navnkundige Jens Andersen Beldenak, spydig, djærv og egenrådig, især over for de adelige slægtninge til sin forgænger, Karl Rønnow. Biskoppen indsender også en klage til kong Hans over lensmanden, Oluf Holgersøn Ulfstand, der er trængt ind til Ålevad med fejde og magt. Næste gang, vi hører fra bispen, er brevet sendt fra Alsø, og her taler han om, at de Tyske afbrændte Låland, og »Odense stift havde fanget der den mærkelige skade«. Forkullede bjælker og sammenstyrtede mure vidner om et voldsomt endeligt for hans lollandske ejendom. En enkelt kanonkugle, der er fundet på den nuværende Ålevadsgårds grund, er også et

bevis på, at et angreb udefra har afsluttet borgens historie.

Kongernes Ålholm

Fire år efter Kristoffer IIs tilfangetagelse og død i Nykøbing deler de to holstenske grever landet mellem sig, og grev Gert opgiver de krav, han har haft på »dat hus to Ålholme«. Grev Johan har samtidig påbegyndt bygningen af Ravnsborg og bygger vel også på Ålholm.

Efter tilbageerobringen af Lolland gør Valdemar Atterdag i 1360 Ålholm til residens for sin søn, Christoffer, der i de tre år, han var hertug her, nåede at være bygherre ved udvidelsen af Døllefjelde kirke og at give sin gård, Thorstrup, med alle herligheder til præstens bord samme sted mod at få læst årlige messer til sin sjæls frelse.

Da Valdemar bliver fordrevet af Hansestæderne og de nordtyske fyrster, og København sammen med andre fæstninger falder, lykkes det lensmanden på Ålholm, Kersten Kule, at slutte forlig med grev Gerts søn, Jernhenrik, hvorved kongen beholdt slottet.

Dronning Margrethe opholdt sig som nævnt på Ålholm og har givet navn til Margrethefløjen, og hendes efterfølger, Erik af Pommern, gav allerede i 1409 Nysted borgerne fri for allehånde skat og arbejde, som det fremgår af teksten til privilegiebrevet, der dog blev udstedt i Nyborg.

Christoffer af Bayern havde på Ålholm en lensmand, der hed Oluf Axelsøn Thott – det var ham, der var medunderskriver af Lollands vilkår i 1446. Han blev så forbitret på den katolske kirke efter dens løftebrud til Johan Hus, at han aldrig mere satte sine ben i kirken, men bekæmpede den på alle måder.

Under Christian den Første begynder enkedronningerne at få særlige rettigheder på

Lolland, og Christiern den Andens Elisabeth var blevet lovet en del af øen som livgeding, men da hun jo fulgte sin mand på flugten, blev det aldrig aktuelt.

Efter Frederik den Førstes død i 1533 skulle hans dronning have overdraget enke-sædet, men på grund af Grevens Fejde, der udbrød under kongevalget, kunne det ikke lade sig gøre.

Lensmand på Ålholm var holsteneren Jørgen von der Wisch, som samme år kom i strid med bønderne i Frejlev om deres rettigheder til skovene. Herredagsdommen gik ham imod, og under hans fravær blev slottet erobret af bønder og borgere i forening. De støttede jo Christiern den Anden, og grev Christoffer af Oldenburg overtog det i hans navn, men udfaldet af borgerkrigen blev en sejr for Christian den Tredie, som så kunne overlade slottet til sin mor som enke-sæde. Hun forlenede det igen til hærfø-
ren Johan Rantzau, som ikke selv styrede lenet, men ansatte underfogeder, f.eks. Knud Gøye og Erik Rosenkrands til Kærstrup, Jørgen Rud til Vedbygård og Mogens Mormand til Bramsløkke.

Klosterlivet i Nysted

Gråbrødrene fik lov til at virke i Danmark i 300 år – fra 1232, da de ifølge Ryd årbogen kom vandrede på deres bare ben og grundlagde »huset i Ribe«, indtil broder Lytke Naamensen fra Flensborg som den sidste munk blev forvist af riget, da Nysted kloster blev lukket.

Dermed afsluttedes en social og kulturel virksomhed, som kom bl. a. de byer til gode, hvor munkene virkede, og Nysted blev det sted på Lolland, hvor deres virksomhed varede længst. Ved nedlæggelsen forsøgte munkene at redde de kostbarheder, der var samlet i deres kloster, og vi ved, at Jørgen von der Wisch i 1531 kunne levere kongen

forskelligt sølvtøj, som en munk fra Nysted havde nedgravet.

Lytke Naamensen har vel som den sidste taget klosterbogen med sig. Det var deres martyrologie, en helgenfortegnelse, der var ordnet kronologisk efter årets 365 dage, så at de hver dag kunne få nævnt de helgener, der skulle mindes den pågældende dag. Bogen blev købt af Henrik Rantzau til Breitenburg i Lybæk i 1584, og da Wallensteins tropper plyndrede hans slot under Trediveårskrigen, blev den ført til Prag. Her forsvandt sporene, indtil bibliotekar Tue Gad i 1959 fandt den i Holland.

I Nysted-bogen omtales naturligt nok de hjemlige helgener, Sct. Knud og Sct. Kjeld, men også den svenske Sct. Sigfrid og abbed Vilhelm fra Æbeltoft er nævnt. I to løb-
blade til klosterbogen møder vi 11 personer med tilknytning til Nysted, f. eks. væbneren Hans Ahlefeldt og den fremmede munk Michael fra Lier, der døde her i 1483, mens han virkede blandt brødrene for en strengere klostertugt. I bogen fortælles der om ham, at han var udnævnt af generalkapitlet til kommissær for denne provins, og at han blev begravet i koret foran alteret på den nordlige side. De danske udsendinge til generalkapitlet i 1481 havde selv bedt om hjælp til at lære munkene her de rette regler. To gange havde der været voldsomheder i Nysted kloster, hvor de stridende opfattelser af klostertugten havde jaget den anden part ud.

Det ser ud, som om Michaels belæring har båret frugt, for samme år afhænder klostret to gårde i Radsted og to i Langet til Eskild Gøye, og desuden solgtes noget jord i Tågense og Nysted. Det må dog have været i strid med de strenge ordensregler, at klostret i 1511 fik kongens tilladelse til at udføre otte okser til Kiel.

I modsætning til andre steder hører vi ikke nogen folkelig bevægelse mod Nysted

kloster, hvad der kan tyde på, at munkene har haft et godt forhold til befolkningen, mens naboklostret i Nykøbing allerede stod tomt i 1531. Her var munkene drevet ud, og deres kirke blev året efter taget i brug som sognekirke. I Nysted skulle der gå seks år med voldsomme begivenheder omkring Ålholm, for klostret to år efter reformationens indførelse endelig stod tomt.

Bøndernes kår fra 1250 til 1550

Fra midten af 1200-tallet, hvor kirkebyggeriet i vort område er ved at være tilendebragt, og frem til reformationen tre hundrede år senere sker der ikke de store ændringer i og omkring vore landsbyer. De otte kirkesogne var dannet, som vi kender dem i dag – dog hørte Vantore og Tågense til Kettinge, Karleby til Ø. Ulslev, og Godsted sogn strakte sig længere mod vest end nu.

Marknavne, der var i brug så sent som i 1600-tallet, minder os om landsbyer, der må være nedlagt allerede i middelalderen, således Brandstrup og Sørby i Kettinge sogn, Skrærup i Herritslev og Tostrup i Døllefjelde.

Valdemar Sejr havde gjort sin søn, Christoffer, til hertug af Lolland, men at kongerne begyndte at bortforlene de sydlige øer, mærkede landbefolkningen ikke meget til. Efter at Christoffer havde overtaget kongemagten, udbrød der dog et almueoprør her på vore kanter, idet »kådkarlene var galne med køller« og ødelagde den kongelige borg, Revshale. Med Godsted-områdets nære tilknytning til søområdet midt på Lolland er det sandsynligt, at nogle af oprørerne fra de usle hytter er kommet derfra.

Samme år, som klostret i Nysted blev stiftet, myrdedes Erik Klipping, og de fredløses hærgninger i tiden derefter nåede også hertil

– i hvert fald ved vi, at Nykøbing blev plyndret i 1289.

Holstenervældet bragte vel heller ingen forandringer for almuen, bortset fra at der var lolliker i den hær, Christoffer den Andens søn, Otto, stillede på benene for at generobre riget.

Derimod betød nedlæggelsen af de barfred og fæster, som dronning Margrethe havde så meget imod, at man ude i landsbyerne blev fri for de selvbestaltede herrer på mindre borge, og det er vel derfor, at bønderne i Frejlev har hjulpet dronningen i hendes forsøg på at stække herremændenes magt. Bønderne havde fra nu af en appelinstans, når de følte sig truet. Man kunne gå til kongen, og det skulle vise sig, at han gang på gang stod på almuens side.

Desværre findes der ikke i dag et gavebrev til skovene i Frejlev fra dronning Margrethes hånd – en stedlig tradition vil vide, at det forsvandt midt i 1800-tallet under en af de mange processer, man var nødt til at føre for at bevise de særlige rettigheder, byen havde.

Rettigheder var der ellers ikke mange af. Godt tredive år efter Margrethes død indførtes under Christoffer af Bayern de tidligere omtalte Lollands Vilkår: Bønderne måtte ikke holde geder, fordi de ødelagde skovene. Hver bonde skulle inden et år have anlagt 30 humlekugler og plantet seks pære- og æbletræer. Ingen jorddrot måtte have en arbejdsfær mand som landarbejder, men skulle skaffe ham jord at dyrke, og kunne han ikke det, skulle fogeden skaffe ham det på kongens grund. Det var dårlige tider for landbruget. En afvandring til byerne, der som Nysted havde fået privilegier, fandt sted, og der er derfor også en bestemmelse om, at ingen lejedreng skal fare til fiske fra bonden, han tjener.

Erik af Pommern giver den 7. december 1409 sine kære borgere af Nystade fri og

frelse for allehånde arbejde og skat, som de hidtil har været vant til at give og gøre til Ålholm. Til gengæld skal de årlig svare ham 90 lybske mark, to læster byg eller malt og en tønne sild af hvert skib, der tager på sildefiskeri.

Der bliver handlet på Lollands sydkyst. Købstadsrettighederne var et forsøg på at føre fortjenesten over på danske hænder i stedet for til byerne Rostock og Wismar på den anden side af Østersøen. Tyskerne foretrak at handle direkte med de danske bønder og herremænd, der avlede de landbrugsprodukter, de ønskede at købe. Dermed undgik de mellemhandlerfortjenesten. Om vinteren måtte ingen udenlandske købmænd være i riget – de måtte komme, når der var åbent vand og fare igen inden udgangen af november, men flere gange bliver reglerne skærpet med forbud mod småhandel på lejerne, og her kan vi jo først og fremmest tænke på den eksport, der gik fra Handermelle*) – netop af f.eks. okser til de nordtyske byer.

Høstudbyttet i landbruget var kun nogle få fold, og når der både skulle være til udsæd og afgifter, var det meget få bønder, der havde noget tilovers. Kun her fra sydkysten ved man om udførsel af korn, bl. a. til Lybeck, som også på det tidspunkt gav pæne priser for smør.

Bondebefolkningen havde altså gode forbindelser til byerne i det nordtyske, og de må derfor med bekymring have set, hvordan lybske og danske skibe bestandig tørnede sammen ude i bæltet. Hærgninger på kysterne gik man heller ikke af vejen for, og det var ved en sådan lejlighed, at Ålevad gik til grunde.

*) Den gamle havn nævnes 1591 som udskibningssted, og 1634 omtaler et kongebrev bøndernes ret til udskibning af varer.

Et blik på et af de gamle kort fortæller os, at der især mellem Kettinge-Frejlev og Vantore-Tågense lå store udyrkede områder som skov eller mose. Ved middelalderens begyndelse omgav disse almindinger de fleste landsbyer. De var alles eller ingens eje og tilhørte formelt kronen, men det var landsbyerne, der havde gavn af disse områder. Man hentede brændsel og bygnings-tømmer der, man brugte græsningen, og om efteråret lod man svinene æde sig mætte i al den olden, der dækkede skovbunden.

Efterhånden blev mange af disse almindinger inddraget som krongods – det er de områder, der i dag hører under Ålholm, og nu blev der givet strenge straffe, hvis man fortsatte gammel hævnd, jævnfør bestemmelserne i Lollands vilkår, men begge parter så efterhånden deres fordel i en overenskomst, hvorved bønderne fik lov til at drive deres svin på olden i skovene mod at betale hvert 8. eller 10. svin til jordrotten.

Som en af de få landsbyer havde Frejlev fået en del af almindingen som fælleseje og skulle derfor kun svare oldengæld af de svin, de sendte ud i kronens skove – altså dem, der hørte under Ålholm, Bækkeskov og Roden.

For en lensmand, der kom udefra med andre regler, var det svært at fatte, at den store landsby Frejlev med op mod et halvt hundrede gårde ikke skulle svare oldengæld på de skovstrækninger, der lå i naturlig fortsættelse af kronens.

Otto Krumpen, som sad på Ålholm fra 1518 til 1524, har uden tvivl ikke villet anerkende bøndernes ret til skovene. De har derfor henvendt sig til kongen på Nykøbinghus, og i 1521 lader Christiern den Anden udfærdige et åbent brev, som i klare vendinger fastslår, at Frejlev bønder må drive deres svin på olden i Ålholms skove mod at svare hvert femtende svin, og når deres egne skove bærer olden, må de drive dem derud

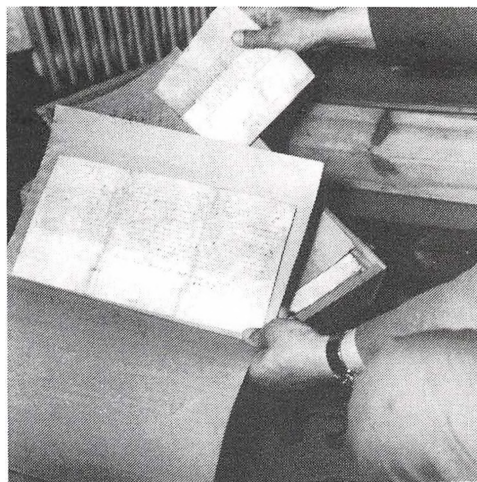
kvit og frit og ikke betale nogen oldengæld der. Endelig understreges det i brevet, at ingen af kongens fogeder og ombudsmænd må hindre dem i dette.

To år senere måtte Christiern forlade landet, men i 1528 havde bønderne haft foretræde for hans farbror, Frederik den Første, der på sit kære Gottorp udsteder et nyt privilegiebrev, der nøje svarer til det første. Dermed skulle der jo være klare linier, også for den lensmand, der tiltrådte samme år, hofjunker Jørgen von der Wisch. Han holdt sig da også i skindet, så længe Frederik levede, men i 1533, da striden om tronfølgen opstod, slog han til og lod sin foged genere bønderne i Frejlev.

Fogeden drog sammen med nogle bønder fra en af nabobyerne til Frejlev skov, hvor han tillod sine ledsagere at fælde træer. Da man i Frejlev hørte om dette overgreb, samlede bønderne sig og gik ud for at høre, med hvilken ret der blev fældet i deres skove. Ved deres ankomst gik fogeden imod dem med »væbnet hånd og hårde ord«. Bønderne var overbevist om, at fogeden ville have skudt en af dem, hvorfor de selv tog affære og »desværre kom til at slå ham ihjel«.

Ovenstående referat af begivenhederne i skoven har to udsendinge fra Frejlev, Hans Olufsen og Henning Stafensen, selv afgivet til den fra den 6. juni 1533 forsamlede Herredag i København. Landets fornemste adel og gejstlighed har hørt på denne redegørelse, som munder ud i, at man nu i Frejlev er så hårdt undsagt af lensmandens fogeder og svende, at man ikke tør begive sig ud af husene, hvorfor man beder rådet om hjælp.

Denne udebliver heller ikke, for herredagen vil hellere beskæftige sig med denne sag, hvor alle kan være enige, end med noget så indviklet som et kongevalg, som man var samlet for at foretage.

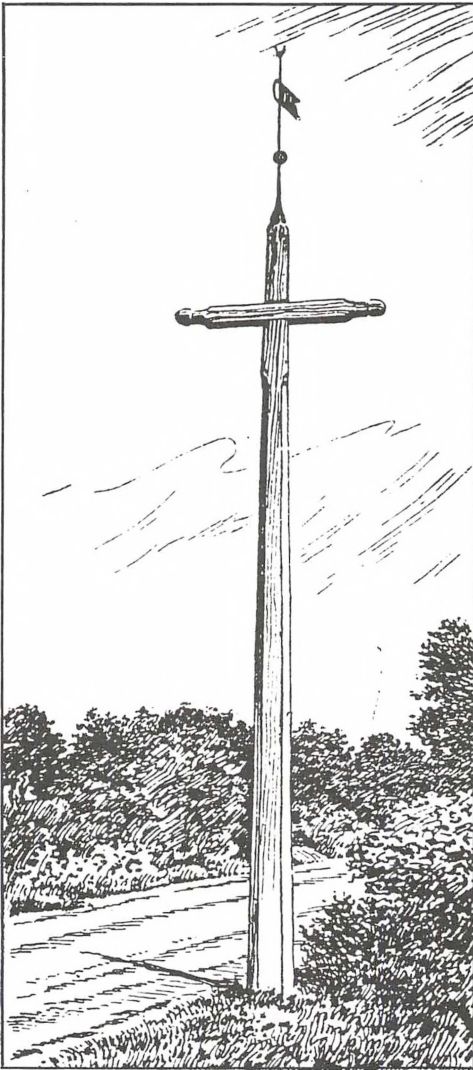

Christiern den Andens privilegiebrev fra 1521 og Frederik den Førstes bekræftelse fra 1528, begge i bykassen i Frejlev – fotograferet ved oldermandsskiftet den første søndag i maj.

Med et åbent brev af 17/6 1533 siger herredagen, at bønderne skal have lov til at nyde, bruge og beholde deres skove så længe, at der ikke er nogen, der ved lovlig rettergang kan få dem frakendt dem, og til Jørgen von der Wisch siges der direkte, at han og hans tjenere skal lade bønderne være i fred, men at han kan lade dem tiltale ved herreds- eller landsting efter skreven lov og ret.

Et imponerende opbud af segl og signeter er sat under dette brev, som er citeret i sin fulde ordlyd i en højesteretsdom af 3/7 1673.

Det var klar besked til lensmanden, der dog aldrig nåede at rejse tiltale, da han kort efter blev tvunget til at forlade Ålholm, hvor de følgende års omvæltninger umulig-

Skalkekorset på Østermarksvejen i Frejlev. Det nuværende er fornyet 1953 og afløste et kors, der var rejst i 1862. Et endnu tidligere kors har stået i en vejgaffel ca. 100 m nordligere. Det allerførste blev sandsynligvis sat ved vandingen »Korskær«, hvor vejen går til Bøget.

gjorde retssager. Først da Johan Rantzau, Christian den Tredies sejrige feltherre, sad som lensmand, blev sagen taget op, men da alle i landsbyen var skyldige, måtte kongen afsige en mærkelig dom med en bod på 12 par hvide okser med røde ører.

Her fjerner vi os nok fra den historiske virkelighed og må overlade til sagnet at berette om manglende dyr, om farvning af ørerne på to helt hvide okser, om heldig aflevering på Ålholm, men om regnvejr på vej til Nykøbinghus, hvor bedrageriet afsløres, men hvor også nåde går for ret, og bønderne slipper med at rejse et kors, der skal minde dem om deres skalkagtighed.

Korset – en egestamme på en halv snes meter – blev rejst i vejgafflen øst for byen, hvor den ene vej førte forbi Vittingshøj til udmundingen af Frejlev å og den anden ud til skovene, som kampen havde stået om.

At mordet på fogeden skulle have foregået på en sten yderst i Enghaven, er også en af de gode historier, der knytter sig til Frejlevers tagen sig selv til rette. Betegnelsen Knækkerygsten har levet i bedste velgående i mere end hundrede år, men i de allerældste beretninger siges der, at fogeden blev myrdet »ved vejen«, og det er vel derfor, at Skalkekorset har fået den placering på Østermarksvejen.

Efter Grevefejden havde Johan Rantzau herrerne på Kærstrup til at styre Ålholm, mens han var optaget andre steder, og de havde et ret godt forhold til bønderne i Frejlev, men i 1552 ansattes Jørgen Rud fra Vedbygård til at forestå lensstyrelsen. Nu gik det galt, for heller ikke han kunne fatte ordningen med de mange svin på olden uden afgift.

Derfor træffer vi igen to bønder fra Frejlev i København, og de fremviser deres tidligere privilegiebreve for Christian den Tredie, som omgående stadfæster dem den 1/8 1553.

1 5 8 5
 MEIN HOEFVNG ZV GODT ALEIN.
 TREW IST WILDTBRAGT.
 FRIDERIC DER ANDER KONNING ZV
 DENNEMARCHEN VNDT NORWEGEN.

GOTT EVRGLESE DIE SEINEN NICH
 SOFIA KONNINGIN ZV
 DENNEMARCHEN.

ALLES WIE ES GOTT GEFEHLT
 NIELS KAAS.

MEIN HVLF VON GOTT
 ABSOLON IVIL.

G. G. G. G.
 GVRGEN ERNST WORM

GODI WENDE ALLES ZVM BESTEN.
 REINHOLDT FAXS AON RONEBORGH.

GOTTIS GNADE VBER VNS AILE
 GABRIEL SPARRE.

G. G. M. G. G. G. K. A. M. I. E.
 DETLOFF HOLCK KNVDT RVDIT ERICKSOND.

G. G. E. M. G. T.
 M. B.

1 5 8 5
 GOTT WEND MEIN ELEENDE THOM SELIGEN ENDE.
 MANGNVS § SWAVE §

W W W N W W HILF DV GETRVER GOT.
 KLAVS PODEVSK PREBEN BILD.

HILF GODT ZVM SELIGEN ENDE.
 HANS STRALENDORFF.

H. G. H. V. D. H. D. : H. D.
 G KRABBE ANCK P M.

G G M G.
 WILHELM VON DER WENSE.

ZEIT PROBERET LEVT.
 CHRISTOFFER KORYOT.

Indskrifter på væggen i riddersalen på Ålholm til minde om det kongelige besøg i 1585.

Nu havde de altså tre på hinanden følgende kongers underskrift på deres rettighe-der, og det måtte Jørgen Rud rette sig efter, men så greb han til den udvej at forbyde bønderne at fælde træer, hvad enten det gjaldt tømmer eller brændsel. Igen måtte de to bønder af sted til kongen – denne gang til Koldinghus, hvortil de ankommer sidst i november.

Deres beklagelser til kongen bærer frugt, for tirsdagen efter Alle Helgens dag sender Christian alle tiders irettesættelse til Jørgen Rud, der får at vide, at han skal rette sig efter, hvad der står i kongebrevene, og hvis han har taget noget fra bønderne, må han se at få det afleveret igen. Det gælder både tømmer, brændsel og hø – dog må han gerne føre tilsyn med, at bønderne hugger, hvor de gør mindst skovskade.

Året efter er Jørgen Rud tilbage på Ved-bygård, og det bliver nu Morten Mormand til Bramsløkke, der styrer lenet for Johan Rantzau.

Ålholm i 15- og 1600 tallet

Mogens Mormands styre af Ålholm op-hørte i 1570, et par år efter enkedronnin-gens død, og Albert Oxe til Krenkerup over-tog lenet. I 1576 havde Frederik den Anden som den fjerde monark haft besøg af bøn-der fra Frejlev. De havde truffet ham på Nykøbinghus og bedt om at få en bekræf-telse på deres ret til Enghaveområdet. Et kongeligt privilegiebrev er blevet udfærdi-get den 11/6 1576, og ligesom sine forgæn-gere har kongen husket at indskærpe lens-manden på Ålholm, at han skal se efter med, at der bliver hugget de rigtige steder i skovene.

Året efter indsættes Hak Ulfstand til Heckebjerg som lensmand, og nu begynder efter aftale med kongen en tiltrængt istand-

sættelse af Ålholm. Et stenhus, der står til-bage på klostergrunden, bliver nedrevet. Det bygges en tegllade i Soesmarke, hentes kalk i Mariager og tømmer på Gotland. Til gengæld fritages lensmanden i tre år for en del af sin afgift af lenet. På slottet bliver hele østfløjen fornyet og forsynet med det trappetårn, man ser på Resens tegning. Den har nu udgjort en passende bolig for lens-manden.

I 1585 er arbejderne tilendebragt, og kon-gen kan sammen med dronning Sofie inspi-cere slottet i følge med en række adels-mænd, der har udgjort et strålende selskab på vejen mellem Sundby færge og Nysted. Til minde om deres besøg blev der i ridder-salen i den østlige del af nordfløjen malet gæsternes valgsprog og navnemærker. Alle valgsprogene er skrevet på tysk – nogle af dem kun med forbogstaver, så der er frit løb for fantasien. Nederst er tegnet et narre-hoved og en drikkekande og skrevet navnet Christoffer Koryot, der må have været hof-nar på det tidspunkt. Bemærkelsesværdig er også kongens tilføjelse under sit valg-sprog om sin hunds troskab.

Efter besøget går lensmanden i gang med at forhøje de to nordlige tårne med et par stokværk, hvilket fremgår af en kontrakt, der blev afsluttet i august måned 1585.

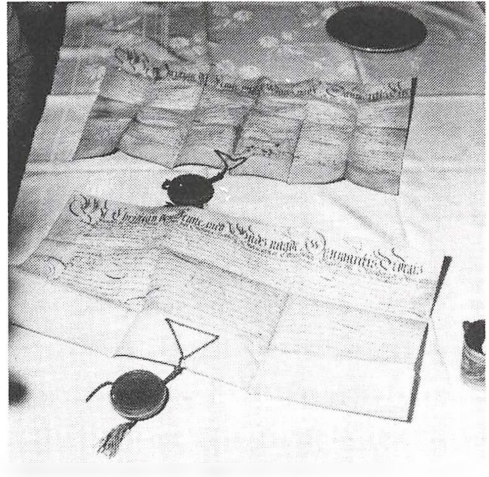
Tre år senere døde kongen, og enkedron-ning Sofie overtog Nykøbing og Ålholm som livgeding. Hun opholdt sig mest i Ny-købing, hvor vi har hendes mecklenborgske anetavle i klosterkirken, men vi ved, at hun interesserede sig meget for Ålholm. Her lod hun 1611 opføre en stor kostald med den begrundelse, at kvægavlen ved Guds velsig-nelse havde formeret sig fra år til år. Efter hendes død i 1631 overtages de to slotte af hendes sønnesøn, den udvalgte prins Chri-stian, der yndede at kalde sig Christian den Femte, hvad han aldrig nåede at blive. Han døde året før sin far, og hans enke, Magda-

lena Sibylla, sidder her, til hun gifter sig igen i 1652.

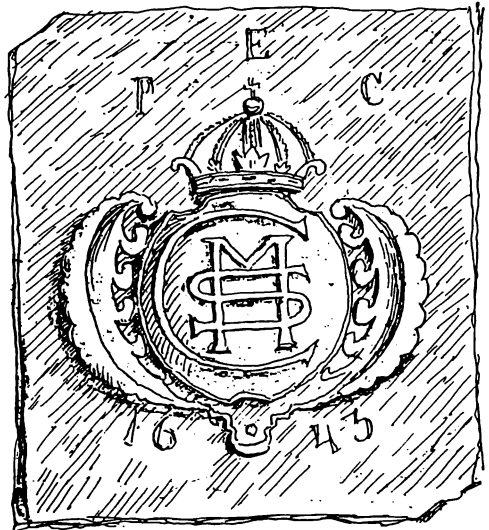
Vi har bevaret et par interessante minder om dette ægtepar. Deres navnetræk er indmuret til højre for indgangen til Nysted »nye Kirke«, altså udvidelsen mod nord, og i 1652 nåede Magdalena Sibylla at skænke Nysted kirke en klokke. I Frejlev har man i byarkivet ikke mindre end to enslydende stadfæstelsesbreve dateret 10. november 1641 på Nykøbinghus. De er begge forsynet med Christians personlige laksegl og indledes med navnet Christian den Femte, men med titlen Danmarks, Norges, Venders og Goters prins. Blandt alle arkivalierne i bylavskisten falder disse breve mest i øjnene på grund af deres meget omhyggelige udførelse. Prins Christian havde på slottet en mundskænk og køkkenskriver, der hed Iver Nielsen. Denne blev senere slotsforvalter på Ålholm og rådmand i Nysted. Desuden blev han svigersøn til sognepræsten, Knud Lerche, der var ved kirken fra 1618 til 1666. I Nysted kirkes kor kan man på nordvæggen se et maleri af sognepræsten og hans hustru, og mod syd hænger et tilsvarende maleri af Iver Nielsen med hustru Johanne og deres 8 børn. En af rådmandens fortjenester var, at han fragtede Magdalena Sibyllas store klokke til Nysted.

Få år senere hærgede de svenske tropper overalt, og i Nysted trængte de ind på Ålholm for at frarøve slotsforvalteren hans mange penge, men de blev vist tilbage af fru Johanne med en gloende ildrager, indtil der kom hjælp fra byen.

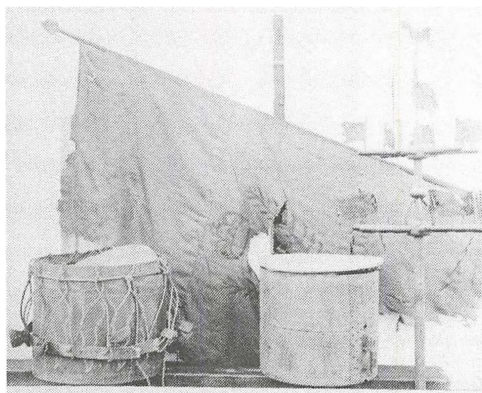
I Kettinge blev 12 gårde og 3 huse afbrændt, og et minde om besøget har vi i den hestesko, der hænger i sportshallen. Den er dateret til midten af 1600-tallet og er sandsynligvis fremstillet i Polen. De svenske troppeafdelinger var i 1660 på vej til Naskov efter fredsslutningen. I Tyvemose-skoven, der dengang lå mellem Sløsserup og

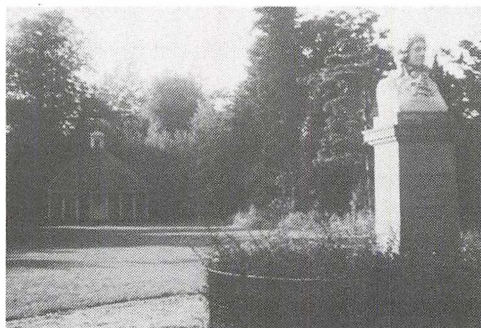
Den udvalgte prins Christians privilegiebrev udstedt på Nykøbinghus i 1641.

Magdalena Sibyllas monogram ved indgangen til »Nye kirke« i Nysted.

Den svenske fane, bytrommerne og midsommerstagen fra Frejlev – nu i Stiftsmuseet.

Buste i Ålholm slotspark af Frederik Christian Raben, der døde i Brasilien i 1838.

Frejlev, blev fanevagten til en af disse afdelinger overrumplet af en flok bønder fra Frejlev. Regimentsfanen blev erobret, og hjemme i byen kunne man beundre den grønne dug med Carl X Gustafs navnechif-

fer. Fanen blev de næste par hundrede år opbevaret hos oldermændene, indtil man ved forsamlingshusets opførelse mente, at her var det rette sted for denne og andre klenodier. Desværre blev den hurtigt ødelagt, ligesom det gik hårdt ud over byens trommer og midsommerstang, og for et halvt hundrede år siden blev de sørgelige rester afleveret til museet i Maribo.

Nederlaget i Tyvemoseskoven for de svenske tropper kan være det samme, der berettes om i forbindelse med Dødemosen i Ø. Ulslev, og som J. F. Friis udnyttede i romanen »Fiskelars«, hvor hovedpersonen lokker de svenske soldater ud i mosen.

Godt så det ikke ud, da de svenske enheder endelig var udskibet. På Ålholm var alt bly fjernet, og slottet var i en sørgelig forfatning – ikke et vindue var helt, og indberetninger fra landsbyerne giver det samme billede.

Sammen med Nykøbing slot blev Ålholm igen sæde for enkedronninger, men da de foretrak at bo på Nykøbinghus, har de kun ofret det mest nødvendige på Ålholms istandsættelse.

Grevskabet Christiansholm

Den sidste enkedronning, der havde livgeding på Lolland-Falster, var Charlotte Amalie. Da hun døde i 1714, gjorde Frederik den Fjerde Ålholm til midtpunktet i et lollandsk ryttergods, hvad der gav anledning til de elleve kongelige skoler på Syd- og Østlolland, men allerede i 1725 satte kongen alle sine lollandske besiddelser på auktion.

Køberen var geheimerådinde Emerentia v. Levetzow, der seks år senere også købte Bramsløkke, og i 1734 oprettede hun af disse gårde og avlsgården Egholm et grevskab for sin sønnesøn, Christian Raben, efter hvem det fik navnet Christiansholm. Han

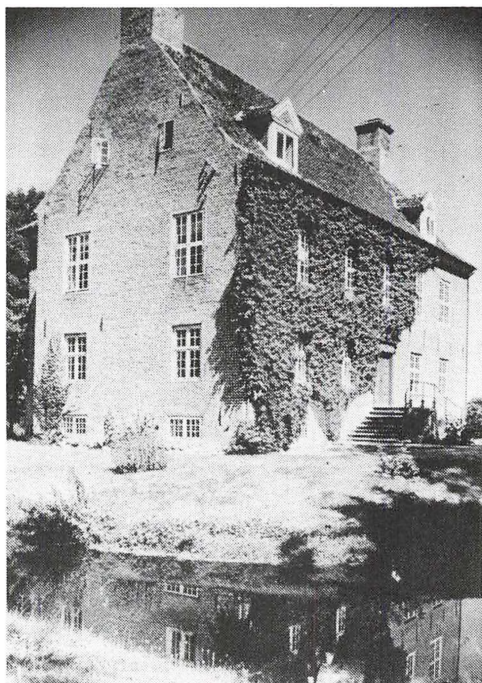
Ålholm slot med observatorium, der blev opsat på det nordøstre tårn i begyndelsen af 1800-tallet af F. C. Raben og nedtaget ved restaureringen af slottet i 1889.

døde 1750, og hans broder, Otto Ludvig Raben, overtog grevskabet, som derefter gik til sønnen, Frederik Christian Raben, der var meget botanisk interesseret og samlede træer fra fjerne himmelstrøg til anlæget Christianslyst, hvor vi også kan finde hans buste. Han døde i 1838 i Brasilien, og hans ældste søn, Gregers Christian, overtog slottet, som han fik kongelig tilladelse til at give det oprindelige navn, Ålholm, tilbage. Hans broder, Julius, efterfulgte ham i 1875, og derpå gik Ålholm over til en brodersøn af den første besidders fader, Josias Raben Levetzau til Lekkende, hvis slægt stadig ejer slottet.

Ulriksdal

Allerede inden reformationen blev der som erstatning for det nedbrændte Ålevad opført en gård på den anden side af Godsted. Man valgte en lille ø, der hed Hindsholm, men gården fik navnet Bispensø, indtil den efter reformationen som det øvrige bispegods blev inddraget under kronen og samlet til et len. Det blev i 1537 overdraget Johan Rantzau sammen med Ålholm og benævnedes Øen len.

Efter enevældens indførelse kom gården igen under kronen, indtil Christian den Femte magesiftede med stiftamtmand

Bramsløkke herregård opført kort før år 1700. En ringformet voldgrav omgiver bygningen.

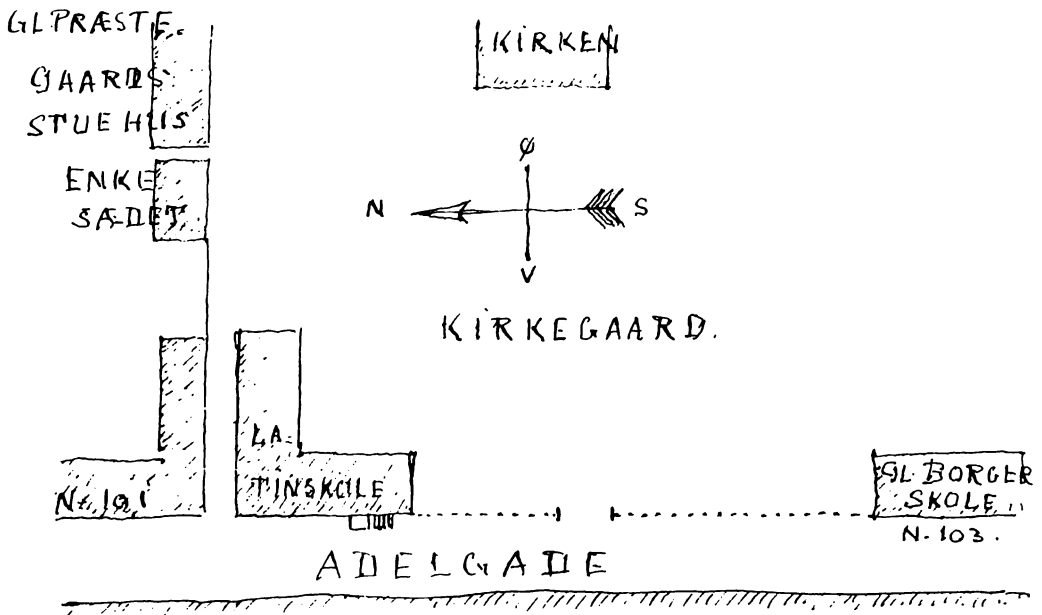
Henning Ulrich von Lützwow, der ejede Søholt, hvorved denne fik sammenhængende jorder. I 1714 gav han gården nye bygninger, og samtidig fik den navneforandring til Ulriksdal. Landsbyen Røgbølles jorder kom under Søholt, og byen blev helt nedlagt, ligesom Kårupgård, der havde hørt under Bispensø, blev lagt sammen med Ulriksdal. Dermed var to af Godsted sogns landsbyer helt forsvundet, og grænsen mod Krønge sogn blev flyttet mod øst, mens Karleby,

som tidligere havde hørt til Ø. Ulslev, allerede i 1560 blev lagt sammen med Godsted. I 1776 solgtes Ulriksdal til etatsråd Jørgen Wichmand, adlet Wichfeld, og blev lagt sammen med Engestofte til et stamhus i 1799.

Bramsløkke

I Musse sogn lå der allerede på Erik af Pommerns tid et adelsgods på en lille borg-holm nord for byen. De tidligst kendte ejere var brødrene Erik og Anders Pedersen Godow, der var medunderskrivere af »Lollands vilkår«.

Den nuværende hovedbygning er opført i slutningen af 1600-tallet af den senere amtmand i Skanderborg, Joachim Schack, der også havde købt Kærstrup. I hans families eje forblev gården, indtil den i 1732 solgtes til Emerentia von Levetzow på Ålholm. Hendes søn gjorde Bramsløkke til »et af de skønneste herresæder i landet«, men den slægt, man mest forbinder med Bramsløkke, er Mormand, der sad på gården fra ca. 1520 til midten af 1600-tallet. Mogens Eriksen Mormand var som omtalt under Ålholm dronning Sofhies høvedsmand. Han døde i 1586 og ligger formentlig begravet sammen med sin hustru i Døllefjelde kirke, hvor en gammel præstekrønike omtaler ham som Mogens Hugaf. Datteren, Sofie, gjorde skandale i 1580 ved at forelske sig i en ung mand af ufri stand. Under forældrenes fravær arrangerede hun sin egen begravelse og forsvandt selv ud af landet. Da forældrene kom hjem, svirrede der så mange rygter, at de fik kongelig tilladelse til at opgrave kisten i overværelse af fire provster. Derved afsløredes det, at den var fyldt med sten og halm, men afhøringerne bagefter gav kun til resultat, at Jomfru Sofie var set i Naskov og var forsvundet via Tårs fær-gested.

Skitse af stiftsfysikus C. A. Hansen med angivelse af latinskolens placering nordøst for Nysted kirke.

Undervisning og forsorg efter reformationen

Da munkene forlod Nysted i 1538, forsvandt formentlig også undervisningen af ungdommen og forsorg for de ældre og svagelige for en tid, men i sidste halvdel af 1500-årene er der oprettet en latinskole i byen.

Som vist på skitsen, der er udarbejdet af C. A. Hansen i hans håndskrevne Nysted krønike, lå denne latinskole på det nordvestlige hjørne af den nuværende åbne plads foran kirken.

Ved skolen var der kun to lærere, en rektor og en hører med hver sin skolestue. Skolebygningen var et kort bindingsværkshus med en høj trætrappe ud til Adelgade.

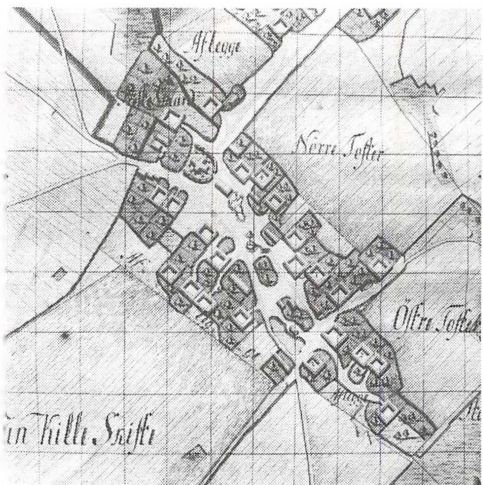
Den første rektor, der nævnes, fik sin afsked i 1578 på grund af slagsmål inde i kirken med sognepræsten, der havde bebrejdet ham hans drukkenskab. Skolens mest kendte elev var den senere kendte teolog, Niels Hemmingsen, der var født i landsbyen Egholm som søn af en fattig bonde, der hed Hemming Nielsen.

Ved et kongeligt reskript af 17/4 1740 blev alle små latinskoler nedlagt, og på det tidspunkt var der kun fire elever tilbage i Nysted.

Et hospital, der fungerede som fribolig for seks gamle kvindepersoner, blev oprettet i 1676 af handelsmand Peder Sørensen. Det kom til at ligge i Adelgade 93 og fungerede til 1903, hvor huset, der var genopbygget ef-

Hospitalet i Adelgade tegnet af C. A. Hansen, før det blev privatbolig.

Herritslev by før udskiftningen med hospitalet øst for kirken.

ter en brand i 1729, blev solgt som privatbolig.

I Herritslev blev der også stiftet et hospital i slutningen af 1600'erne. Det var den sidste præst for Herritslev-Bregninge menigheder, hr. A. Beierholm, der sammen

med hr. Holger Jacobsen i Østofte havde sat en sum på 300 sletdaler, og Veirmøllen ved »Freilev slot« ydede 50 daler. Huset har formentlig ligget sammen med skolehuset lige øst for kirken, hvor der nu er et anlæg. Det var 9 fag langt – vel indrettet.

I de skriftlige kilder omtales ingen andre former for forsorg, før fattighusene opføres i midten af 1800-tallet. Før den tid måtte folk, der ikke kunne klare sig selv, gå på omgang mellem gårdene – gå på læg, hvilket ofte gav anledning til kævl og strid.

Degnelæsning var i henvend 200 år efter reformationen næsten den eneste form for undervisning, der blev givet på landet. Det foregik om søndagen, når det havde ringet første gang i kirken. Degnen skulle så slå 15 eller 16 klemt med klokken og derved kalde ungdommen til kirke. Der skulle de sætte sig i de øverste stole og degnen stå midt imellem dem og lære dem bønnelærdom med lyst og lempe. Til dem, der ikke boede i kirkebyen, skulle degnen komme mindst en gang om måneden en »søndag eftermiddag«, når det var dejligt solskin, og børnene kunne komme fra huse«.

I slutningen af 1600-tallet blev der holdt skole i Rågelunde, Vantore, Ø. Ulslev, Herritslev, Stubberup og Godsted. Der nævnes i hvert fald skoleholdere i de pågældende byer, men en påbegyndt skole kan ligge stille eller være helt nedlagt. Vi hører f.eks., at præsten havde stillet et skolehus til rådighed i Bregninge, men undervisningen var ophørt, for bønderne havde ikke råd til det uden herskabets hjælp.

I 1721-23 oprettes der fem rytterskoler i de byer, der hører til krongodset, og det er Frejlev, Rågelunde, Vantore, Herritslev og V. Ulslev. I Frejlev var der et skolehus i forvejen, men da rytterskolen oprettes, nævnes den som nybygget, og den brænder kort efter. I Rågelunde omtales en skole i 1676, men vi ved, at rytterskolen begynder i det

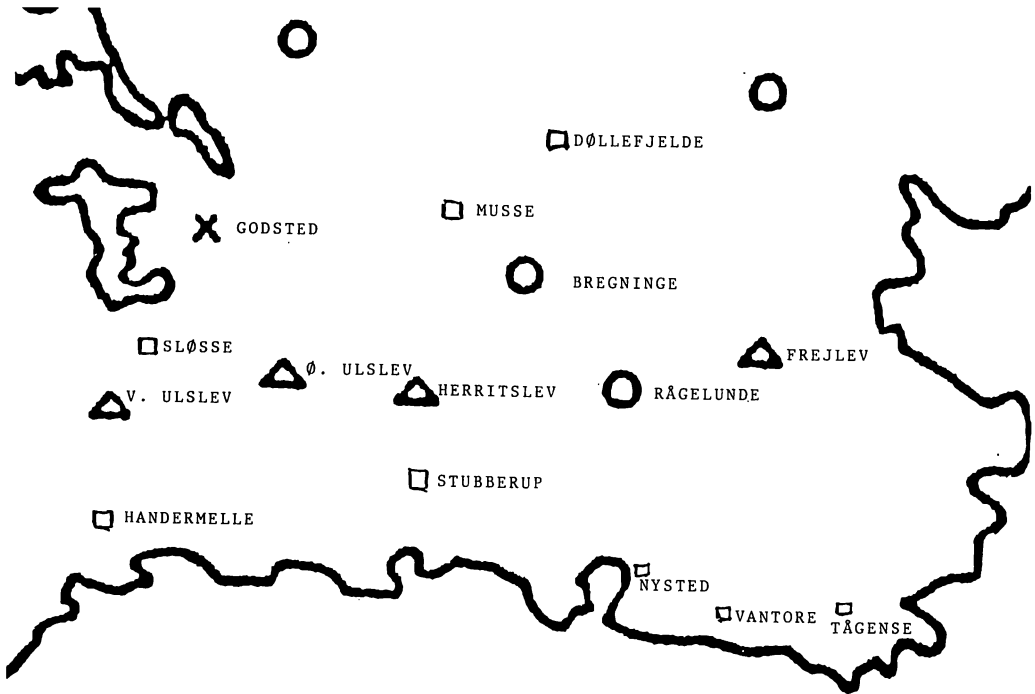

Rytterskolen i Vester Ulslev fotograferet før 1892.

gamle skolehus på 6 fag i 1721. I Vantore var der en skoleholder allerede 1657, og her bliver det også til en kongelig skole efter 1721. Skoleholderen i Herritslev, hvor der var skolehus i 1699 (ved siden af hospitalet), klager i 1723 til amtmanden og beder om at måtte blive siddende i embedet, til det nye skolehus er færdigbygget. Endelig ved vi, at rytterskolen i V. Ulslev bygges 1721, men der foreligger intet om tidligere skoler i sognet. Det har der dog været i Ø. Ulslev, hvor der nævnes en skoleholder i 1686, og i 1715 er der givet et hus til at holde skole i. I Godsted havde man haft en skoleholder i 1681, men i 1735 bemærkes det, at der ingen skole var, og i 1742 skulle degnen have holdt skole, men var endnu ikke begyndt. I 1739 kommer nemlig forordningen om skoler på

landet, hvori det i § 1 siges, at »alle degne i Danmark skal efterdags sommer og vinter holde ordentlig dansk skole«. Dermed var også den latinske skole i Nysted omdannet til en Dansk Christendoms skole, hvor den sidste hører var ansat som skoleholder.

Forordningen bevirker også, at der i Tågense planlægges en skole i 1742, at bønderne i Bregninge nu får råd til at holde skole, og at man i Musse har begyndt undervisningen i et gammelt hus. I Døllefjelde havde geheimerådinde Raben allerede i 1734 bygget et skolehus af »gammelt tømmer«, og i Godsted var degnen begyndt at undervise i en tilbygning til degnehuset. Ø. Ulslev har sit gamle skolehus, og i Sløse har man fundet et hus, hvor skoleholderen kan begynde i 1742. I Handermelle udnævner man

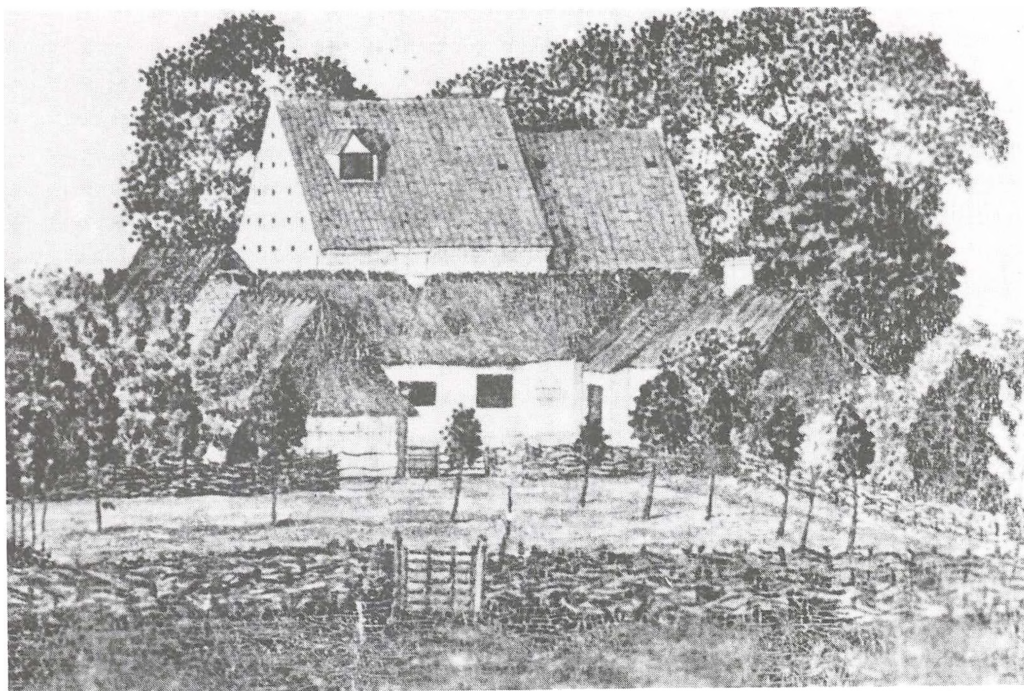
15 skoler i Nysted kommune 1760.

en skoleholder i 1753, mens der i Stubberup har været skole i 1699, og der er udnævnt en skoleholder i 1742, men han er endnu ikke begyndt at undervise. Endelig kan vi se, at der undervises i den nybyggede rytterskole i Herritslev.

Omkring 1750 var der altså 15 skoler i gang her i kommunen, idet der i Nysted nuværende skoledistrikt undervistes tre steder, i Kettinge-Bregninge også tre, i Brydebjergområdet var der fire skoler og fem i Krum-søskolens distrikt.

De, der søgte disse skoler, fik mulighed for at lære at læse, og så lærte de Luthers katekismus og bibelhistorie, og hvad skoleholderen ellers kunne fortælle, men hvis de ønskede at lære at skrive eller regne, måtte

forældrene betale skoleholderen fire skilling om måneden for hvert fag. Det var der ikke ret mange, der havde råd til, og derfor ser vi da også, at de fleste kun når til at kunne skrive de store, trykte bogstaver – altså bruge deres initialer, f.eks. på byhornet. Den 28. januar år 1800 skal 42 bønder i Frejlev underskrive en kontrakt. De 41 bruger deres initialer, og kun én skriver sit eget navn, Lars Jensen, men hans forældre havde også betalt de otte skilling om måneden.

Godsted kirke og skole (udsnit af sognekortet).

Degne og skoleholdere i 1700-tallet

I løbet af 100 år vil der vel altid være hændt et eller andet opsigtsvækkende i et sogn, og når det gælder skolelæreren, vækker det nok ekstra interesse. Her er nogle smagsprøver.

Døllefjelde: I 1690 klager *Hans Ibsen* over, at han på grund af bøndernes fattigdom ikke får den løn, der tilkommer ham. Især er de karrige med flæsket. *Felician Zinzendorph* måtte 1756 underskrive en »forpligt«, fordi præsten havde klaget over hans uanstændige og forsømmelige opførsel i levned og embede, og *Peder Ambech* fik fra 1787 til 1806 ved bispevisitatserne bemærkninger, der strakte sig fra »ganske vel« til »må-

delig undervist«, og i 1807 fandtes børnene at være aldeles forsømte. Der blev ansat en substitut, og 1810 blev han afskediget fra skoleholdet.

Musse: I 1790 katekiserede *Mads Bering* nogenledes, man fik en advarsel mod drikfældighed. Fem gange efter hinanden får han derefter en belønning for godt skolehold, men 10/2 1804 forlader han hjemmet og bliver fundet ved Karleby, frosset ihjel.

Øster Ulslev: Amtmanden resolverer i 1721, at *Søren Christensen* alene skulle beskikkes til at være skoleholder her, og at det skulle forbydes Jens Skrædder at gøre ham indpas. I 1796 klager bymændene over *Rasmus Lange* som forsømmelig og undertiden svi-

Øster Ulslev gamle skole nord for gadekæret.

rende, og biskoppen giver ham en skarp irettesættelse.

Vester Ulslev: *Jens Sahl* bliver i år 1700, året efter sin ansættelse, stævnet for provsteretten for ulydighed – fire år senere bliver han udlagt som barnefader, og i 1713 kom han igen for retten for at have smidt offeret i hovedet på en, der i sin fattigdom kun havde ofret 1 skilling.

Handermelle: I 1796 dør *Johannes Sommer*, men hans enke fortæstter i fire år som skoleholder.

Sløsse: I 1793 var *Rasmus Kølle* blevet blind, men gjorde dog nytte.

Herritslev: I 1690 klager *Laurids Krog* over, at bønderne ikke vil give ham flæsk, skønt det var fuldt oldenår.

Vantore: *Joseph Wejer* blev 1771 skoleholder her, men i 1780 ville borgerne i Nysted fratage ham den faste løn som kordegn på 40 rdl., da han var ustuderet og havde løn nok, men kancelliet gav ham medhold, og han beholdt lønnen.

I 1802 var skolens tilstand i ingen henseende glædelig. Læreren var uskikket og følte det selv, og han ytrede ønske om at resignere.

Tågense: En af de skoleholdere, der fik en belønning, var *Peder Israel*, der havde været møller i Bregninge, og det bemærkes, at han var besjælet af lyst.

Skolerne efter 1814

I 1847 har vi en oversigt over børnetallet i alle kommunens skoler. Selv om vi har fået en skolelov i 1814, som tilsiger alle børn undervisning, er der sket det, at to skoler er blevet midlertidigt nedlagt, nemlig Tågense og Handermelle, og man har endnu ikke bygget en skole på Frejlev Østermark.

De 13 skoler og deres elever fordeler sig således:

	Elever	Lærere
Nysted Borgerskole	160	3
Vantore	90	1
Frejlev	110	1
Rågelunde	90	1
Grønnegade	80	1
Døllefjelde	50	1
Musse	40	1
Herritslev	80	1
Stubberup	50	1
Øster Ulslev	100	1
Godsted	40	1
Vester Ulslev	100	1
Sløsse	50	1
I hele området	1040	15

Til lærerembederne i Vantore, Frejlev, Rågelunde, Stubberup og Musse var grevskabet Christiansholm kaldsberettiget, grevskabet Knuthenborg havde kaldsretten til skolerne i Vester Ulslev og Døllefjelde, ejeren af Kjærstrup havde Øster Ulslev og Sløsse, mens Bremersvold havde Grønnegade, og stamhuset Engestofte havde Godsted. Endelig var det biskoppen, der havde

Strandbyernes skole i 1890-erne.

kaldsret til skolerne i Nysted og Herritslev.

De fleste lærere var altså som bønderne i deres landsby knyttet til et bestemt gods, men dette forhold ændredes efter inførelsen af folkestyret ved skoleloven af 8. marts 1856, idet der for hvert amt oprettes en skoledirektion, som får kaldsretten til alle skoler i området.

Begyndelsen af halvtredserne bragte også den nyordning, at der skulle oprettes et andenlærerembede ved skoler, hvor børnetallet kom op over 100. Derfor måtte man i 1853 udvide skolen i Frejlev med et værelse på 42 kvadratalen til en ugift lærer samt endnu en skolestue. Skolen i Øster Ulslev fik sin udvidelse i 1856 med to værelser og en skolestue mere, men der blev først ansat en andenlærer nogle år senere.

I Vester Ulslev halverede man børnetallet i den gamle rytterskole ved at opføre en skole i Strandbyerne i 1854, ligesom Tågense igen fik en skole, der aflastede Vantore med et halvt hundrede elever. Dermed var de fire største skoler blevet delt, og der skete ingen større ændringer i landområ-

derne før 1872, hvor man på Frejlev Østermark byggede en skole, der betød nedlæggelse af andenlærerembedet ved byskolen.

Nysted skole, der i 1852 blev flyttet til den nyopførte bygning ved siden af rådhuset, havde fortsat tre lærere. Arbejdet var fordelt mellem dem, således at førstelæreren underviste ældste klasse, som havde mellem 60 og 80 elever, andenlæreren havde realklassen, hvor der gik en 12-15 drenge, og tredielæreren tog sig af yngste klasse, hvor han for det meste havde mere end 60 børn at tage sig af.

Lærerembedernes indtægter omregnet i penge varierede i 1860 fra godt fem hundrede rd. om året til kun et hundrede og halvtreds. Den nedre grænse for det, der kunne kaldes en anstændig løn, lå ved 500 rd., og det var kun lærerne ved Rågelunde, Øster Ulslev og Godsted skoler, der fik så meget, hvilket svarede til landsgennemsnittet ca. 20%. I den modsatte ende var der også 20%, der havde en løn under 300 rd., nemlig de to andenlærere i Frejlev og Øster Ulslev og tredielæreren i Nysted. De tjente alle tre så lidt, at de var blandt de lavest lønnede i deres sogn.

De øvrige læreres indtægter lå fra 370 rd. i den nye Strandby skole til 470 rd. i Vester Ulslev. Til alle embederne hørte en skolelod, som læreren kunne dyrke, og alle holdt de et par køer og nogle får. Kun læreren i Musse, Chr. Boberg, havde bortlejet sine seks tdr. land, og det gav ham en indtægt på 26 tdr. byg årlig. De mindste skolelodder lå i Tågense, Herritslev og Sløsse, men alle tre steder betegnes jorden som udmærket og meget god. Den største lod havde læreren i Godsted, hvor der var 10 tdr. land, mens der i Grønnegade var 8 tdr. ret god jord til skolen. Alle øvrige skolelodder var mellem 5 og 6 tdr. land, og jorden var næsten alle steder af en god kvalitet – dog må læreren i Strandby vurdere sin jord som simpel.

Husdyrholdet var som bekendt ret begrænset, men de to lærere i Godsted og Vester Ulslev kunne dog holde fire køer og lige så mange får, og førstelæreren i Frejlev tilod sig endda den flothed også at have en hest.

Boligerne var mange steder blevet fornyet eller udvidet, og de betegnes i 1858 som gode og rummelige med fire eller fem værelser. Dog blev det bemærket, at der i Vester Ulslev var tre store, men ikke smukke værelser, og i Stubberup var de tre værelser fugtige.

Når forholdene var så forskellige fra sogn til sogn, kunne man forvente, at lærerne skiftede ret ofte for at opnå et bedre embede, men de fleste steder blev de i et sogn, hvor de var faldet til. Den længste ansættelsesperiode havde vel nok N. J. Henriksen, der ved sit 50 års jubilæum i Vantore forsamlingshus blev udnævnt til dannebrogsmænd. Som 22 årig kom han helt fra Ranum til Frejlev som andenlærer i februar 1854. Et år senere stiftede han biblioteket, men allerede i 1856 overlod han formandsposten til førstelærer Jacobsen og overtog selv embedet i Vantore, hvor han altså virkede til 1904. Samme år fik han sin afsked og flyttede til Århus, og her døde han i 1920.

Vil vi se nærmere på en bestemt skole, er det naturligt at gå til et overskueligt sogn som Bregninge med mellem 60 og 70 skolesøgende børn. Her kan vi følge udviklingen gennem hele 1800-tallet, idet lærer N. Larsen i 1857 har anlagt en embedsbog, som giver os nøjagtige oplysninger om embedets indtægter, om boligen, haven og skoleloden, om inventar og undervisningsmidler og om hvilke lærere, der har virket ved skolen.

Skoleplanen er godkendt af det kongelige danske kancelli den 1/8 1812, og den fortæller, at distriktet omfatter 30 gårde og 26 huse, i alt 193 tdr. hartkorn.

Lærer Jørgen Prest ved sit kateder i Sløsse skole.

Om skoleloden fortæller lærer Larsen, at den oprindelig var blevet udlagt i den såkaldte Kildemosemark, men ved mageskifte var den ombyttet med den nuværende, for at skolen kunne komme til at ligge midt i distriktet. Det første skolehus blev bygget inde i Grønnegade by i 1742, og på udskiftningskortet kan man se lodden øst for kirken.

Ved hjælp af embedsbogen og oplysningerne i Alfred Larsens værk: Degne og skoleholdere kan vi opstille en fortegnelse over de lærere, der har virket ved Grønnegade skole fra ca. 1746, hvor skolen er kommet i gang, til 1960, hvor den blev nedlagt, da Kettinge-Bregninge kommune centraliserede sit skolevæsen.

1. Ulrich Christiansen nævnes 1746 til 1787, begravet 1798.
2. Mathias Hind fra 1787 til 1806, ugift skræder, begravet 1815.
3. Carsten Møller fra 1806 til 1827, begravet i Ø. Ulslev 1829.
4. Jørgen Rasmussen, 1827-1850, ryddede lodden for kampesten.
5. Carl Adolph Rasmussen, 1850-1851. Flyttet til Lillebrænde.
6. Christian Skouboe, 1851-1853. Afsked på grund af drikfældighed.
7. Niels Larsen, 1853-1875. Embedsbogens forfatter.
8. Hans Nielsen, 1875-1885. Flyttet til Slemminge.
9. Mads Ludvig Nielsen, 1885-1911.

10. Hans Chrissian Petersen, 1911-1952.
 11. Jens Verner Ovesen, 1952-1960.
 1857 opstillede lærer Larsen denne inventarliste:
 3 flade borde og 6 dertil hørende lange bænke.
 2 skråborde og 2 dertil hørende korte bænke.
 1 katheders med tilhørende forhøjning.
 1 sortmalet større trætavle.
 1 sortmalet mindre trætavle, 1 svamp dertil.
 2 reoler.
 1 stor ildtang og 1 lille sæt ildtøj til køkkenet.
 1 lang stige.
 2 springbukke med tilhørende jernnagler.
 1 springstang og 1 sjippetov, 1 balancebræt.
 1 klavremaskine med 1 stang og 1 tov.
 11 blækhus og 1 lille blækflaske.

Tilsynet med undervisningen

Når biskoppen havde været på visitats i pastoratets skoler, indførte han i sognepræstens embedsbog nogle bemærkninger om tilstanden i de skoler, han havde besøgt.

Den 3. og 4. september 1859 havde biskop Bingesbøll været i Frejlev, Rågelunde og Grønnegade, og et par dage senere meddelte provst Gad de tre lærere, at de kan indføre følgende bemærkning i deres embedsbøger:

I Raagelunde Skole gjøre Børnene under den dygtige Lærer meget god Fremgang. Ogsaa i de 2de andre Skoler fandt jeg Fremgangen, om end i mindre Grad, tilfredsstillende.

I 1867 søger læreren i Grønnegade provsten om tilladelse til at give yngste klasse fri lørdag eftermiddag og får besked om, at der intet kan være til hinder for dette, hvis det anordnede timetal ikke formindskes. Læreren skal derefter indsende en lektionstabel til godkendelse, og den ser således ud:

L E K T I O N S P L A N

Kl.	Æ l d s t e C l a s s e			Y n g s t e C l a s s e		
	Mandag	Onsdag	Fredag	Tirsdag	Torsdag	Lørdag
8 - 9	Religion	Religion	Religion	Religion	Religion	Religion og Bibelhistorie
9 - 9 3/4	Skrivning	Skrivning	Skrivning	Skrivning	Skrivning	Skrivning
10 - 11 j	Læsning	Læsning	Læsning	Læsning	Læsning	Læsning
11 j - 12	Retskrivning	Retskrivning	Retskrivning	Hovedregning	Hovedregning	Regning
2 - 3	Bibelhistorie	Bibelhistorie	Bibelhist. eller Bibellæsning	Bibelhistorie	Bibelhistorie	
3 - 4	Regning	Regning	Regning	Læsning	Læsning	
4 - 5	Geografi og Sang	Historie og Sang	Skriftlæsning og Sang	Regning	Regning	

Skoles ældste Klasse i 28 April 1875.

Regning	Retorik	Historie	Geogra	Sang.	Gymnas	Booiv.	Anmærkning
ning	ning		ff		stilt	Karakter	
mg.	mg.					1. 34.	
gp.	mg.					6. 31.	
mg.	mg.					4. 33.	Færdig, Halvaar er
mg.	mg.					2. 24.	gjennemgaaet:
gp.	g.					9. 27.	
mg.	mg.					5. 33.	Lorebog, fra 2 Artikkel tilfærdig.
g.	tg.					4. 24.	<u>Bibellistor</u> : (et nyt Testament.
gp.	mg					10. 27.	<u>Salmer</u> : No. 54. 85. 141.
gp.	mg.					7. 31.	142. 216. 223. 240. -
gp.	g.					11. 27.	<u>Historie</u> : fra 1241 - 1513.
g.	tg.					17. 22.	<u>Geografi</u> : Danmark og
mg.	mg.					3. 34.	Asien etc.
gp.	mg.					8. 30.	
g.	mg.					12. 27.	K. K. K.
gp.	tg.					14. 26.	
g.	g.					15. 26.	Særlig velt. (pæd.
g.	g.					13. 27.	by (bilst.)
gp.	mb.					18. 20.	
mg.	mg.	mg.	mg.	mg.		1. 35.	K. K. K.
mg.	mg.					2. 35.	K. K. K.

Udsnit af karakterprotokol med pensaaopgivelser ved Frejlev byskoles ældste klasse i 1875.

Om vinteren begynder skolen ½ time senere og slutter kl. 4, men middagspausen er til gengæld kun 1 time. Planen blev den 9/3 1867 godkendt af provsten.

Samme år fik man loven om oprettelse af en skolekommission i alle kommuner. I Kettinge-Bregninge kommune kom den til at bestå af sognepræsten og to gårdmænd, en fra Bregninge og en fra Frejlev. Dens første handling var at afholde bygningssyn i alle tre skoler for at kunne henstille til sognerådet, hvilke mangler der burde afhjælpes. Desuden beskæftigede man sig med anskaffelse af undervisningsmidler, men især med idømmelse af skolemulkter. Ulovlige forsømmelser kostede i 1875 tolv øre pr. dag. Dette år havde en fjerdedel af eleverne i ældste klasse forsømt i gennemsnit tre af marts måneds 13 skoledage. Det betød i Grønnegade, at læreren hver eneste skoledag havde mindst to ulovlige forsømmelser i klassen.

Skolekommissionen behandlede dog også klager fra forældrene over forhold i skolen. Det skete f.eks. i 1885, hvor der fremkom følgende klage i fire punkter over læreren ved den nye Frejlev østre skole:

Børnenes madkurve skulle stå i forstuen, hvor hunden og hønsene åd af dem.

Læreren lukkede skoledøren i frikvarteret.

Der var ikke altid varmt nok i skolestuen.

Regneundervisningen forsømtes, og læreren lod de ældre børn undervise de yngre.

Kommissionen havde indhentet en erklæring fra læreren og kunne derefter svare de utilfredse forældre således:

Hylden i forstuen er den rigtige plads for madkurve, men det er ikke i sin orden, at hund og høns har adgang dertil.

Børnene bør ikke nægtes adgang til skolestuen i frikvarteret, men det er heller ikke sket, siger læreren.

Man vil til begge parters tilfredsstillelse anbefale sognerådet, at der anskaffes et termometer til skolestuen.

Forældrene er ikke kompetente til at bedømme lærerens fremgangsmåde, men kommissionen billiger fuldt ud, at de ældre børn benyttes til at vejlede de yngre, når lærerens tid er optaget.

I 1886 er der indkommet et forslag fra lærer Petersen i Frejlev om at købe bøger til lærernes videreuddannelse for de penge, der kommer ind i skolemulkter. Ligeledes mener han, at der bør anskaffes billeder og kort til skolerne i stedet for morskabslæsning til børnene, men kommissionen svarer den nyansatte lærer, at man vil anbefale

Lærer N. J. Henriksen, stifteren af Kettinge sogns læseforening i 1855 - førstelærer i Vantore til 1904.

Lærere og elever ved Øster Ulslev skole før 1904.

sognerådet fremdeles at anvende mulkterne til bøger, som forældrene også læser, hvilket må være en anbefaling.

Når man sammenligner mulkternes størrelse med bibliotekets årlige bogindkøb, forstår man den nye lærer og bibliotekar, idet de svarede til mindst to års medlemskontingent.

Iøvrigt udtaler skolekommissionens formand i 1888, at man er utilfreds med, at ministeriet har forbudt eftergivelse af mulkt for én ulovlig forsømmelse pr. måned. Det har hidtil været skik, for med 264 skoledage om året overstiger skolerne det lovbefaledede minimum.

I 1889 er det ministeriet, der i et brev til skoledirektionen klager over gymnastikkens tilstand i skolerne, idet det af en indberetning fremgår, at der kun har været én à to timers gymnastik om ugen. Det bør derfor tilkendes gives lærerne, at de må holde sig til bestemmelserne i lærebogen angående antallet af ugentlige gymnastiktimer i sommerhalvåret.

Skolekommissionen i Vester Ulslev har også haft sit at se til. I 1892 havde man i Sløsse ansat en lærer, der hed Jørgen Petersen. Han var dygtig og blev hurtigt afholdt, men i 1894 må man skrive i forhandlingsprotokollen, at Jacob Christiansen er ansat

Lærere og elever ved Frejlev vestre skole i 1947.

som vikar under lærer Petersens suspension, og året efter ansætter man lærer Jørgen Prest også som vikar uden at oplyse, hvad der er blevet af den første.

Den nye vikar får dog kun fem elever at undervise, for alle de øvrige er udskrevet af skolen til privatundervisning på Sløse møllegård. Det må have drejet sig om et halvt hundrede børn, hvis undervisning i et helt år blev betalt af forældrene, og den, der modtager de 128,- kr. for hele året, er den suspenderede lærer Petersen.

I februar 1896 får han imidlertid sin dom, som samtidig betyder afskedigelse, og vika-

ren uden elever får fast ansættelse, mens de utilfredse vender tilbage, således at der ved eksamen i april igen er 50 elever i skolen.

Inden vi forlader skolerne her ved århundredskiftet, er det vel på sin plads at undersøge, hvad der foregik i timerne, når forholdene var normale.

Der var nu 246 skoledage om året med 18 ugentlige timer både til ældste og yngste klasse. Den daglige undervisningstid var fra 8-12 og fra 13-15.

Undervisningsfagene havde følgende ugl. timer:

Elevernes gave til Kettinge skole på tyveårsdagen, den 19/2 1982.

	Yngste kl.	Ældste kl.
Religion	3	3
Dansk med skrivning	9	8½
Regning	3	2½
Historie	1	1
Geografi	½	1
Sang	1	1
Anskuelsesundervisn. ...	½	
Naturfag		1
I alt	18	18

En elev, der i 1984 forlader folkeskolen efter 9. kl., mangler 580 timer i faget dansk, før han har opnået det antal timer i faget, som hans bedste- og oldeforældre opnåede i begyndelsen af dette århundrede.

I 1903 var antallet af lærerkræfter steget til 20 – man havde nemlig ansat en fjerde, oven i købet kvindelig lærer i Nysted. Samme år byggedes ny skole i Øster Ulslev, i 1906 kom der ny skole i Tågense og i 1908 i Vantore. Musse fik en ny skolebygning i 1912, og den udvidedes i 1922. Kettinge-Bregninge kommune måtte erstatte de to rytterskoler i Frejlev og Rågelunde med 4-

klassede skoler, endda med gymnastiksale, og det skete både i Kettinge og Frejlev i 1914. Også Godsted fik en stor ny skole. Det skete i 1920. I Døllefjelde brændte fattighuset i 1929, og man fik derved råd til en skoleudvidelse året efter.

Antal ansatte lærere

	1903	1913	1933
Nysted købstad	4	8	10
Nysted landsogn	2	3	4
Kettinge-Bregninge	4	4	6
Døllefjelde-Musse	2	2	3
Herritslev	2	2	2
Øster Ulslev-Godsted ...	3	3	4
Vester Ulslev	3	3	3
I alt	20	25	32

Skoleloven i 1937 bragte ingen forandringer bortset fra, at der indrettedes gymnastiksale i Frejlev østre skole og i Grønnegade, og først efter krigen begyndte man at tænke på udbygning af skolerne med lokaler til sløjd, husgerning og fysik. Flere planer blev diskuteret i de små landkommuner, men først med skoleloven af 1958 kom der skred i forhandlingerne, og i løbet af få år stod tre centralskoler rejst af skoleforbundet Ø. Ulslev-Godsted og Vester Ulslev i 1960, af Kettinge-Bregninge i 1962 og af forbundet Døllefjelde-Musse og Herritslev i 1963.

Toldere og syndere i 1776

Af de mange epitafier og gravsten, der har været opsat i Nysted kirke, kan vi se, at byen i 1600-årene har haft en masse borgmestre, rådmænd, forvaltere og skrivere af forskellig slags, men kort efter enevældens indførelse indskrænkes disse øvrighedspersoners antal til en byfoged og en byskriver. Begrundelsen var den såre enkle, at de man-

ge embedsmænd var de små købstæder til »største last og tyng«¹, da de skulle leve af de få borgere, og i 1769 havde Nysted kun 486 indbyggere.

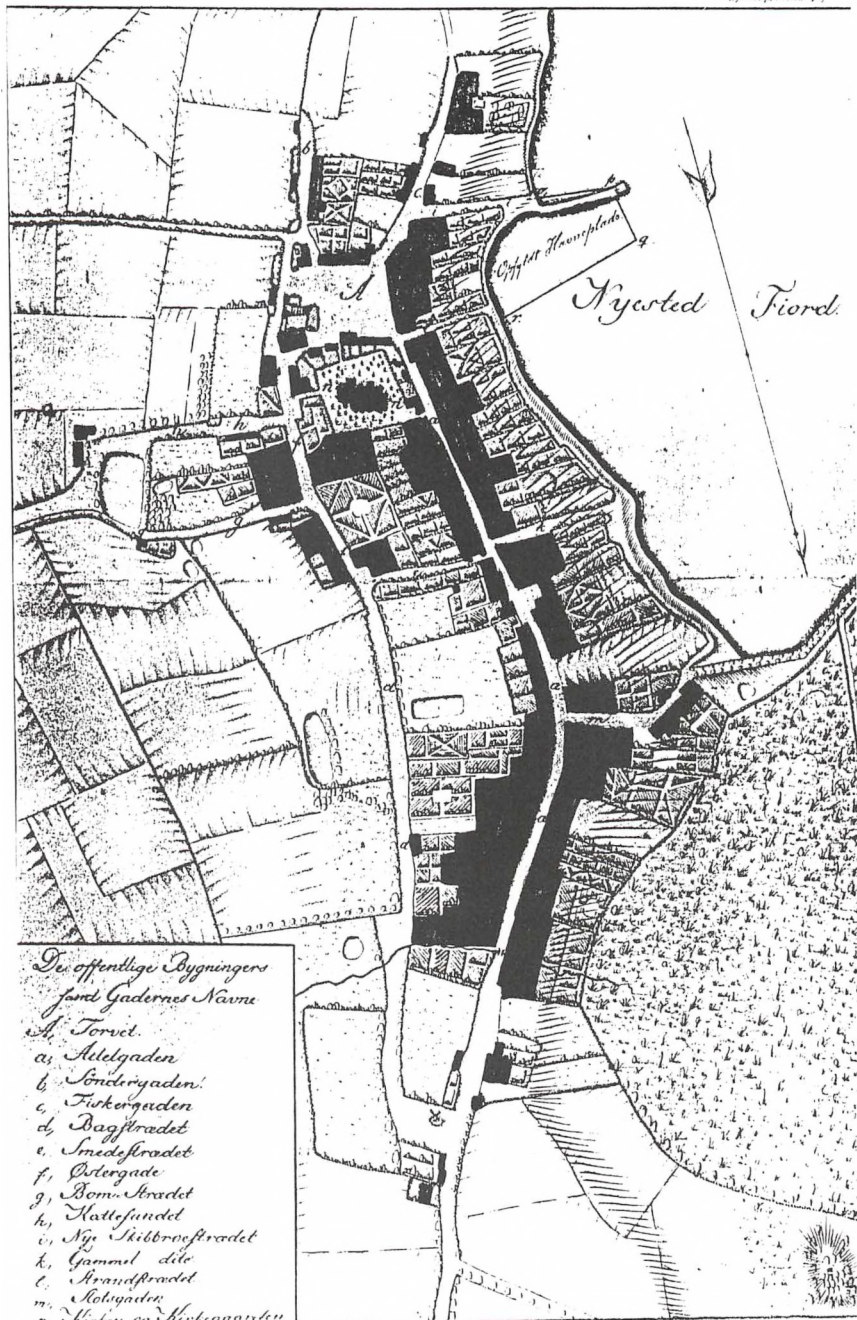
Byfogeden var den, der varetog kongens interesser, indkasserede afgifter og var dommer ved bytinget, hvor byskriveren også medvirkede. På hjørnet af Adelgade og Søstræde (nuværende Slotsgade) lå en stor ejendom på elleve fag, hvor byfoged Mads Aagaard boede. I 1770 fik han en medhjælper og efterfølger i en ung, nyeksamineret jurist, Jens Christian Gierlew, der to år senere også blev beskikket som efterfølger for byskriveren, Andreas Broager, der boede ved kirken. Begge embedsmænd levede altså stadig og fik deres løn, så den unge jurist måtte klare sig med de sportler og andre erkendtligheder, der faldt af.

En af byfogedens opgaver var kontrol med de mange brændevinsbrænderier, hvoraf de fleste lå i Adelgade. Det var nemlig allerede i 1689 blevet forbudt bønderne at brænde deres egen brændevin. Derved skaffede staten sig nogle nødvendige indtægter, og samtidig støttede købstadens næring. Gennem årene var lovgivningen blevet skærpet på dette område, uden at man derved kom den ulovlige brænding til livs. Sidst var der i 1773 kommet en forord-

Nysted købstad i 1798. I Adelgade er der bro over vandløbet fra Klostermosen til Rørsøen. Byfogeden boede på hjørnet af Adelgade og Slotsgade.

Opmaalt og kartet i April 1798 af C. Heine

opmaalt af Heine 1798

De offentlige Bygningers
fjend Gadernes Navne

- A. Torvet.
- a. Adelgaden
- b. Søndergaden
- c. Fiskergaden
- d. Bagstrædet
- e. Smedestrædet
- f. Pøtorgade
- g. Bøms Strædet
- h. Hattesundet
- i. Nye Skibbroestrædet
- k. Gammel die
- l. Strandstrædet
- m. Kølsgaden
- n. Kirken og Kirkegården

ning, der skærpede straffen for at være i besiddelse af brændevinsredskaber. Mulkten blev sat til 10 rdl., hvilket svarede til 40 dages arbejde, og bøden for at udlåne sit brændevinstøj var det femdobbelte. Det var tilladt borgerskabet i købstæderne at foretage husundersøgelser efter brændevinsredskaber, når de var ledsaget af rettens betjente, og den bøde, der blev idømt, tilfaldt angiveren.

Fem år efter sin ansættelse fik byfoged Gierlew sin yngste bror, Hans, der samme år var blevet jurist, ansat i Nysted som konsumtionsforpagter, hvilket indebar, at han overtog inddrivelsen af alle afgifter til staten i hele det område, der nu er Nysted kommune samt den største del af Toreby sogn. Over for Generaltoldkammeret skulle der stilles en kaution, og derfor gjaldt det om for den unge forpagter at finde nogle indtægter.

For de to brødre Gierlew var udsigten til lettjente penge ved at afsløre ulovlig brændevinsbrænding alt for fristende, og fredagen før palmesøndag 1776 kørte de to embedsmænd sammen med et par betjente til Frejlev, hvor de vel har ment, at der var de største muligheder. Oldermænden i Kettinge havde dog sendt en advarsel, og de to øvrighedspersoner fik derfor en meget uvenlig modtagelse. Ved blæsen i horn og slåen på tromme var byens folk forsamlet og hindrede dem i at undersøge noget som helst. De blev faktisk jaget ud af byen, men prøvede alligevel dagen efter, altså lørdag, en tilsvarende visitation i Øster Ulslev, men da der også her var samlet mange mennesker, kørte de hjem over Karleby og Herritslev uden at turde gribe til en undersøgelse. De fik aldrig af vide, at de mange mennesker var samlet på grund af et bryllup i byen.

Om søndagen har de to brødre vel drøftet deres mislykkede udflugter, og de sammenkaldte byens borgere til et møde på rådhuset

Hovmosegård i Musse på sin plads fra før udskiftningen.

Øltønde i kælderen til Hovmosegård.

Paddekæret med acciseboden i Bomstræde.

den næste dag. Den fremmødte forsamling blev her sat ind i sagen, og da der samtidig blev stillet i udsigt, at der var penge at tjene, stillede nogle og tyve borgere mandag for at drage til Vantore. Det lykkedes dem her at foretage nogle ret brutale undersøgelser uden at finde noget.

Dette rygtedes i omegnen, og onsdag morgen sendte oldermændene i Frejlev en rytter mod Nysted for at udforske, om der også den dag skulle foretages undersøgelser. Da han vendte tilbage med underretning om, at Nystedborgerne var draget mod vest, var folk fra hele sognet samlet i Kettinge. Herfra sendte de så bud til alle de an-

dre byer i området med besked om at mødes i Herritslev.

En del af de fremmødte bønder fulgte efter borgerne til Øster Ulslev og gik her til angreb på dem under deres forgæves forsøg på at finde noget. Deres vogne blev taget fra dem, og på hjemvejen blev de gode folk fra Nysted mødt af en vejspærring ved gadekæret i Herritslev. Selv om tre officerer og seks soldater fra landmilitsen eskorterede de uheldige borgere hjemad, måtte de finde sig i at blive gennempryglet eller smidt i gadekæret, og den gamle byfoged, Mads Aagaard, måtte søge ly hos en husmand, til gemytterne var faldet til ro.

Husmandssted ved bygaden i Vantore.

Efter helligdagene mødtes to bønder fra hver landsby den 8/4 i Grønnegade, og her blev de enige om ikke mere at handle i Nysted eller køre for folk fra byen og at hjælpe hinanden med at betale de bøder, der måtte komme. Skoleholderen i Stubberup, Mads Kragelund, var med i Grønnegade, og han udfærdigede en aftale, der blev sendt til underskrift rundt om i landsbyerne.

I Nysted satte byfogeden sig hen og udfærdigede en redegørelse til regeringen, hvori han bad om hjælp til at forhindre nye uroligheder, mens hans bror skrev til generaloldkammeret og forlangte beskyttelse mod overfald, idet han ellers måtte opsige forpagtningen.

Hadde de to brødre i stedet henvendt sig til stiftamtmand Hans v. Krogh på Søholt, kunne sagen nok have været ordnet lokalt, men nu blev det helt store apparat sat i

gang. To eskadroner rytteri afgik til Nysted, mange arrestationer blev foretaget, og der forhørtes ikke mindre end 536 personer. Herefter kunne der rejses tiltale mod over hundrede deltagere i urolighederne og mod endnu flere, der havde skrevet under på aftalen om ikke mere at handle i Nysted. Straffene blev meget hårde – hovedmændene fik flere års fæstningsarbejde, og resten fik bøder, hvis størrelse vi ikke kender.

Hans Gierlew forlod kort efter Nysted og satte en fuldmægtig til at passe forpagtningen resten af perioden, mens hans bror fortsatte i sine embeder som byfoged og byskriver.

Senere overtog han også stillingen som tolder i Nysted og birkedommer i Fuglse og Priorskov birker. Han blev siddende i sine embeder til 1808, hvor han 69 år gammel fik sin afsked og døde i Nysted året efter. Hans Gierlew blev allerede 1777 inspektør på Herlufsholm og endte som birkedommer på Sjælland.

To unge menneskers tåbeligheder i 1776 fik nogle uoverskuelige konsekvenser, og det er beklageligt at skulle konstatere, at en række fejltagelser kan føre til så mange menneskers fordærv.

Fæstebønder under Christiansholm, Bremersvold, Kærstrup og Ulriksdal

Som i middelalderen lå al landsbyjord også i slutningen af 1700-tallet i fællesskab. De ca. 270 bønder i vore 27 landsbyer havde deres jord spredt fra 50 til 100 forskellige steder i bymarkerne. Overalt var der trevangsdrift, og det indebar, at jorden fik hvile hvert tredje år, når den lå i græs. De to andre år dyrkedes der rug og byg.

Under Christiansholm var der 117 fæstebønder, nemlig alle gårde i Vantore og Tågense, hele Kettinge sogn og Stubberup og

en del af gårdene i Døllefjelde, Musse, Bregninge og Herritslev sogne. Under Bremersvold hørte alle gårde i Vester Ulslev, Øllebølle, Handermelle, Sandager samt det meste af Herritslev og Bregninge sogne. Kærstrup ejede alle gårde i Øster Ulslev, Sløsse og Sørup, og endelig lå alle gårdene i Godsted sogn under Ulriksdal.

Fæstebondens indkomster var meget usikre – rug gav i et normalt år højst fem gange udsæden, og byg kom aldrig over syv fold. Hans udgifter til skat, landgilde og hoveri var allesammen faste, mens tienden var afhængig af indkomsten. En gård på 5-6 tdr. hartkorn skulle i landgilde svare 1½-2 rdl. i rede penge, fire skp. byg, en skp. rug, hvede og havre, et lam, et par gæs og seks høns, mens en anden gård, som tidligere havde været under kronen, betalte seks tdr. byg og intet andet.

Hoveriet var den største byrde. Fra gammel tid havde de jordegne bønder under Ålholm holdt ladegården vedlige og istandsat stenbroerne. De havde også altid måttet vedligeholde gærderne omkring slottets skove og marker, og da de to tårne i 1585 skulle op i den nuværende højde, befaledes »en god og færdig mand« fra hver gård til at rense voldgravene. I 1702 nægtede kronbønderne at gøre mere end en fjerdedel hoveri i forhold til fæstebønderne, men Frederik den Fjerde fastslog, at de kun havde ejendomsret til deres bygninger og derfor skulle forrette fuldt hoveri, og da Ålholm solgtes til geheimerådinde Raben, blev alle bønder under grevskabet stillet lige.

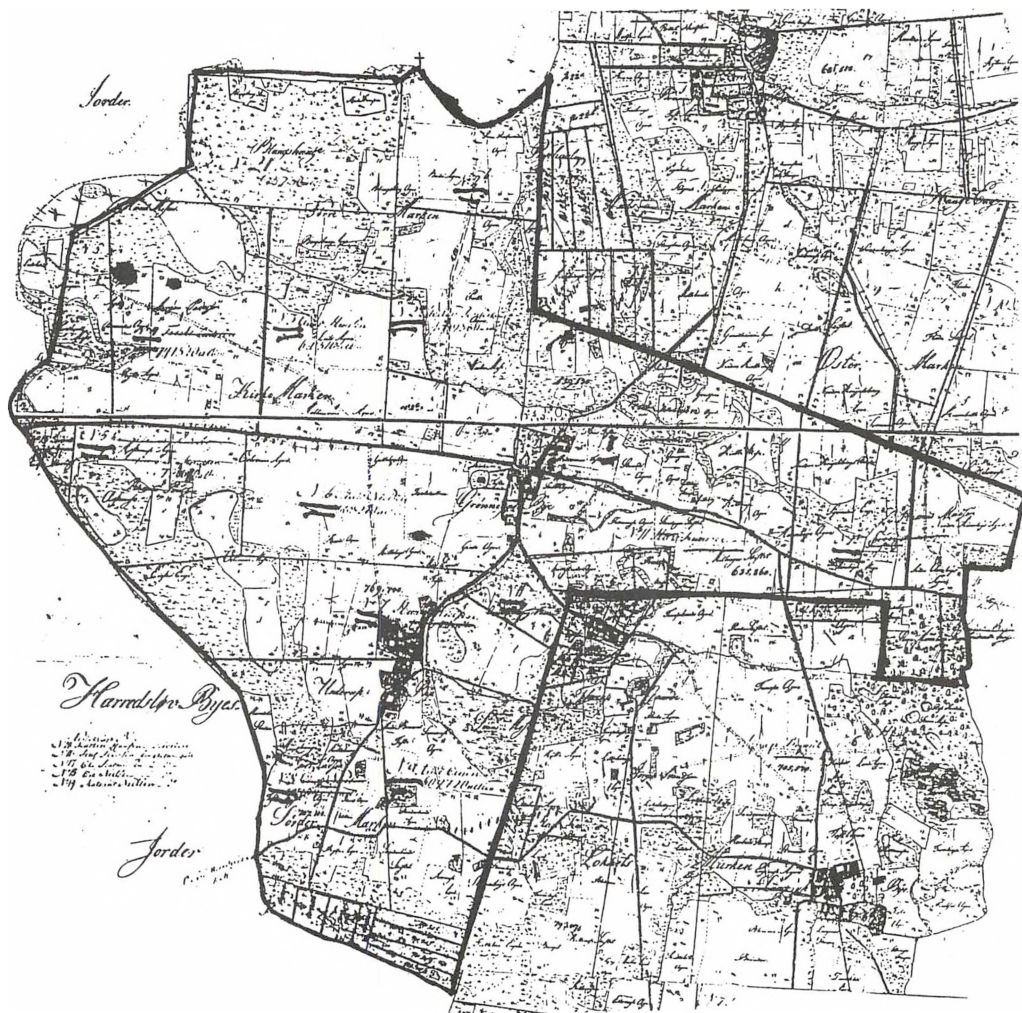
Hoverikravene på de forskellige godser kunne være meget forskellige og ændrede sig i tidens løb, men i 1773 blev der gennemført en bestemmelse om et hoverireglement, så den enkelte fæstebonde ikke kunne blive udsat for vilkårligheder. Den enkelte gård på mere end fire tdr. hartkorn skulle herefter stille 17 dage om året med et spand he-

ste og 32 dage stille en mand til andet arbejde. Dette pligtarbejde udvidedes til i 1792 at omfatte 25 spanddage og 37 gangdage på Christiansholm. Samme sted skulle de 117 fæstebønder pløje, harve, så og høste gårdens 550 tdr. land agerjord, hvilket blev ca. fem tdr. land til hver gård. Desuden hørte der et lige så stort engareal til godset, hvilket indebar, at den enkelte fæstebonde her havde pligt til at indhøste hø på andre fem tdr. land. Endelig havde godset så mange gærder, der skulle vedligeholdes, at der blev to-tre hundrede meter til hver gård.

Disse hoveribestemmelser var gældende til 1846, hvor grev Gregers Christian og gårdfæsterne indgår en overenskomst, der går ud på, at fæsterne i vederlag skal betale værdien af to tdr. hvede, to tdr. rug, to tdr. byg og tre tdr. havre, og de får en forpligtelse til at møde hver en kørselsdag med vogn og to heste – dog ikke i sæde- og høsttid.

Hoveripligten havde medført, at fæstebonden måtte holde mange trækdyr. En gård på 5-6 tdr. hartkorn holdt mindst seks heste, men kun 3-4 malkekøer og 5-6 ungkreaturer. Der var vel også 5-6 svin, 10-20 får og lige så mange gæs. Den enkelte bonde havde stadig pligt til at køre for godset, og det har måske foregået som beskrevet af en lollandsk præst engang i slutningen af 1700-tallet:

»Hver Vogn førte i det Høieste indtil 5 Tdr. Byg, men var det langveis fra, man skulde bringe Hovkornet, og Veiene var slemme, kjørte en saadan Befordring heller ikke mere end 3 Tdr. Enhver Bonde lod Hestene staae paa Torvet og fik høist en Snaps hos vedkommende Kjøbmand, naar de i Skjænkestuen spiste den medbragte Mad, som meget ofte var tommetykke Pandekager med Smør paa«.

Udskiftningskort over Underup-Grønnegade ejerlav i Bregninge sogn.

Udskiftning og udflytning

I 1784 kunne den lille landbokommission udskifte jorden og udflytte en fjerdedel af gårdene på krongodset i Nordsjælland, men der skulle gå endnu 14 år, før den første jord blev udskiftet her i Nysted kommune. I mellemtiden var det blevet gods-

ejerne tilladt at påligne deres fæstebønder fire pct. i rente af omkostningerne ved udskiftningen.

I 1798 begyndte den største forandring i landbrugets historie under herregårdene Christiansholm, Bremersvold, Kærstrup og Ulriksdal, og i løbet af kun otte år var 20

Gårdens placering efter udflytningen i Underup og Grønnegade.

landsbyer med i alt 216 gårde blevet udskiftet. Samtidig var mere end hundrede af disse gårde flyttet ud på bymarkerne, hvor der var meget langt til den nærmeste nabo.

I 1806 manglede der kun to sogne, nemlig Øster og Vester Ulslev under henholdsvis Kærstrup og Bremersvold, og landsbyen

Herritslev, hvor de fleste bønder også var fæstere under Bremersvold, men først i 1833 var den sidste by udskiftet og udflytningen tilendebragt.

I nogle af de største landsbyer måtte to trediedele af bønderne flytte ud, f.eks. i Frejlev, som kun har elleve af de 42 gårde

De elleve gårde i Frejlev, der blev på deres oprindelige plads ved bygaden.

på sin oprindelige plads, mens mindre byer kunne klare sig med udflytning af en trediedel eller mindre som i Karleby, hvor kun to af de seks gårde er lagt ud. Vantore har udflyttet 14 af 21 gårde – modsat har Lågerup klaret sig med én udflytning af de seks, der lå inde i byen.

Ved lodtrækningen om, hvem der skulle forlade det trygge fællesskab, har de fleste bønder nok rystet på hånden, for hvis de tabte, ville hele deres tilværelse blive forandret. Det berettes da også om tabere, der

ikke ville bøje sig for kendsgerningerne, og som ved deres stædighed og en sum penge under bordet fik en anden til at bide i det sure æble.

De, der flyttede ud, fik ofte et større jordtilliggende end dem, der blev tilbage, men til gengæld havde en del af jorden aldrig været under plov. Det er derfor meget betegnende, at en af disse gårde fik navnet Knoldeholm. Hvor det var muligt, anbragte man de udflyttede gårde i nærheden af andre, så man kunne udgøre et nyt lille fællesskab. Langs Alleen i Vester Ulslev ligger fem gårde tæt på hinanden, og i den modsatte ende af kommunen har vi på Frejlev Østermark også fem gårde i nærheden af Korskær. Det varede meget længe, før man fik vænnet sig til den nye tilværelse – man følte sig på flere måder sat udenfor, og stadig bruger vi nu snart to hundrede år senere ordet udflyttere.

Som eksempel på udflytningen af gårdene og udskiftningen af den tidligere fællesjord vælger vi her at betragte et »ejerlav« lige midt i kommunen – et område, mange passerer på landevejen Nykøbing-Rødby.

Landsbyerne Grønnegade og Underup dannede sådan et ejerlav med fire marker: Kirkemarken, Nørremarken, Østermarken og Søndermarken. Da det var trevangsbrug, blev de to mindste dyrket sammen, og det var Nørre- og Søndermarken. I hver af byerne var seks gårde, hvilket indebar, at alle agre var delt i 12 strimler. I 1798 blev disse to byer udskiftet som de første. De var fæstere under Bremersvold, der samtidig gennemførte en lignende udskiftning i Torup-Lågerup ejerlav.

De tre af gårdene i Underup blev liggende, og de tre andre blev lagt ved siden af hinanden på Kirkemarken, mens de første delte Søndermarken. I Grønnegade blev de fire gårde liggende inde i byen og fik jord i de tre marker, mens de to sidste blev lagt op i Nørremarken og længst ud i Østermarken.

Fæstere

		Udskift- ningsår
Christiansholm		
Vantore	21	1805
Tågense	10	1804
Kettinge	18	1805
Frejlev	42	1799
Rågelunde	9	1805
Tokkerup	4	1805
Stubberup	16	1804
Skårup	5	1801
Del af Døllefjelde	5	1800
Musse	8	1800
Bregninge	4	1801
Herritslev	5	1822-25
Ialt	117	

Bremersvold

Skårup	5	1801
Vester Ulslev	20	1833
Øllebølle	45	1827
Handermelle	9	1832
Sandager	7	1827
Grønnegade	10	1798
Underup	2	1798
Torup	2	1798
Lågerup	6	1798
Del af Bregninge	6	1801
Del af Herritslev	20	1822-25
Ialt	96	

Kærstrup

Øster Ulslev	27	1825
Sløse	12	1800
Sørup	3	1803
Ialt	42	

Ulriksdal

Godsted	9	1804
Karleby	6	1806
Ialt	15	

Hele Nysted kommune

Christiansholm	117
Bremersvold	96
Kærstrup	42
Ulriksdal	15
Ialt	270

Udskiftningen

1798:

Grønnegade-Underup	<i>Bremersvold</i>	12
Torup-Lågerup	<i>Bremersvold</i>	8
		20

1799:

Frejlev	<i>Christiansholm</i>	42
---------------	-----------------------	----

1800:

Døllefjelde	<i>Christiansholm</i>	
Langet	<i>Christiansholm</i>	17
Musse	<i>Christiansholm</i>	13
Sløse	<i>Kærstrup</i>	8
		38

1801:

Skårup	<i>Christiansholm</i>	5
Bregninge	<i>Bremersvold</i>	10
		15

1803:

Sørup	<i>Kærstrup</i>	4
-------------	-----------------	---

1804:

Tågense	<i>Christiansholm</i>	10
Stubberup	<i>Christiansholm</i>	16
Godsted	<i>Ulriksdal</i>	9
		35

1805:

Vantore	<i>Christiansholm</i>	21
Kettinge, Rågelunde, Tokkerup	<i>Christiansholm</i>	31
		52

1806:

Karleby	<i>Ulriksdal</i>	6
Lille Musse	<i>Ulriksdal</i>	4
		10

Ialt		216
-------------------	--	------------

1822-25:

Herritslev	<i>Bremersvold</i>	25
Øster Ulslev	<i>Kærstrup</i>	27
		52

1827:

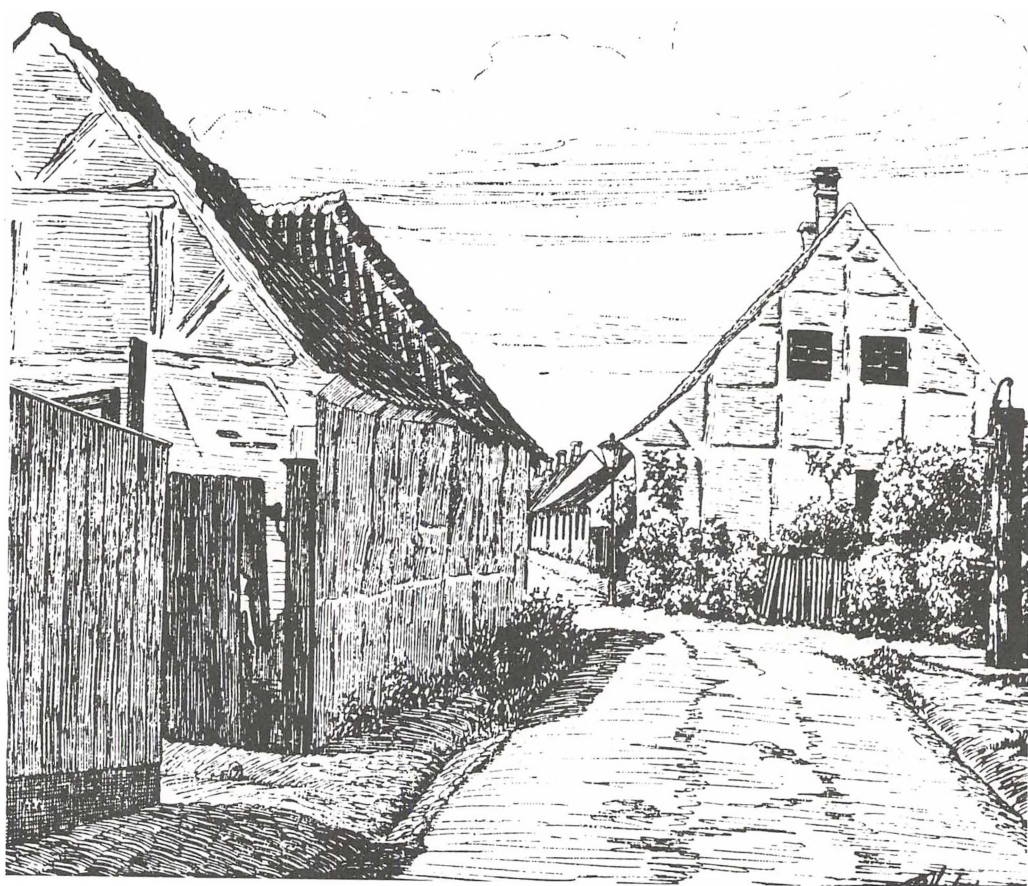
Øllebølle, Sandager	<i>Bremersvold</i>	12
---------------------------	--------------------	----

1832:

Handermelle	<i>Bremersvold</i>	8
-------------------	--------------------	---

1833:

Vester Ulslev	<i>Bremersvold</i>	30
Ialt		102

Kattesund i Nysted. Den ene af byens fire vandposte står til højre.

Nysted kommune omkring år 1800

En halv snes år før århundredskiftet siges der om Nysted i Pontoppidans Atlas, at den næst efter Nakskov er den »velhavenste og beste« købstad på Lolland, og P. Rhode indleder sin beskrivelse af Nysted med sætningen: »Maribo og Saxejøbing ere lystige steder, men Nysted overgår dem begge«.

Begge skribenter er betaget af Nysteds skønne beliggenhed, men beklager de dårlige besejlingsforhold på grund af Rødsand.

Det oplyses, at byen har 7-8 skibe i havnen, der har plads til mange flere, men den kan kun benyttes af fartøjer på under 12 fod. Handelen går bl. a. til udenlandske stæder som Lybeck og Rostock, og der udføres især hvede og byg, mindre af havre og rug. Der var brug for lagerplads, og derfor opførte købmand Simon Groth Clausen i 1780erne et kornmagasin, som er det nuværende Adelgade 40. Den eneste større ændring i den tohundredårige bygning er, at lugerne

Klosterstræde med bom ud mod markerne øst for byen.

er udskiftet med vinduer. Den blev senere overtaget af kammerherre Raben Levetzau og benævnedes det Kærstrupske Magasin. Det blev i 1809 brugt til indkvartering af de spanske hjælpetropper, der var på vej hjem.

En særlig eksportartikel var stivelse, der gennem hele 1700-tallet og i den første halvdel af 1800-årene produceredes på den fabrikk, der lå mellem byen og slottet ud mod Rørsøen. Den lå så nær slottet, at den kan ses på Kornerups tegning fra 1859, da bygningerne blev anvendt til ølbrygning. Under stormflodskatastrofen i 1872 blev fabrikken hårdt medtaget, og i 1878 solgte arvingerne den til lensgreven, som lod den nedrive, og senere gravede man grunden ud til voldgrav.

Alle byens offentlige bygninger lå i nærheden af kirken - på Gammel Torv eller i den sydlige ende af Adelgade. Her var der rådhus, skole, hospital, posthus og præstegård, og alle er de i løbet af 1800-tallet flyttet til deres nuværende plads. Posthuset måtte dog ved banens åbning flytte endnu en gang. Der ansættes postmester i 1779 som i de andre købstæder, og den først nævnte er Kaptajn Bjerring, som boede på Gl. Torv i det sidste hus i den sydlige husrække. Hans efterfølger hed H. H. Petersen og boede i Adelgade 96 lige over for kirken. Endelig skal nævnes postmester Mogens Staffelt, der havde ejendommen Adelgade 91 fra 1840 til 1877 og indrettede kontor i en sidebygning.

Byens vandforsyning kom fra fire offentlige gadeposte, hvoraf den nordlige i nærheden af det nuværende vandtårn blev udgravet af Stiftsmuseet for en snes år siden. En vandpost stod midt i Adelgade og en for enden af Slotsgade, og den fjerde var i Kattesundet, hvad der fremgår af billedet.

Det nu fredede pakhús, Adelgade 11, blev opført i 1807 på det tidspunkt, da englænderkrigene begyndte, og den økonomiske nedgang satte ind. Samme år ophørte den

regelmæssige færgefart til Heiligenhafen, og på grund af krigshandlerne måtte der anlægges en skanse ved indsejlingen til Noret.

På kortet kan vi se, at der gik tre landeveje ud af byen. Mod vest førte Søstræde over Piledammen eller Lindealleen forbi Ålholm til Herritslev. Adelgade mandede ved Nordre mølle ud i landevejen til Kettinge, og Bomstræde gik forbi Paddekæret over i landevejen til Vantore og Tågense. Det sidste gadenavn minder os om, at der ved alle tre udfaldsveje boede en tolder, der ved en bom kontrollerede de varer, der blev ført ind i og ud af byen. Han blev ofte kaldt posekigger, og hans hus hed acciseboden efter navnet på en af de afgifter, han skulle opkræve. Byens tre møller var placeret uden for bommene, fordi der også skulle betales afgift af mel og gryn. Uden for byen stod også galgen, og på et udskiftningskort fra ca. 1800 ser vi navnet Gallebanke lige øst for savværket ved det vandløb, der kommer inde fra Klostermosen.

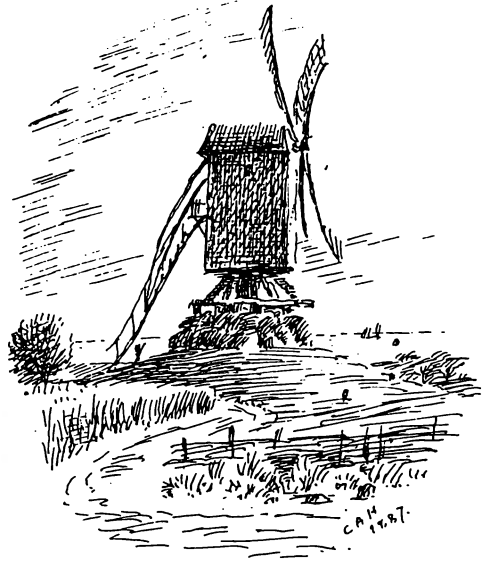
I landområderne var udskiftningen og udflytningen ved at ændre det billede, vi har af landsbyerne på kortet af 1776. Kun Herritslev, Øster og Vester Ulslev måtte vente på bedre tider, da aktiviteterne gik i stå 1806, og der kom til at gå tyve år, før de kom i gang igen.

Befolkningstallet i hele området var ved århundredskiftet 4570 indbyggere, der fordelte sig således:

	Personer
Nysted købstad	690
Nysted landsogn	510
	<hr/>
	1200
Kettinge sogn	910
Bregninge sogn	230
	<hr/>
	1140
Døllefelde sogn	260
Musse sogn	270
Herritslev sogn	500
	<hr/>
	1030
Øster Ulslev sogn	400
Godsted sogn	220
Vester Ulslev sogn	580
	<hr/>
	1200

Sammen med de otte landsbykirker lyste de mange møller op i landskabet. De lå i en række fra Sløse i vest til Frejlev i øst samt mod nord i Bregninge, Musse og Døllefelde og i syd de tre møller ved Nysted.

Før udflytningen ligger kun få huse uden for landsbyerne, men det er værd at lægge mærke til, at der ved skellet til hovedgårdens hovmarker mange steder er lagt et hus til en ledvogter.

Christoffersens mølle på Vantorevej ved det nuværende »Møllehus«. En hollandsk mølle fra 1877 lå længere mod øst.

Sløse mølle og bageri. Oprindeligt en stubmølle, der efter brand forandredes til en hollandsk mølle med vingefang på 32 alen.

Demokratiets vækst

I slutningen af 1830'erne var udflytningen af gårdene helt afsluttet, og en lang strid mellem Frejlev og Ålholm var endt med, at greven havde fået sine renter af udgifterne ved udskiftningen, mens bønderne ved en højesteretsdom var blevet anerkendt som eneste ejere af Frejlev skove.

Det var opgangstider for landbruget, og det mærkedes også i Nysted, hvor fire købmænd meldte sig som interesserede i jagtretten i de samme skove, hvad der dog ikke blev noget ud af. Det af Salomon Trier i 1827 oprettede apotek var flyttet til Adelgade 28, hvor det forblev i mere end hundrede år, og digteren Emil Aarestrup havde praktiseret som læge i en halv snes år.

Demokratiet var på vej. I Nysted begyndte borgerrepræsentationen sit virke i 1837, og i landsbyerne trådte sogneforstanderskaberne i funktion fire år senere. Byfogeden var ikke medlem af den demokratiske forsamling i Nysted, mens sognepræsten var født formand i det landkommunale styre, der i 1868 blev omdannet til sogneråd. Et byråd på syv medlemmer med en kongevalgt borgmester afløste i 1867 repræsentationen på fem borgere i Nysted.

Disse første demokratiske forsamlinger havde nok at tage fat på. Der blev opført rådhus og skole i Nysted, anlagt kirkegård øst for byen, og skovjorden udskiftedes. I sognekommunerne blev der bygget fattighuse, hvor forstanderskabet havde tilsyn med »lemmerne«, og man skulle forvalte de cirkulærer, der udgik fra kancelliet angående skolebygninger og undervisningsmidler.

De fleste initiativer kom fra centraladministrationen, der udsendte forordninger, men også lokalt spirede der noget frem. Et folkebibliotek oprettedes 1847 i Vester Ulslev med understøttelse af Landhusholdningsselskabet og Selskabet for Trykkefri-

hedens rette Brug, og netop her sad jo D. G. Monrad som sognepræst fra 1846 til 1848.

Mere folkelig opbakning var der vel nok om det bibliotek, der blev oprettet 1855 i Frejlev under navnet Kettinge sogns Læseforening. Nogle og tyve mennesker samlede den 1. juni i skolen, hvor man stiftede en forening, der for et årligt kontingent skulle indkøbe bøger til hjemlån i 14 dage. I den velbevarede forhandlingsprotokol kan man følge indkøbene og det enkelte medlems hjemlån samt regnskaberne fra de årlige medlemsmøder, hvor man også tog stilling til enkelte medlemmers fritagelse for kontingent til foreningen.

En af de flittigste lånere var Mads Bille på Holmagergård. Han sad som den ene af de to gårdmænd i sogneforstanderskabet sammen med stiftsprovst J. Thomsen Gad, der var kommet til Kettinge i 1847. Begge skænkede de adskillige bøger til biblioteket i de første år og sørgede for tilskud fra forskellig side, f.eks. fra Landhusholdningsselskabet, så at man efter fire års virke ejede 100 titler.

I Nysted begyndte biblioteksvirksomheden i 1869 af Industri- og Arbejderforeningen, der var stiftet året før som et alternativ til den eksisterende håndværkerforening. I 1876 skete der en sammenslutning til Industri- og Håndværkerforeningen, som videreførte bogsamlingen. Den havde til huse på hotellet, hvor der var udlån hver onsdag aften fra kl. 7 til 9.

Andre foreninger begyndte også deres virksomhed i disse år. Der stiftedes i 1863 en »Borgerforening« med det formål at understøtte medlemmerne under sygdom og ved dødsfald, og en våbenbrødreafdeling ser dagens lys allerede i 1862. Samme år oprettes der en skytteforening i Vester Ulslev med R. P. Friis som formand, og to år senere stifter postmester Staffeldt en tilsvarende forening i Nysted. Den tredje skytteforening

Frejlev brugsforening og Frejlev mølle set fra syd.

kom i 1868, hvor førstelærer N. Larsen blev den første formand i Frejlev skyttekreds. Også en sangforening blev stiftet kort tid efter nederlaget i 1864. Det skete i Nysted, hvor organist og andenlærer A. Andresen var en ihærdig leder.

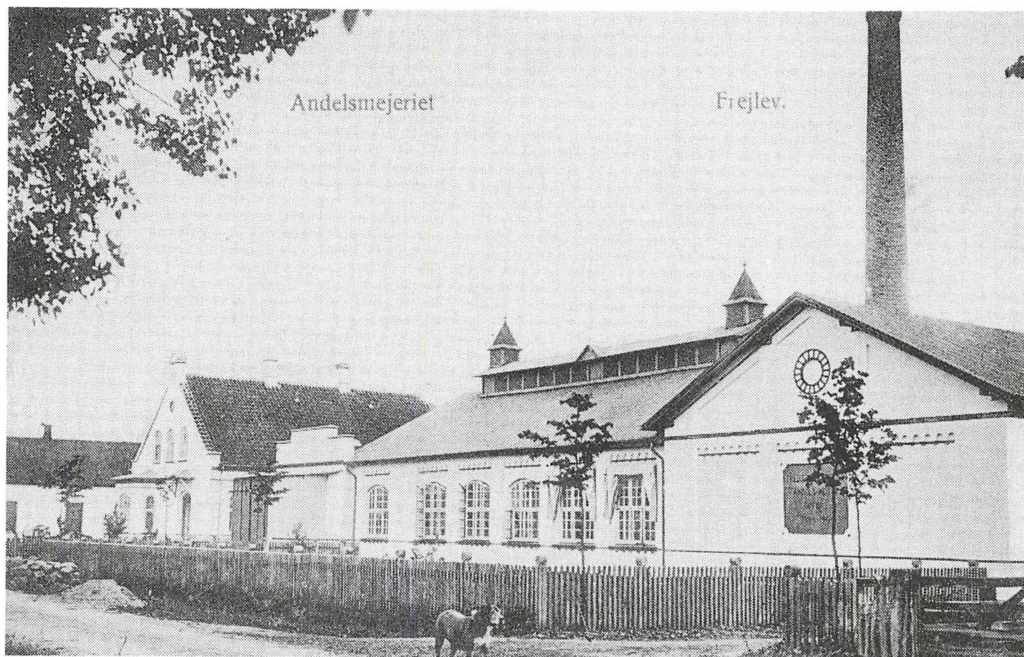
I 1857 havde det unge demokrati afskaffet lavsvæsenet i købstæderne og indført næringsfrihed. Herefter kunne enhver etablere sig som selvstændig erhvervsdrivende også uden for Nysted, hvor de store købmandsforretninger udvidedes i takt med det opsving i bl. a. kornhandelen, der fandt sted efter 1860. Chr. Bønnelyche havde fra 1868 Lolland-Falsters største butik, men også Bekker og Heidenheim havde store købmandsgårde, hvor omegnens befolkning foretog deres indkøb.

I 1867 åbnedes Chr. d. IXs bro over Guldborgsund, og det bevirkede, at en del af

Nysteds naturlige opland gik tabt, men en halv snes år senere skete der noget endnu mere mærkbart for de store købmandsgårde, da andelsbevægelsen begyndte i landområderne.

Den 18/7 1876 stiftedes Frejlev og Omegns Forbrugsforening, og den 1. september begyndte den sin virksomhed i huset ved siden af Frejlev mølle. Foreningens love oplyser, at dens formål er at fremme selvhjælp hos den egentlige arbejderklasse og derved bidrage til at hæve denne i materiel henseende mest afhængige og trykkede del af befolkningen.

En udsælgerinstruks, der blev vedtaget et par dage før åbningen, bestemte, at udsalget skulle holdes åbent fra kl. seks morgen til kl. ni aften om sommeren og to timer kortere om vinteren. Om søndagen kunne der handles fra kl. seks til ni om formiddag.

Frejlev mejeri og Frejlev forsamlingshus for 70 år siden.

gen, og søndag eftermiddag var udsælgeren ligeledes forpligtet til på forlangende at udlevere varer til foreningens medlemmer. Dog åbner den sidste paragraf i instruksen udsælgeren mulighed for sammen med sin familie at blive fritaget en enkelt hel eller halv dag, men så må han mindst to dage i forvejen anmelde det til foreningens formand, som da vil avertere medlemmerne derom, f. eks. gennem byens skoler.

Det skulle vare næsten ti år, før den næste brugsforening blev oprettet. Til gengæld blev der så i 1885 begyndt to forretninger i samme by, nemlig Vester Ulslev Sogns og Omegns Forbrugsforening og Arbejderforbrugsforeningen »Fælleshåb«. Døllefjelde fik sin brugsforening i 1888, i 1889 oprette-

des der brugsforeninger både i Herritslev og i Vantore, og i 1893 åbnede man Øster Ulslev og Omegns Forbrugsforening.

Andelsbevægelsen havde vundet fodfæste, og derfor var det også meget rimeligt, at der i 1884 – to efter oprettelsen af det første andelsmejeri i Hjedding – var bønder, der indså det fornuftige i at slutte sig sammen for at sætte noget lignende i gang her. Døllefjelde havde allerede året før fået et privatmejeri, men gårdejer H. J. Petersen, Landbogård i Frejlev, så mulighederne i andels-tanken, og den 4/3 1884 stod han som indbyder til et møde i Frejlev skole, hvor en mejerist holdt et orienterende foredrag. De fremmødte blev grebet af tanken, valgte en bestyrelse, og allerede den 16. juli samme

år kunne Frejlev andelsmejeri begynde sin virksomhed. Året efter kom der et privatmejeri i Øster Ulslev, men samtidig stiftedes Brydebjerg andelsmejeri. Vester Ulslev fik sit andelsmejeri i 1887, og to år senere blev der også oprettet et andelsmejeri i Vantore.

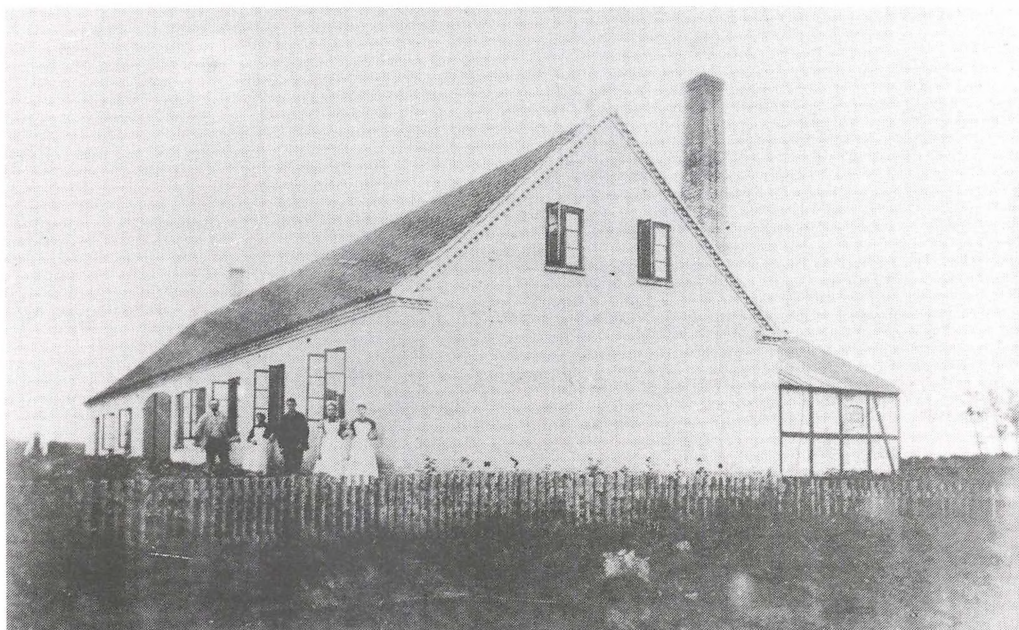
Andelsmejerierne havde mange medlemmer, og de havde behov for at mødes, når vigtige beslutninger skulle tages, ligesom også brugsforeningerne skulle afholde deres generalforsamlinger. Derfor blev der ret hurtigt bygget forsamlingshuse de steder, hvor andelsbevægelsen havde fat.

Kun et halvt år efter, at Frejlev mejeri var bygget, kunne lærer Kr. Th. Jensen i sognepræstens fravær byde velkommen til 300 mennesker på nabogrunden, hvor forsamlingshuset stod færdigt den 17/12 1884. I sin velkomst udtrykte han håbet om, at hu-

Vester Ulslev brugsforening.

Vester Ulslev mejeri fotograferet fra nordvest i 1890. Lagerbygning af bindingsværk. Til venstre for porten ligger bestyrerboligen, der bestod af en stue på 20 m² og et køkken. Loftsværelse i vestgavlen til de to mejersker.

Minde på Nysted kirkegård over de 12 soldater, der døde i 1864 efter at være bragt til lazarettet på Ålholm.

set måtte blive et sted, hvor oplysning, idræt og samvær måtte finde husly. Alle de gode ønsker gik i opfyldelse, for det blev hurtigt et samlingssted for hele egnen. Året efter begyndte »gymnastikkerne« deres virksomhed – der blev holdt grundtvigske foredrag, og der blev spillet diletant.

Øster Ulslev fik sit forsamlingshus samme år som Frejlev, og to år senere stod der også et i Vantore, mens Vester Ulslev først fik sit forsamlingshus i 1912.

De mange foreninger og andelsselskaber vidner om, at demokratiet havde gode kår, selv om forhandlingsprotokollerne fortæller os, at det er de samme navne, der optræder igen og igen. Det er de foregangsmænd i vore sogne, der prægede en hel generation, men uden en folkelig opbakning havde deres anstrengelser været forgæves.

Dønninger fra de store begivenheder i landets historie nåede også til Nysted. I 1848 blev Skansen bemandet på grund af urolighederne i det sønderjyske, og borgervæbningen så sig nødsaget til at sende en kugle gennem storsejlet på pakken Pegasus, der ville passere kystforsvaret. Foran Adelgade 39 satte man vagt, da det rygtedes, at to ungare havde indlogeret sig hos bagermester Mogensen, idet man mistænkte dem for at være spioner.

Under krigshandlingerne i 1864 var der lazaret på Ålholm, hvortil syge og sårede blev bragt med skib. På den nye kirkegård står der en mindestøtte for 12 soldater, der døde på lazarettet.

De enkelte sogne mærkede også krigen, og rundt om i vore kirker er der mindetavler over unge, der mistede livet i de to kampe om Sønderjylland.

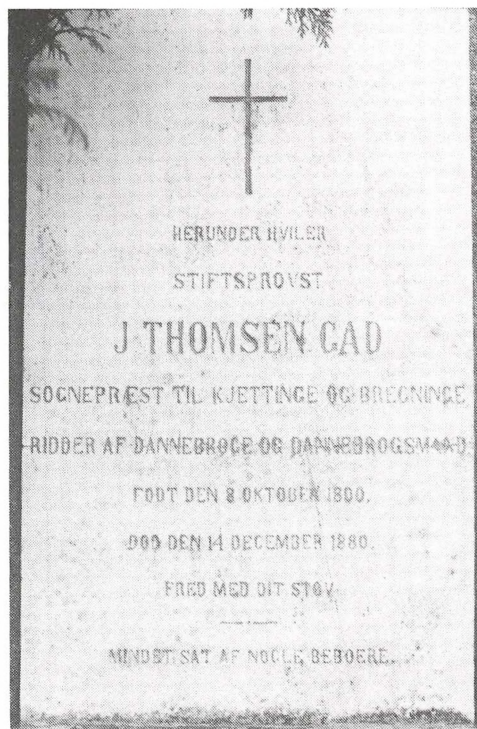
Efter nederlaget blev der gjort en indsats for at gøre kong Christian den Niende populær i befolkningen. Biblioteket i Frejlev havde i 1865 modtaget et portræt af kongen til bortsalg, men skønt en soldaterfest skulle

foregå på skolepladsen samme eftermiddag, mødte kun to medlemmer op til den averterede auktion over portrættet, som derefter blev solgt til førstelæreren for 1 mark.

I Frejlev havde man i de år andet at tænke på. Samtlige gårdejere – altså også læseforeningens medlemmer – havde lagt sag an mod deres sognepræst, stiftsprovst J. Thomsen Gad, fordi han året i forvejen havde udpantet dem for værdien af en gås, hvilket var sat til fire mark. Tiendekommissionen havde nemlig i 1863 foreslået, at de små ydelser, som hver gård i sognet tidligere havde afleveret til præsten, f.eks. en gås til Mikkelsdag, skulle afløses af en kontant ydelse. Bønderne i Kettinge og Rågelunde havde fundet dette rimeligt, men i Frejlev erklærede man, at hvis nogen havde ydet præsten noget, var det af deres gode vilje og ikke, fordi de var tvunget til det. Da de ikke betalte, blev de udpantet i juli 1864, og deres ejendele skulle bortsælges på en auktion i præstegården. Ved denne mødte samtlige bønder fra Frejlev op og forhindrede auktionen, bl. a. ved at true med at øve vold mod præsten.

Så måtte det gå rettens vej, og ved birkeretten tabte bønderne sagen, men de appellerede til overretten, der efter 1½ års procedure fandt, at personlig velvilje mod præsten måtte afvises, fordi de i 15 år havde leveret deres gås, selv om Gud og hvermand vidste, at de ikke havde noget tilovers for ham. De måtte altså betale afgiften, men de opnåede, at provstens gravsten på Kettinge kirkegård fik den påskrift, som ses på billedet.

Ved begravelsen i 1880 sagde biskop D. G. Monrad, som kendte Gad fra sin egen tid som sognepræst i Vester Ulslev: Han var en god mand, men han var hidsig. Vi var venner, og han har engang sagt til mig, at han hver aften bad om kraft til at styre sit heftige sind.

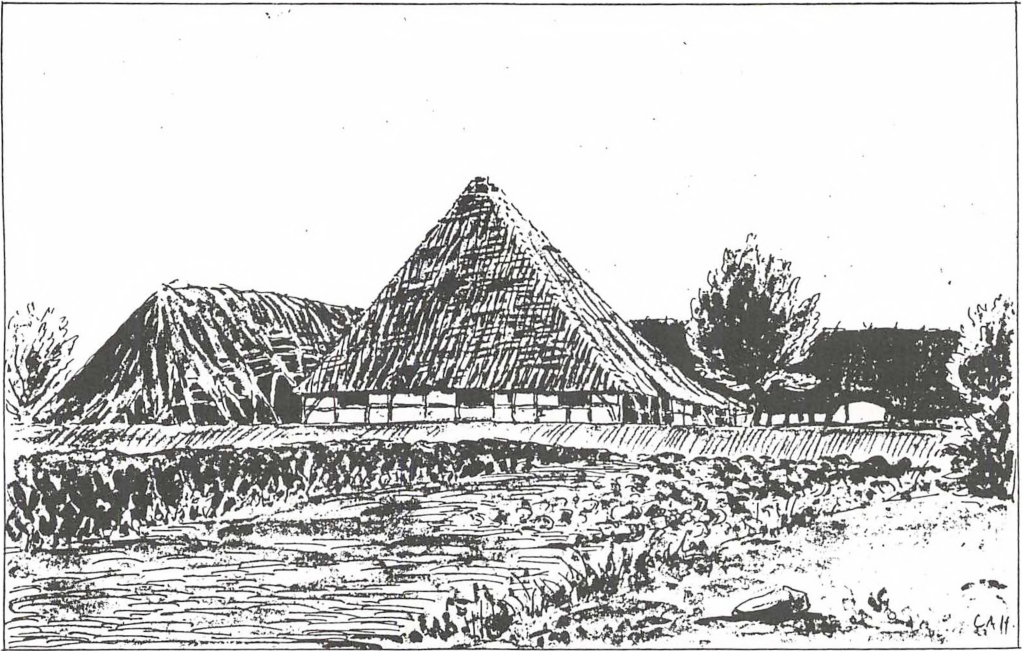

Gravsten på Kettinge kirkegård over sognepræsten, J. Thomsen Gad.

Købstadens vækst

I Nysted fortsatte den tekniske udvikling. Telegrafstationen kom til byen i 1869, og året før havde man rejst 34 lygtepæle i Adelgade. I hver af dem hang en petroleumslampe, der var i brug fra 1/10 til 30/4, og da byens 15 værtshuse lukkede kl. 11 om aftenen, kunne lamperne slukkes ved midnat.

Telegrafstationen blev indrettet i Fiskergade, og den første bestyrerinde blev den kendte forfatterinde Mathilde Fibiger. Eks-

Teglværket i Klostermosen ved Nysted tegnet af C. A. Hansen i 1894.

peditionstiderne var hverdage fra 9-12 og 14-19 samt søndage fra 9-14.

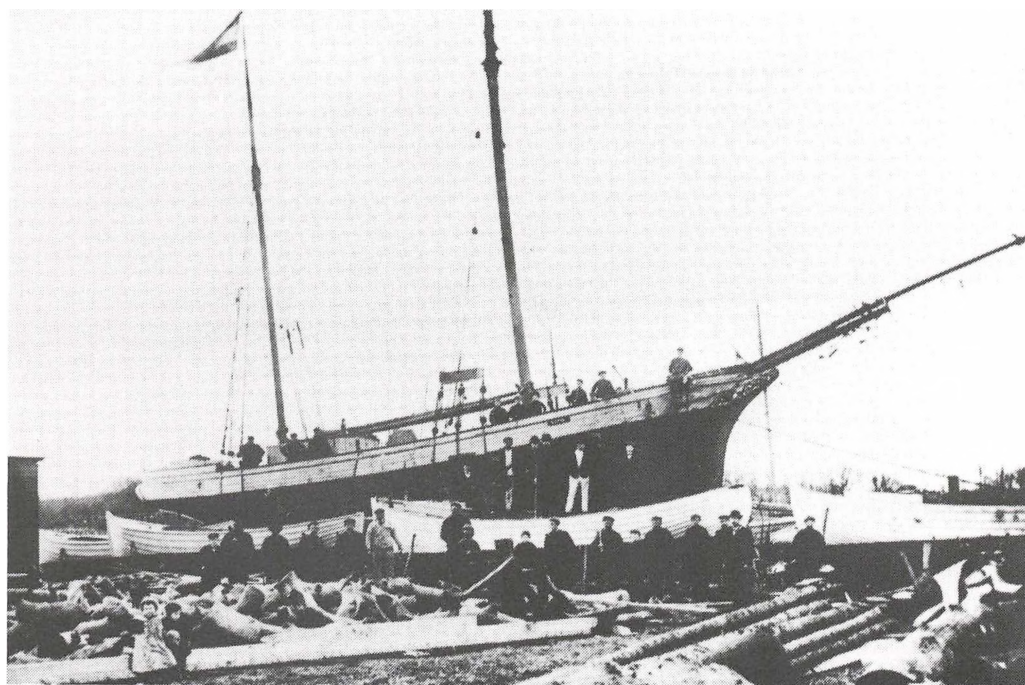
Samme år plantede dr. Skouboe, der boede Gl. Torv 4, en række lindetræer i den vestlige side af torvet, hvilket beboerne ikke var taknemmelige for. I Noret syd for havnen blev der i disse år anlagt et badehus, som kunne benyttes af damer fra kl. 6 morgen til kl. 12, hvorefter herrerne kunne komme om eftermiddagen.

Den 13. november 1872 udsattes Lolland-Falster for den store stormflodskatastrofe, og heller ikke Nysted kommune gik ram forbi, selv om der kun var få skader og ingen tab af menneskeliv. Ved Ålholm blev slusen på Piledammen revet bort, og byg-

ningerne ved dæmningen blev beskadiget. To unge piger flakkede rundt i Roden skov i seks timer for at hente hjælp til gården på Roden fed, hvor de boede, og i Øster Ulslev måtte beboerne i Høvænget hjælpes ud af husene – de sidste på en flåde lavet af et par ladeporte.

I 1872 fik Nysted to gange i døgnet postvognsforbindelse med Nykøbing. Der var plads til fire personer i den lukkede diligence, der opretholdt forbindelsen mellem de to byer, indtil bilerne afløste den et stykke ind i 1900-tallet.

Christian den Niendes bro, stationsbyen Holeby og den første brugsforening var medvirkende årsager til, at Nysteds to største købmandsforretninger gik fallit i 1879,

Stabelafløbning hos skibsbygger Sparre på havnen i Nysted.

men livet gik videre, og fire år senere kunne S. Wichmand overtage Bønnelyches forretning, hvilket kan ses over indgangen til det nuværende apotek. Han udvidede virksomheden med et savskæreri og beskæftigede 32 mennesker. Også det øvrige næringsliv klarede sig trods konkurrencen, og i 1886 kom man i telefonisk forbindelse med omverdenen.

En privat realskole var oprettet i Adalgade 45, og på hjørnet af Slotsgade og den nye Strandpromenade havde frøken Wederkinch sin privatskole, der en overgang havde 30 elever.

I 1891 opførtes en højskole på den grund øst for byen, hvor klostret havde ligget. Den fik dog kun en kort levetid – kun elleve

år, men fire forstandere – og i 1904 blev bygningerne solgt til dyrlæge Im. Hansen.

Fra 1870 havde byen haft et par sygestuer i et hus, der tilhørte kirken. Det lå Østergade nr. 3, men alt var meget primitivt, og derfor dannede man en forening, der i årene 1896-98 på Skansevej lod opføre et sygehus, der blev overtaget af kommunen, da det stod færdigt.

Et teglværk, der lå i Klostermosen, blev nedlagt i firserne, mosen solgtes til greven på Ålholm, og i 1902 mageskiftedes skansejorden med lergravene.

Syd for byen lå kalkovnen, men den måtte nedbrydes i 1908, fordi røgen generede sygehuset. Virksomheden fortsatte på Vantorevej.

Stiftsfysikus C. A. Hansen, byrådsmedlem og lokalhistoriker. Forfatter til Nysted købstads historie 1909 i anledning af 500 års jubilæet.

På Gl. Torv var der indrettet et ølbryggeri, og på havnen havde F. Sparre sit kendte skibsbyggeri.

Mellem Skovstræde og Vantorevej lå eksercerpladsen, og lidt længere ude stod de to Østre møller. Den vestligste af dem, kaldet Christoffersens, blev nedrevet i 1894. Den var, som det ses på C. A. Hansens tegning, en stubmølle. Det var den anden også oprindelig, men den blev i 1877 ombygget til en hollandsk mølle med bageri.

På havnen stod et røgehus, som byen havde overladt fiskerne mod, at de betalte afgifter og vedligeholdelse. Det brændte i

1871, hvorefter den nuværende bygning blev opført.

Nye foreninger så dagens lys. De danske Forsvarsbrødre stiftedes i 1884, og byens første sportsforening begynder i 1896 at spille tennis øst for Nordre mølle.

Efter århundredskiftet kommer der flere sportsgrene til byen. En fodboldklub starter på vognmand Martinsens mark den 31/5 1906, og året efter opfører roklubben på havnepladsen et hus med plads til to både. Det skal også nævnes, at Dansk Kvinde-samfund opretter en lokalkreds i 1907, og at en folkeuniversitetsforening har 163 medlemmer i 1908.

Torvehandel var der hver onsdag og lørdag foran rådhuset, og det var især smågrise, der handlede.

I 1905 etablerer boghandler Niels Sidenius et accidenstrykkeri, og året efter udsender han Nysted og Omegns Adresseavis, der kommer gratis til alle husstande hver fredag.

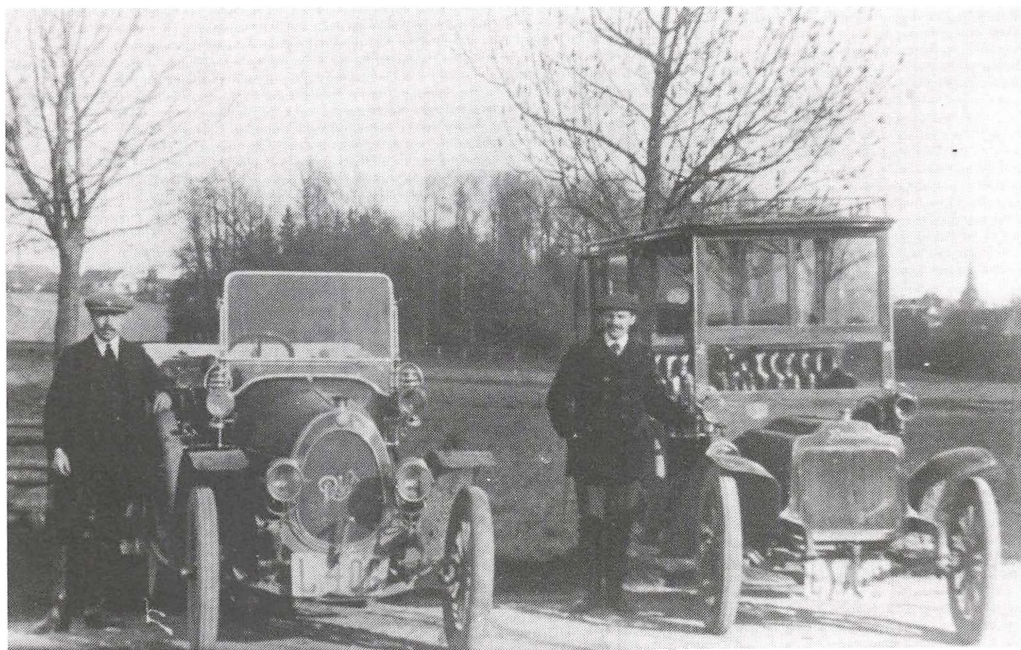
På andre områder skete der også en rivende udvikling i de år. I hotellets store sal var der fra 1909 hver lørdag og søndag biograf forestillinger med god tilslutning, og samme år fejrede man den 7/12 byens 500 års jubilæum med et festmåltid på hotellet for 200 personer.

I året 1909 kunne man afholde det første byrådsvalg efter forholdstal og med kvindeligt valgret. Resultatet blev 4 borgerlige, 2 socialdemokrater, 1 håndværker og 0 kvindelige.

Trafikale forhold

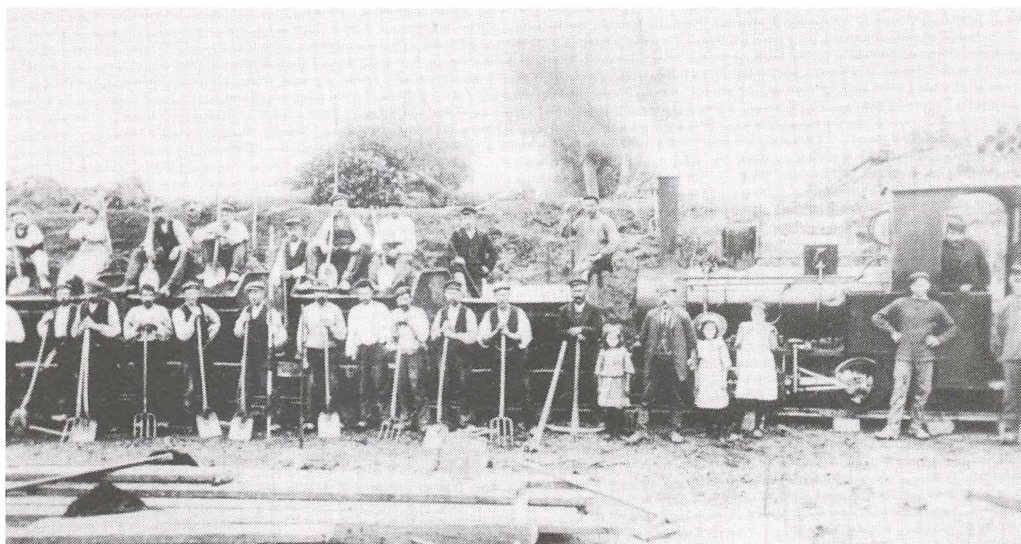
For hundrede og halvtreds år siden var det forbundet med store besværligheder at komme til og fra Nysted med et offentligt transportmiddel.

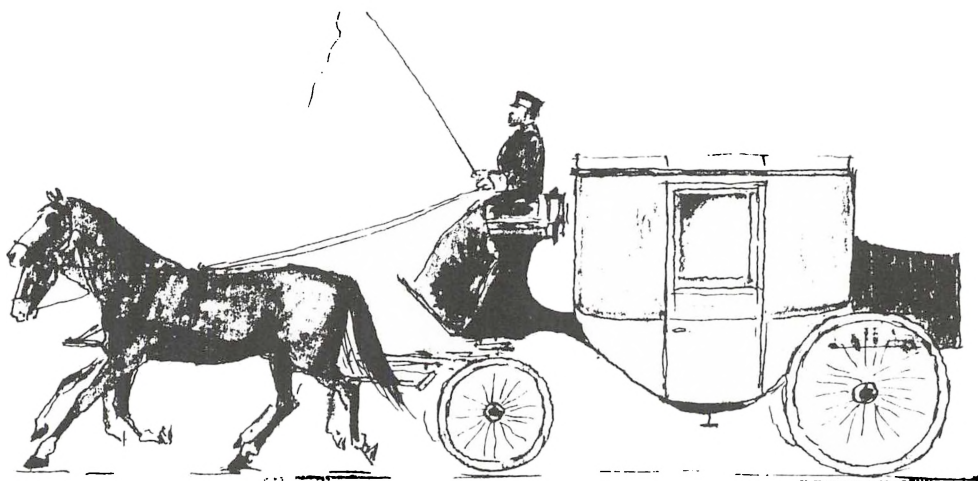
I 1830 kunne man komme til færgegården i Sundby to gange ugentlig med post-

Vognmand R. M. Pedersen og hans chauffør, Chr. Truelsen, ved L. 406, en Dux, og L. 402, en Brenna-bor, fotograferet i 1913 ved »Løverne« (indkørslen til Ålholm).

Anlægsarbejde på SNNB i 1910.

Diligencen fra Nysted til Nykøbing.

vognen – en almindelig arbejdsvogn, som postgårdene langs ruten lagde heste til og derved blev fritaget for hoveri.

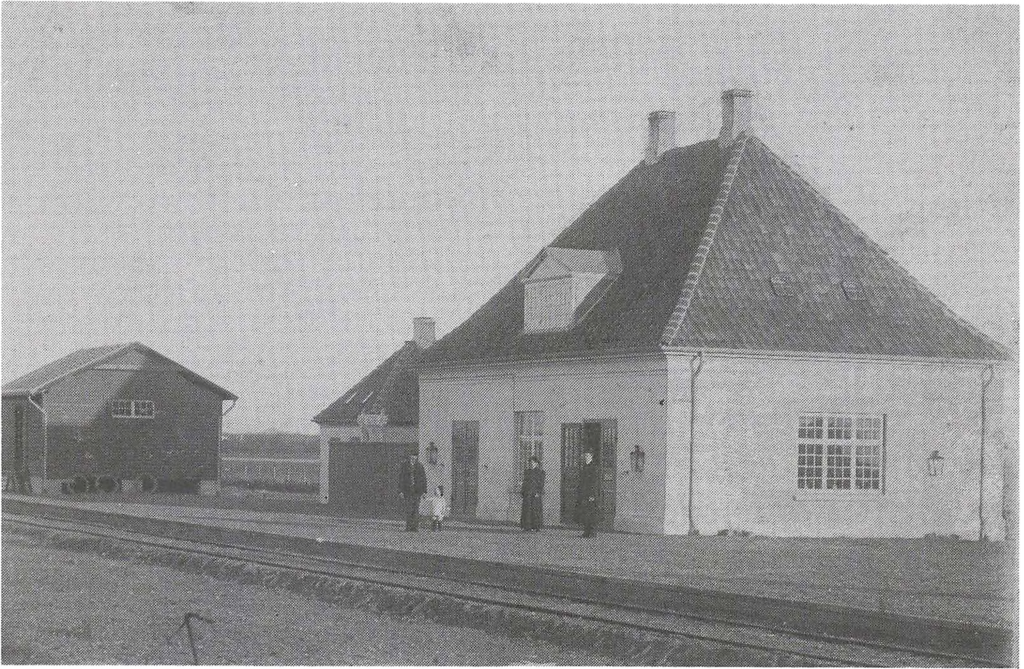
Skulle man til hovedstaden, måtte man færges over både Guldborgsund og Storstrømmen, og det var derfor nødvendigt at beregne to til tre dage til en sådan rejse.

Efterhånden udvidedes antallet af ugentlige ture mod Nykøbing, og fra 1860 gik der en vogn med plads til to rejsende hver dag. Allerede i 1865 begyndte man at tumle med planer om en fugleflugtslinie, hvori der indgik en jernbane til Nysted, men de blev skrinlagt, og man måtte i mange år klare sig med en lukket diligence til fire personer. De øvrige baneanlæg på Lolland-Falster virkede tilløkkende, og man begyndte efterhånden at føle sig holdt udenfor.

I 1903 kunne man tage eksprestotet fra København kl. 9.35 og være i Nysted med

diligencen kl. 16.15. I september samme år begyndte løjtnant Fuglsang fra Fredericia en automobilfart fra Nykøbing til Nysted to gange om dagen for én krone pr. tur. Turen tog en time, og året efter kunne et nyt automobil klare den på ½ time, men herligheden ophørte ved nytårstid 1906, da selskabet gik konkurs, og den gule diligence måtte igen klare trafikken alene.

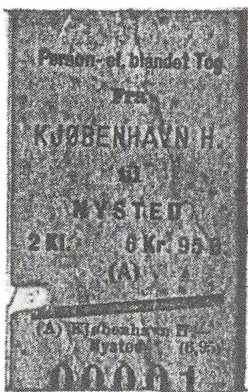
Dette år afgøres det, at roesporet fra Maribo til Ø. Ulslev ikke bliver forlænget til Nysted og heller ikke kan benyttes til personer eller gods som vedtaget i Folketinget året før. Den 13/4 1907 føres der forhandlinger på Ålholm om en bane til Nykøbing, og allerede i marts året efter foreligger der tilsagn om statstilskud på halvdelen af udgifterne til den bane, der fik navnet Stubbe-købing-Nykøbing-Nysted Banen. Bevillingen kom i november 1908, og året efter

Frejlev station umiddelbart efter opførelsen.

Banegården og posthuset i Nysted før bebyggelsen i Jernbanegade – ca. 1912.

Den første billet fra København til Nysted, løst den 15/12 1910 af godsinspektør Schrader.

begyndte anlægsarbejderne fra Nagelsti, hvortil Lollandsbanens spor blev benyttet, over Toreby og Flintinge til Frejlev, hvor der både var læssespor og krydsningsspor. Herfra svingede banen mod vest og løb parallelt med landevejen mod Kettinge. Ved Mejerivejen var der et trinbræt, og før man nåede Kettinge station, kom man forbi banens grusgrav ved kurven nord for byen. Kettinge var oprindeligt kun et billetsalgssted, men fik allerede i 1913 både læsnings- og krydsningsspor, hvilket vejnavnet Sporet stadig minder om.

Ved Nysted station var der både pakhus, drejeskive og remise til to lokomotiver. Sporet nærmest stationsbygningen fortsatte i en bue på 1,8 km til havnen, og ved overskæringen syd for byen blev der bygget en perron til udflugtstog. Her ved havnesporet havde den store virksomhed Nysted kalk- og kridtværk et privat sidespor, ligesom der ved Ålholm avlsgård var et læssespor, der stod i forbindelse med en privat roebane.

I efteråret 1910, da anlægsarbejderne var nået til Kettinge, benyttedes sporene til roetransport, og den 8. december kunne hele strækningen gennemkøres af en række indbudte. Den officielle åbning var sat til den 15/12, men allerede den 13. kørte man med fire tog i hver retning uden billetter, altså gratis. Ikke engang seks godsvogne, der blev koblet til, kunne rumme alle dem, der ville med. Desuden fejredes den nye transportform så kraftigt med indtagelse af våde varer, at personalet måtte tilkalde politiet.

Med damplokomotiv, motorvogn og skinnebus sørgede banen for transport af personer og gods, indtil busserne overtog driften i 1961.

Livet i landsbyerne

Fra fællesskabets tid var der i alle 27 landsbyer et bylav, der mødtes enten i fri luft på gadelandet under bytræet eller i oldermandens gård. Der skiftedes oldermand hvert år, og det foregik efter gårdnummer med solen. På Østlolland foregik dette enten omkring Valborgdag, altså i begyndelsen af maj eller til Mortensdag, den 11/11, hvad der var tilfældet i Underup-Grønnegade. Ved den lejlighed fik den ny oldermand overdraget byhornet, der for det meste var et stort kohorn forsynet med tidligere oldermands forbogstaver og årstal.

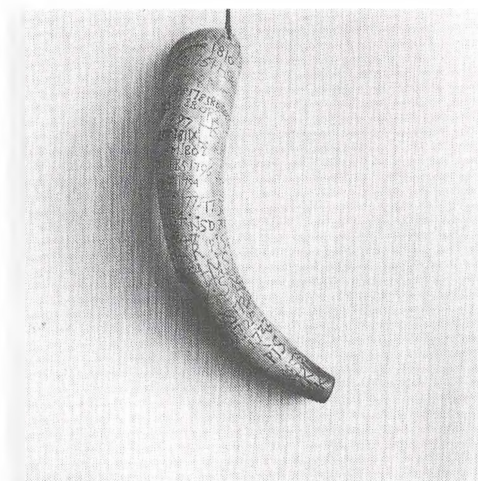
Bylavet mistede sin betydning de steder, hvor der ikke mere var sager af fælles in-

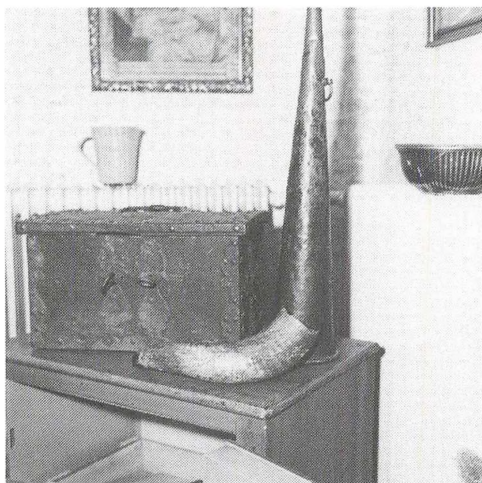
C. Jensens gård i Sandager – 1910.

teresse, der skulle afgøres. Mange byer havde dog beholdt deres gadeland, og bysmeden var man også fælles om, så derfor deltog han ofte i det årlige gilde. Der kunne også være fælles mosejord og udlejning af vejgræs. Beslutningerne blev ført til protokols, og hvor en sådan findes, er der mange interessante oplysninger at hente om byens liv.

Frejlev bylav har den særstilling, at byen stadig ejer de tidligere omtalte kongebreve og nogle stykker til. Desuden er der bevaret så mange dokumenter fra de sidste 400 år, at de fylder et helt pengeskab, der nu har erstattet det gamle bylavsskrin. På grund af sin størrelse blev byen tidligt delt i tre dele, der fik hver sin tredingsoldermand, mens

Byhorn fra Vantore.

Byhorn og bykasse fra Frejlev.

byoldermanden bevarede horn og dokumenter. For at ingen skulle kunne fravryste ham de dyrebare sager, blev skrinet forsynet med to låse, og nøglerne til dem blev opbevaret af tredingsoldermændene fra de to trediedele af byen, oldermanden ikke selv tilhørte.

Da det gamle skrin blev afleveret til museet i Maribo, videreførte man traditionen med de to nøgler, og byoldermanden i Frejlev kan stadig kun vise byens dokumenter frem, når hans to tredingsoldermænd er til stede.

Bystævnet for hele byen lå før udskiftningen i Nr. Frejlev, hvor vejen fra Flintinge nåede frem til byen. Her lå tingstenen indtil ca. 1880, og her stod bytræet, en mægtig lind, der var indrammet af en stensætning,

Gadekæret i Øster Ulslev.

Brevsamlingsstedet i Øster Ulslev.

Gård i Øllebølle, fotografert i 1911.

Fastelavnsoptog fra Frejlev o. 1916. Den unge mand på hug i centrum er fhv. snedkermester Chr. Rasmussen, Nr. Frejlev.

der var lige så høj som tingstenen, omkring 80 cm. Ved bystævnets nedlæggelse blev der plantet et nyt bytræ vest for Nr. Frejlev gadekær, og her videreførte byens ungdom pyntningen af træet midsommeraften. Den mandlige ungdom gjorde stensætningen omkring træet i stand, og pigerne kom henimod aften med kroner og kranse, som blev hængt op i træet, og derefter fejredes midsommer med dans og leg til den lyse morgen. Lignende fester omkring bytræet kendes også fra Bregninge, Herritslev, Øster og Vester Ulslev, Sløse og Handermelle.

Fastelavn var en anden af årets fester, hvor de unge havde lejlighed til at mødes. Man begyndte med et festligt optog til hest rundt i byen for at samle ind til det efterfølgende gilde, hvor man slog katten af tøndden. I Frejlev brugte man både de to bytrommer, den svenske fane og midsommer-

stagen til at føre an ved fastelavnsridningen.

Brugsforeninger, mejerier og forsamlingshuse havde forandret dagligdagen på landet, og turene til en af købmandsgårdene i Nysted blev sjældnere. Det lokale udsalg havde jo alle de nødvendige varer, og bestyrelsen, som holdt møde hver måned, var modtagelig for forslag fra medlemmerne.

I 1885 besluttede bestyrelsen i Frejlev at føre Gl. Karlsberger øl og 8° Kjøbenhavns brændevin. Ved et møde i 1889 besluttedes det at købe skråtabak hos Nobel i Nykøbing, og året efter gør man et forsøg med margarine. Vinterforbruget var det år 15 tdr. sild, fem sække kaffe og 5000 liter brændevin, men medlemstallet var også oppe på 150.

Ved en generalforsamling i 1892 overlades det til bestyrelsen selv at bestemme, hvilket øl de finder heldigst, enten Bitter el-

Bytræet i Bregninge.

ler Baier, når det kun er frisk. Endelig må det nævnes, at den samme bestyrelse senere vedtog, at foreningens medlemmer frit kunne stoppe piben, når vedkommende handlede. For denne service erstattedes udsælgeren med 15 kr. om året.

Den førnævnte stiftsfysikus C. A. Hansen laver ved århundredskiftet en opgørelse over spiritusforbruget i et af sognene. Den stammer fra en brugsforening, der havde 170 medlemmer, incl. enker og ugifte kvinder.

Der blev solgt følgende i

	1896	1904
Brændevin	6964 potter	4524 potter
Rom	1365 —	1613 —
Vin	215 flasker	260 flasker
Bajersk øl	2850 —	4950 —

Et problem, som lægen mødte på sine ture, var medlemmernes benyttelse af udsalgsstedet som en slags krostue, og flere gange blev udsælgeren meldt for at have solgt øl i lokalet.

Et sted endte det med, at formanden fik en bøde på 100 kr., og hver af bestyrelsens medlemmer måtte betale 40. Retten henviste til foreningens formål, der var at fremme selvhjælp hos den egentlige arbejderklasse og ikke selskabeligt samvær.

Når medlemmerne hyggede sig i lokalet, blev der ofte fortalt historier, og uddelerne har derfor været nogle af de bedste meddelere til Dansk Folkemindesamling. Fra Herritslev brugsforening har vi en af historierne om det mærkelige væsen, der kaldtes Gråsoen.

Imellem Herritslev og Underup har der indtil 1868 gået en vej, som nu er nedlagt.

Hvor den vej gik over skellet mellem de to sogne, var der et led, der hed Stenrisled. Ved leddet var der et krat, og her opholdt sig et uhyre, der havde en tryne som en hjulfælg. Det var gråsoen, og mødte man den, gik man vild og havde ondt ved at finde ud af krattet.

En anden af uddelerens historier stammer fra Torup, hvor der i Lokketsmarken var et stykke mose. Her gik der en grå hest, og det skete undertiden, når folk kom forbi og var trætte, at den kunne komme hen til dem og gnide sig op ad dem, som om den ville indbyde dem til at ride på sig. Men når der var nogen, der gjorde det, endte det altid med, at den løb ud i vandet og kastede dem af derude.

For folk i de omliggende byer har moseerne mellem Torup og Kettinge altid haft noget uhyggeligt over sig, og på udskiftningskortet kan vi se, at området øst for Lågerupbanen kaldes Helvedes Mose.

Langt inde i vort eget århundrede var man bange for overnaturlige væsener, og i flere sogne er der beretninger om præster, der har manet disse spøgelse i jorden. I et bryggers i Vester Ulslev kunne man se hovedskallen af et sådant genfærd, som præsten ikke havde fået helt ned, og ved Stenstolpeleddet i Frejlev fik pastor Balslev manet »gråsoen«, der her var genfærdet af en kvinde, i jorden ved hjælp af Luthers katekismus. Helt ned kom hun dog heller ikke, for bonden på stedet skal senere have pløjet på hendes hue.

I de fleste af vore sogne træffer vi også på beretninger om »goen«, der rider ud lillejuleaften på en sort hest med ildøjne. Hvor portene i en gård står lige over for hinanden, rider han igennem, og derfor må de holdes lukket i julen. Goen ledsages på sit ridt af 12 sorte hunde, og kan man holde dem, får man en belønning. Goen råder også for væksten, og en af vore ældre har for-

talt, at hans far altid samlede de sidste strå på marken sammen til en dukke, som han satte hen i markskellet med den forklaring til sønnen, at den var til Goen.

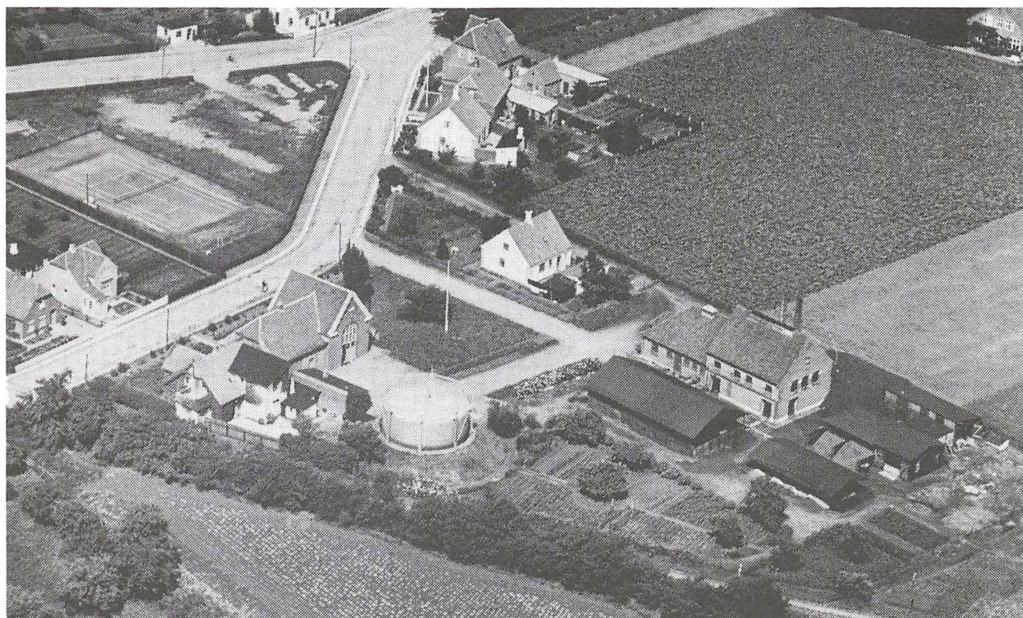
Teknikkens gennembrud

Banens åbning betød et enormt opsving for Nysted. Nogle få måneder efter kunne postvæsenet flytte fra Adelgade 48 til det nyopførte posthus ved siden af stationen, og om sommeren gik kommunen i gang med at opføre en ny skolebygning med gymnastikhus. Derefter kunne man nedbryde realskolen i Adelgade 45, så at der blev plads til Jernbanegades udmunding i hovedgaden.

Samtidig tog man fat på at anlægge tre kommunale værker til gas, vand og elektricitet. El-værket blev bygget ved Klosterstræde og kunne åbnes allerede den 4/12 1912. Ved siden af kom gasværket den 18/2 1913, og vandværket blev færdigt i juli samme år. I løbet af syv måneder var byens hverdag totalt forandret, ja, man kan sige, at byen på et par år var sprunget fra en tidsalder til en anden.

Nu var det blevet nemt at tage på udflugt til Nysted, og turisterne strømmede til – især for at besøge området ved Skansen, hvortil pavillonen fra Folehaven var blevet flyttet i august 1911. To år senere anlagde man også en badeanstalt ved Skansen, efter at de gamle aktiebadehuse i Noret var blevet ødelagt af storm og højvande.

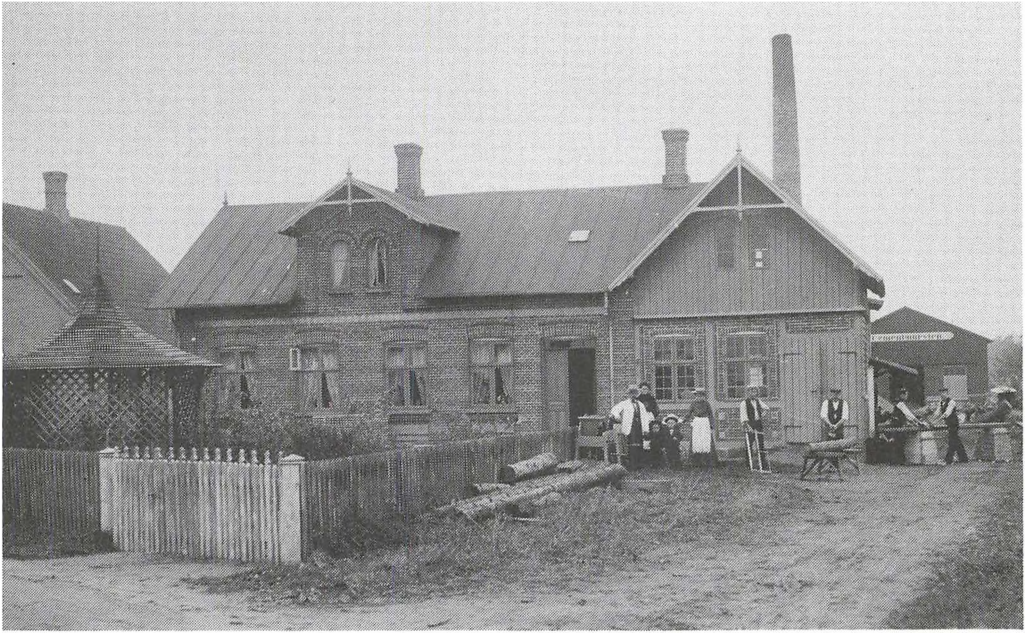
Den ny tid kom også til landsbyerne, især til Kettinge og Frejlev, som nød godt af banen. Her havde møllebygger Hans Rasmussen allerede i 1898 anlagt Kettinge Damp-Savskæreri, som blev til Kettinge savværk og maskinsnedkeri. Nu kom der et par andre maskinsnedkerier til, og i 1911 byggedes Kettinge-Bregninge Andels-Elektricitetsværk øst for kirken.

Nordre mølle og dampbageriet ved landevejen fra Kettinge med nyplantede allétræer. Det store hus foran vandtårnet er det nuværende Adelgade 1c-d - oprindelig opført af Álholm som polakkaserne.

Nysteds gasværk og elektricitetsværk med Bomstræde og Klosterstræde. Klostergården ses øverst i højre hjørne. I Paddekæret er anlagt en tennisbane. Midten af trediverne.

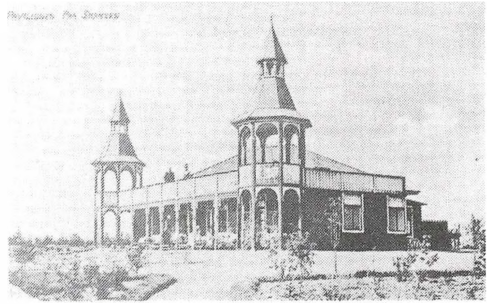

Kettinge Dampavskæleri ved århundredskiftet med møllebygger Hans Rasmussen og hustru samt sønnerne Axel og Christian. Fire svende viser forskellige arbejdsprocesser.

Nysted havn med flere aktiviteter på pladsen.

Reytzelsens Paa Skansen

Skanse pavillonen i det nye anlæg 1911.

Barber Sjelle til fugleskydning på Skansen ca. 1911.

Fiskerbåde ved Høvænge o. 1910.

Et teglværk så også dagens lys i de år, da Julius Rasmussen åbnede Klokkemose teglværk i 1912. Det var i drift i de næste 40 år, selv om man til sidst måtte hente leret andre steder. I Klostermosen øst for Nysted lå der et teglværk, som er afsat på de første målebordsblade fra Geodætisk Institut i 1889, men da var produktionen ophørt, og mosen blev solgt til greven, som også overtog lergravene ved mageskifte i 1902.

IF. R. Friis' beskrivelse af Musse herred fra 1872 nævnes et teglværk i Tågense, og det er også afsat på generalstabskortet fra 1847. Det har ligget, hvor Korsbækken løber ind i Roden skov.

I 1906 fik Nysted landsogn sin egen kirke. Den blev tegnet af arkitekt H. C. Glahn og lagt centralt i sognet. Der kom også flere

brugsforeninger, hvor der var for langt til de først oprettede. Kettinge fik sin brugs i 1904, og Musse stiftedes i 1911. Endelig kom der også en brugsforening i Nysted. Den blev bygget i 1913 på hjørnet af Jernbanegade og Østergade.

Et usædvanligt aktieselskab nævnes i 1903, nemlig A/S lægeboligen i Sørup, der havde medlemmer både i Vester Ulslev og Fuglse sogne, og som på den måde sikrede, at der var en læge i området.

I 1918 kom der en ny stor privatbanelov, og i den var der medtaget en jernbane mellem Nysted og Rødby. Som ved de andre privatbaner skulle staten dække halvdelen af anlægsudgifterne, og i 1919 blev der givet koncession på banen. Linieføringen blev afstukket, og det gav anledning til megen de-

bat i de berørte landkommuner, som i 1921 fik lov til at stille sagen i bero på grund af de stigende priser. Man måtte regne med et betydeligt årligt underskud, og efterhånden svandt interessen for projektet, som blev endelig opgivet i trediverne.

Derimod var der et net af andre baner i den vestlige del af kommunen. Sporene førte til sukkerfabrikkerne i Maribo og Saksøbing, og om efteråret så man de små lokomotiver, der trak lange rækker vogne med sukkerroer til forarbejdning og affald den modsatte vej. Til fabrikken i Nykøbing benyttedes pramme, der blev læsset i landingsstedet i Stubberup og i Nysted havn.

Frederik og Sidsel Jensen med familie foran skovfogedhus ved Roden skov.

Læsning af roepram i Stubberup.

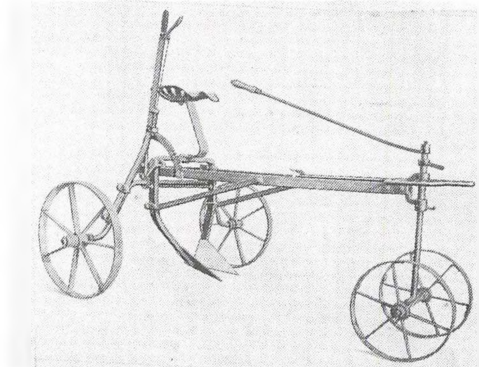

Anno 1913

SOGNE

	Indbyggertal	Bager (møller)	Barber	Brugsforening	Bødder	Dameskræderinde	Fotograf	Gartner	Garver	Handelsmand	Hjulmand	Høker	Karstmager	Maler	Murer	Sadelmager	Skomager	Skærødder	Slagter	Smed	Snedker	Stenbugger	Træskommand	Tømmer	Urmager	Vognmand	Væver	Mejeri	Fabrik	Indb. 1950
Nysted	1479	4	2		1	1	2	1	1	1		9	1	3	4	3	4	3	4	5	4		1	3	3	3		3	1503	
Vantore (Tågense)	718			1	1					1						1	1	1	1	1			1				1		634	
Kettinge (Frejlev, Rågelunde, Tokkerup)	1532	2	1	2	3			1		1	4		2	6		6	2	5	4	4	4	3	3	2		2	1	4	1767	
Bregninge (Grønneg., Underup, Torup, Lågerup)	384	1													2	1	1	1	1	1			2						317	
Døllefjelde (Langet) ..	336	1	1	1						1		1	1	1				1	1	1							1		323	
Musse (Ll. Musse)	346	1	1								1	1	1			1			1	1		1							435	
Herritslev (Skårup, Stubberup)	720	1	2		1			1						2	2	1	2	3	2	2	2		2				1		728	
Øster Ulslev	696	1	1					1	1	1	1	1	3	1		1	2	4	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	646	
Godsted (Karleby)	295	1									1					1	1	1											357	
Vester Ulslev (Sørup, Sløse, Øllebølle, Sandager, Handerm.)	827	2	2	3						1	1		1	4		3	2	4	1	1		5			1	1			747	
Ialt	7333	14	3	10	4	5	2	3	2	4	8	13	3	9	23	4	19	6	18	23	18	9	6	16	4	4	3	6	8	7457

Roeløsner fremstillet af smedemester P. Pedersen, Døllefjelde, i 1916.

En samlet oversigt over handlende, håndværkere og industrier i samtlige sogne kan vi få ved at gennemgå en af de mange vejvisere, der udkom i begyndelsen af 1900-tallet.

Oplysningerne er her samlet i et skema, men de må tages med et vist forbehold, og man må ikke glemme, at en håndværker godt kan dække flere områder. Det er interessant at lægge mærke til, at der kun findes høkere i en mils afstand fra Nysted, da der efter loven skulle være et »læbælte« omkring købstaden.

Af de seks mejerier var de to private, nemlig Døllefjelde og Øster Ulslev, og i 1918 blev der på hjørnet af Jernbanegade og Bagstrædet bygget endnu et privatmejeri i Nysted.

Smedemester Mads P. Rasmussen ved sit værksted på Stationsvej (det gamle Hovkærstræde) i Frejlev.

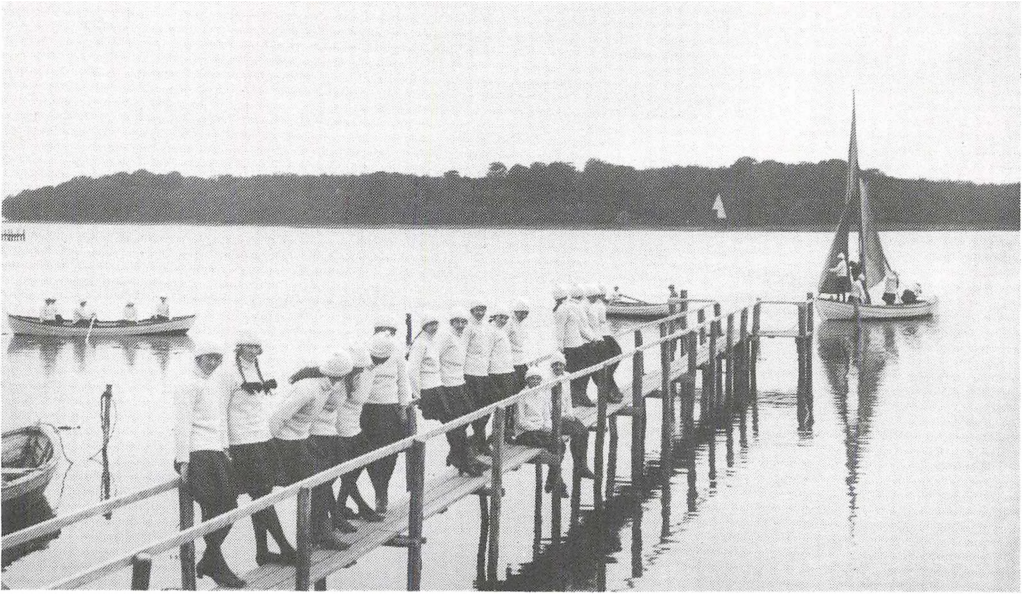
Ved mageskiftet med Nysted by havde Ålholm beholdt et par tdr. land jord nord for Skansen, og her byggede lensgreven i 1918 en Engelsk skole. Samme år var sygehuset blevet nedlagt, og man kunne derfor leje sig ind her, til skolen stod færdig. I fire år var der elever til denne skoleform, og i 1925 blev den solgt til frøken K. Jespersen, som indrettede bygningerne til husholdnings-skole. Da denne måtte ophøre, førtes området videre som badepensionat, indtil kommunen overtog det og i 1942 udlejede bygningerne til staten. Først blev de anvendt som CB-kaserne, og efter krigen brugte civilforsvaret dem til CBU-skole, bl. a. i lotteuddannelsen.

I 1955 fik Stig Guldborg, der selv var svært invalideret, overladt lejren til brug

for børn med handicap, men efter fem års forløb blev skolen indrettet til ungpigehjem. Endelig i 1971 overtog Storstrøms amt hele området, og det er nu omdannet til ferie-hjem for institutioner under amtet.

Maribo amt har tidligere haft en anden institution i Nysted, idet man i 1921 opførte et optagelseshjem på Skansevej. Det virkede som børnehjem til 1972, og fem år senere blev bygningerne afhændet til Nysted efterskole.

Den tredje institution syd for Nysted blev oprettet i 1930 som det Kampmann-Boysenske kystsanatorium og fik en meget fin beliggenhed øst for skanseområdet. I 1973 var der ikke brug for det mere, hvorfor det blev nedlagt og senere solgt til Glostrup kommune, der anvender det til feriehjem. Salgs-

Eleverne på den engelske skole undervises i søsport o. 1920.

Høstbillede fra Karlebygård i Godsted sogn 1920.

Adelgade mod syd med Georg Rossings købmandsforretning før ombygningen i 1903.

Barber Høffers salon i Adelgade 27 med kundernes sæbekopper på væggen.

Rossings forretning i 1920 med indehaveren, hans søn og sønnesønner.

summen blev til et legat til gavn for børn og unge i Nysted kommune, og i 1977 ændredes fundatsen, så at midlerne kunne anvendes til et svømmebad, og en mindeplade ved udgangen til badet minder om stifteren af legatet.

Det nedlagte sygehus omdannede man i 1938 til bolig for aldersrentenydere, og i 1948 blev det udvidet både mod syd og nord, så at det kunne godkendes som alderdomshjem, hvad det så blev anvendt til indtil 1983, hvor de sidste beboere flyttede ud efter en beslutning om nedlæggelse af hjemmet. Efter megen debat er bygningen nu i foråret 1984 solgt til Nysted efterskole, der vil bruge den til beboelse.

Udviklingen i vore landsogne prægedes efter 1. verdenskrig af de mange husmandsbrug, der blev oprettet ved herregårdenes overgang til fri ejendom. Ålholm, Egholm, Bramsløkke og Ulriksdal måtte afgive jord til ialt 52 ejendomme, der blev opført i årene 1921-23. Sidst i tyverne blev der udstykket yderligere en halv snes husmandsbrug af præstegårdsjorderne i Øster og Vester Ulslev.

I Frejlev udvikledes i de år en helt anden virksomhed, Lollands Frugtplantage. Et aktieselskab under ledelse af direktør C. Sass Nielsen havde i 1938 tilplantet 60 tdr. land af Hejegården ved Guldborgsund med æbletræer, og i 1922 fortsatte man på resten af

Isenkræmmer Sven Krag i sin hønseringefabrik CES.

gårdens areal. I løbet af 10 år kom man fra 36.000 kg op på en produktion af 650.000 kg frugt i 1934, og året efter købte plantagen halvdelen af nabogården. Nu kunne Sass Nielsen realisere sine planer om at undervise unge mennesker i erhvervet, og i 1938 modtog han de første elever til en erhvervsfrugtavlerskole.

I disse år skete der også den udvikling, at der kom andels-elektricitetsværker både i Døllefjelde og Herritslev, og fra slutningen af trediverne oprettes der vandværker i de fleste større landsbyer. Kettinge får sit i 1937, og i de følgende år tager man fat i Vantore, Herritslev, Musse, Øster og Vester Ulslev.

Nysteds store virksomheder i disse år var Brdr. Engelbrechts konfektionsfabrik med mere end hundrede ansatte, Nysted kridt- og kalkværk med 28 mand, Nysted savværk med 24 og A. Nielsen & Co., de beskæftigede 15 mennesker.

I 1932 blev to af vore landsogne genstand for stor opmærksomhed. Den unge sognepræst i Øster Ulslev-Godsted, Otto Larsen, havde skrevet en bog, der vakte et vældigt røre i kirkelige kredse, og samtidig var han kommet i et sådant misforhold til sine to sogne, at myndighederne måtte gribe ind. Da han ikke ville søge sin afsked, greb man til den udvej at nedlægge embedet, og derved blev Ø. Ulslev reduceret til anneks un-

Hjørnet af Adelgade og Slotsgade med posthus og hotel Stad Nysted.

*Adelgade mod nord med H. P. Thomsens herreekvi-
pering og den nuværende isenkramforretning.*

Landmandshotellet i Adelgade – nyopført i 1914 – de sidste rester fjernet i 1972.

der Herritslev, mens Godsted blev tilknyttet V. Ulslev.

I begge sogne var der så stor modstand mod disse sammenlægninger, at det i 1939 lykkedes at få genoprettet embedet. Efter 1960, da embedet i Herritslev blev ledigt, tog man igen fat på sammenlægninger af sogne, idet der blev dannet et tresogns pastorat af Døllefjelde-Musse-Herritslev og et af Øster Ulslev-Godsted Vester Ulslev. Denne opdeling er stadig gældende, og det svarer nøje til de to skoledistrikter, der er opstået omkring Brydebjergskolen og Krum-søskolen. Det samme gælder i den østlige del af kommunen, hvor de to skoler i Kettinge og Nysted har distrikter, der svarer til pastoraterne.

I midten af trediverne indledtes en række moderniseringer i Nysted. Gaderne blev asfalteret, og en del forretninger byggedes om. Således flyttede apoteket efter 107 år på samme sted til Andelsbankens ejendom midt for Landmandshotellet, og i den tidligere apoteksbygning indrettede manufakturhandler Carl Olsen sin store forretning.

Samme år – det var i 1941 – blev Stubberupgården omdannet til kaserne for ca. 100 artillerister, og Teknisk skole i Smedestræde gjort til soldaterhjem, men den 29/8 1943 overtog tyskerne kasernen og udnyttede den som reconvalecenthjem. Den 9. april 1944, 1. påskedag med klart vejr, udkæmpedes der en luftkamp over Sydfalster og Nysted. En amerikansk »flyvende fæstning« blev på hjemturen efter et togt over Tyskland angrebet af tyske jagere, og kampen endte med, at bombeflyet styrtede ned på Bredgrunden. Ligene af ni besætningsmedlemmer blev bjerget og senere begravet på Svinø.

I krigens sidste måneder var der tyske flygtninge både på Stubberupgården, på Cottage, i Skansepavillonen og på hotellet, og to dage før befrielsen foretog Gestapo en razzia for at finde nedgravede våben. 30 personer arresteredes, to kom i pinligt forhør, men intet kom for dagen.

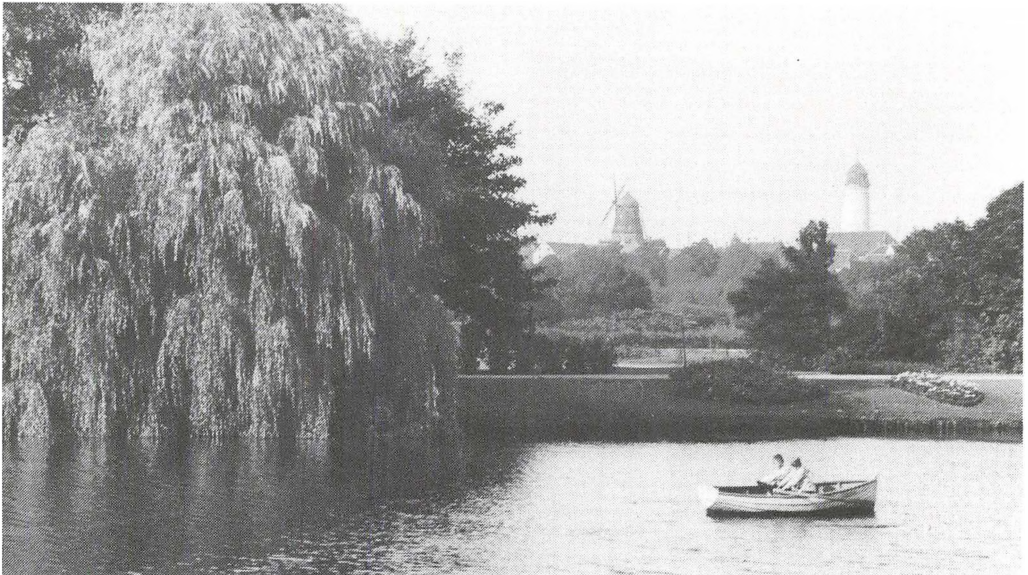
En måneds tid efter befrielsen tømtes Stubberupgården for flygtninge, og baltiske krigsfanger blev installeret i stedet. Blandt dem skjulte sig 19 SS-folk, som blev arresteret i slutningen af juli.

Den 15/9 1946 rejste byen et monument for de 10 allierede flyvere i anlægget ved roklubben, og i 1950 fik Nysteds æresborger, stiftsfysikus C. A. Hansen, sin mindesten ved det gamle sygehus, der var blevet til på hans initiativ i 1898. Året efter afsløredes endnu en mindesten ved Strandvejen. Det var digteren og lægen Emil Aarestrup, der skrev nogle af sine bedste ting i Nysted,

*Frøknerne Henriksens konditori for enden af Slots-
gade med brolægningen, der blev fjernet omkring
1956.*

Nordre mølle og vandtårnet set fra Ålholm.

Modstandsgruppe fra Vester Ulslev ved nødlandet tysk fly umiddelbart efter befrielsen.

man på denne måde ville hædre. Højtideligheden blev overværet af delegationer fra venskabsbyerne Vinstra i Norge og Hedemora i Sverige, idet Nysted netop i de dage var vært ved det første venskabsbystævne.

Disse stævner blev siden afholdt regelmæssigt hvert tredje år, indtil Vehkalahti i Finland kom med i kredsen. Siden da mødes man hvert andet år, idet der fra hvert land inviteres en repræsentation på nogle og tyve personer.

I 1958 stiftedes Nysted Rotary klub, og herefter har mellem 30 og 40 medlemmer fra hele det område, der skulle blive en kommune, haft lejlighed til at mødes en gang om ugen til møder med emner af interesse for helheden.

I halvtredserne tog turismen et mægtigt opsving, og der blev brug for en campingplads. Turistforeningen havde længe interesseret sig for området ved Skansen, og i 1958 indrettede man dér et hus med toilet-faciliteter. Pladsen blev hurtigt populær, og den måtte flere gange udvides ved opfyldning af våde engarealer.

På Stubberupgården åbnedes i 1964 et veteranbilmuseum, der det følgende år havde 100.000 gæster, og campingpladsen nåede samtidig 25.000 overnatninger. Fra 1971 blev Nysted havn i sommertiden anløbet af turistbåde fra de nordtyske badesteder, og den næste store turistattraktion kom i 1972, hvor en del af Ålholm slot blev åbnet for publikum.

Virksomheden Dansoll i Sandager udnytter alternativ energi.

Samtidig var der dog problemer med campingpladsen, idet fredningsstyrelsen allerede i midten af tresserne havde forlangt den nedlagt. Flere store projekter har siden været forsøgt, men sagen er foreløbig endt med, at der i 1984 tages en ny plads i brug bag Skansepavillonen.

Den nye storkommune holdt byrådsvalg i 1970, og Johs. Bjerre, Kettinge, blev dens første borgmester. Året efter kom der børnehave i Nysted, og i 1972 begyndte den selvejende institution Sportscentret i Nysted

kommune at opføre en sportshal i Kettinge. I 1977 stod centret for opførelsen af Det Kampmann-Boysenske svømmebad, og senere er der kommet klublokaler til både Skytteforeningen og Kettinge boldklub.

Lokalhistorisk er der sket det glædelige i de sidste år, at værdifuldt materiale bliver afleveret til lokalhistoriske arkiver, der nu findes både i den vestlige og den østlige del af kommunen. Krumsøarkivet har endda i 1984 nået at udgive sit første årsskrift, og det lover godt for fremtiden. Historien fra de enkelte områder i kommunen kan bedst skrives på stedet af de mennesker, der gennem deres arkivarbejde kommer til kendskab om ting, der har almen interesse. Vi glæder os til fortsættelsen.

◀
Badeanstalten ved Skansen med skorstensfejer Th. Andersen som det naturlige midtpunkt i årene efter krigen.

Kildemateriale

ILLUSTRATIONER

Lolland-Falsters Stiftsmuseum: s. 11, 12, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 32, 41, 45, 46, 48, 50, 51, 55, 66, 68, 81, 82, 85, 91, 92, 93, 99, 101, 102, 104.
Lokalhistorisk Arkiv i Nysted: s. 60, 67, 74, 86, 87, 89, 97, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110.
Krumløarkivet: s. 53, 54, 57, 61, 77, 92, 93, 100.
Nationalmuseet: s. 16, 25, 29, 30, 31.
Nysted Kommune: s. 22, 33, 45, 49, 50, 65, 75, 77, 84, 87, 88, 90, 91, 112.
Kettinge Kirke: s. 22.
Lolland-Falsters historiske Samfund (årbøger): s. 21, 36.
Ålholm Slot: s. 44.
Nysted Bogtrykkeri: s. 47.
L. P. Rasmussen, Frejlev: s. 79, 80, 94, 103.
Helge Kragh, Frejlev: s. 26.
K. B. Frederiksen, V. Ulslev: s. 81.
Hans Rasmussen, Kettinge: s. 99.
Hakon Jensen, Herritslev: s. 101.
Ivan Jensen, Sandager: s. 113.
Arne Heyn, Nysted: s. 10, 12, 15, 19, 24, 52, 58, 59, 62, 63, 70, 71, 72, 83, 93, 97, 111.

BIBLIOGRAFI

En lokalbibliografi er udarbejdet i 1978 af bibliotekar John Erik Petersen, Padborg. Den indeholder 451 titler og har et udførligt person- og stedregister. Forhandles på Centralbiblioteket i Nykøbing F.

I 1982 udkom »Huse i Nysted«, udgivet af Fredningsstyrelsen og Nysted kommune.

Barn på Falster

Af Peter Jensen

Fhv. overlærer Peter Jensen, Nykøbing F., har skrevet et stort erindringsværk. Han har sin slægt tilbage på Falster og levede selv sin barndom her, lige før den første verdenskrig.

Peter Jensen fortæller både livligt og underholdende om barndomstiden, der var kræget af små kår, men også med mange oplevelser, som kom til at præge hans liv.

Det var meningen, at Peter Jensen med sin store kærlighed for naturen skulle have været gartner, men helbredet tillod det ikke, og i stedet blev han lærer. I mange år virkede Peter Jensen i Nykøbing F., og ikke alene i skolevæsenet, men også i voksenundervisningen og med stor og varm interesse i hele det folkelige liv.

Årbogen bringer et par afsnit fra Peter Jensens erindringer.

Mørkningstimen

Vejstrækningen Lillebrænde-Tårup Ung-have-Torkildstrup blev min barndoms vej. Her begyndte livet for mig og mine søskende, her skabtes vor verden. Vi legede, vi undredes, vi sloges, vi græd og lo på denne vej, mens kræfterne tog til, og visdommen øgedes dag for dag. Vejenes vej for mig i min erindrings hundrede af veje over hele Norden. Færdes du modsat den her nævnte vej, ser du straks, du har ladet Lillebrænde bag dig, nede på marken mod syd mit egent-

lige barndomshjem, som endnu ligner »sig selv« fra min tid. Efter at morbror i sin tid byggede en længe vest for den gamle vinkelbyggede bygning, ser stedet nu helt fornemt ud, som var det en hel bondegård. Midt imellem to parallelløbende veje Lillebrænde-Maglebrænde og Tværvejen mod syd ligger det.

Bedstemors stue var rummelig og fyldte hele husets bredde med to fag vinduer mod syd; ingen mod nord. Indgangen hertil var gennem køkkenet, der havde lerstampet gulv med små ujævnheder. Men i stuen var der helt anderledes. Her så man brede, knastede gulvbrædder. I bedstemors tid, da hun endnu var rask, var gulvet hvidskuret med påstrøet hvidt sand, nu ferniseret. I gulvet – nær kakkellovnen – var der en stor sprække, større end alle de andre rundt omkring. Lå man på gulvet og legede, var det spændende at stikke en strikkepind gennem en sprække og forestille sig alskens troldtøj dernede.

Kakkellovnen stod på fire høje ben og lignede nærmest en bilæggerovn. Her fyredes med brænde og tørv. Den aflange indfyrringslåge slugte alt som et altædende, umætteligt dyr og kvitterede kun med mådelig varme. I dødt vejr måtte morbror ligge på knæ og lege blæsebælg med store oppustede basunkinder. Somme tider lignede han en hedning, der lå på knæ og tryglede sin afgud om gunst. Denne sorte afgud var vred og sendte ham sviende røgskyer i øjnene.

Han nyste, harkede og spyttede, mens varmen dog langsomt bredte sig i stuen.

Til venstre for indgangsdøren til stuen stod to senge langs stuens nordvæg, den ene i forlængelse af den anden. I den første lå bedstemor. I den anden morbror. Begge senge var solidt tømmerhåndværk. De var brede og rummelige, gulmalede og udstyret med tunge, tætstoppede dyner. Betrækket var hjemmegjort olmerdug med røde, hvide og blå borter. Over bedstemors seng hang et sengebånd, et solidt reb fastgjort til en vældig krog i loftet. Lagnerne var lavet af stift hørgarnslærred. Underlaget i sengen bestod af halm, som hvert forår blev udskiftet med frisk halm. Ved dette arbejde kunne morbror fortælle om, hvordan i hans ungdom som karl på gårde man ofte i halmen fandt musereder. Musene kunne nok gå an, men var det rotter, der huserede, var det ikke-rart.

»Hvad gjorde du så, morbror?«

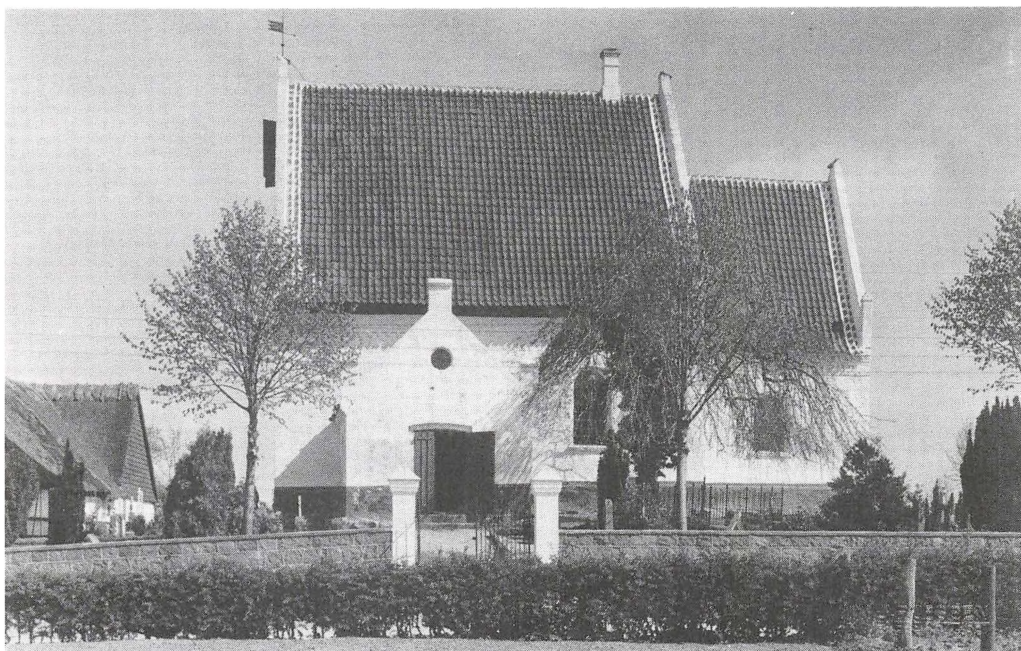
»Åh – blev rotten alt for pågående om natten, rejste man sig jo i sengen og jokkede rundt, til man fandt den. Så trampede man jo, til der blev stille – og sov videre«.

Langs stuens sydvæg helt henne ved vinduet mod haven stod bedstemors sygestol på fire cykelhjul, højt sortmalet ryglæn med et blomstret motiv foroven. Bedstemor måtte sidde med benene vandret. Så vel højre ben som arm var totalt lammede. Visnede som et falmet blad. Uden for vinduet med de små ruder lå haven. Før var den velholdt. Nu forsømt. Som hun så på den, listede en tåre sig frem – næh, hvor skulle morbror Hans da også få tid til haven! Det store gråpæretre blev hendes fortrolige, hemmelige medvider til den sorg, hun nødig lod andre se. Dets utal af grene skrev på de bladløse tider en slags runer for hende, som hun morede sig med at prøve på at tælle. Under dets fod stod om foråret en klynge kra'lægger (kodriver), hvoraf den ene var

smørgul med dobbelt krone. Længere nede i haven stod en hvid rose, der kun blomstrede en gang om sommeren. Mod vest stod æbletræet med de sure æbler, men Hans havde engang som barn plantet det af et »skud«, han havde fundet et eller andet sted. Derfor måtte træet bevares.

Væggene i stuen havde gammelt, matgult tapet med storblomstret motiv. Ud for bedstemors stol, ved fodenden af denne stol, stod den store bornholmer og hakkede sindigt og visdomsfyldt tiden ud. Men det skete, at den ikke ville gå. Så fik bedstemor en lang stok til at pirke ved pendulet for at holde det i gang. Hver lørdag aften, når morbror havde klædt sig af til natten og stod barbenet i den lange skjorte, trak han klokken op. Det var aftenens højtideligste stund før aftenbønnen. Henne ved sygestolen stod et firkantet bord. Her lå side om side »Stubbekøbing Avis« og »Folketiden« foran den store bibelbog. Men al anden af bedstemors læsning: Det ny Testamente, biskop Monrads »Prædikener på alle søn- og helligdagene i året samt i Fasten« og en lille bog om »Det hellige Land« og salmebogen, lå i vindueskarmen. Over bordet hang et fotografi af bedstemor selv omgivet af sine søskende. Endelig et stort billede af Torkildstrup-Lillebrænde mandsgymnaster fra vel omkring 1902 eller 1903. Over sengen hang en broderet navneklud i mange farver, syet af bedstemor selv i hendes ungepige dage hjemme på Franskegården. Undertiden bad hun mig hente den til sig. Da så hun længe på den og strøg den varsomt med sin raske hånd.

Stille gik dagene langt fra raske menneskers travle færden og larm. Næsten kun som en anelse nåede livets pulsslæg ind til en gammel kone, der lige til sin død bevarede interesse og åndslivlighed for alt menneskeligt – og guddommeligt. Kun de lange natte-timer og enkelte af dagens ensomhedstimer

Lillebrænde kirke på Peter Jensens hjemegn er en lille munkestensbygning. Lillebrænde sogn har præst sammen med Torkildstrup, i hvis præstegård B. S. Ingemann blev født. Dennes hustru malede i sin tid en altertavle til Lillebrænde kirke, og den forestillede Jesu helbredelse af blinde og lamme.

så hendes tårer. Efter en lang dag faldt skumring dog på. Ved jævndøgnstider kom skumringen langsomt listende ind over stuen, næsten snigende som et rovdyr på lur. Stilheden forstærkedes. Alt gled over i et uvirkeligt lys. Stuen blev varmere. Skyggerne i krogene kaldte på barnets fantasi. Kun en knitren i kakkelloven og en lille mus' vedholdende gnaven under dørtærsklen forrådte liv. Morbror var i stalden, og bedstemor sad og halvsov.

»Må vi snart tænde lys«, tiggede jeg.

»Næh – min dreng. Det er for tidligt endnu«. Hun skævede til den lille petroleums-

lampe på bordet. Også den stod, som den følte ensomheden og ventede på sin dont.

»Vi skal spare på lystet, lille Peter – men gå hen til vinduet og se, om der er nogle, der har lys nede på Tværvejen«.

»De har da lys både hos Kristian Jydes og Hjulmandens – og nu blev der også tændt hos Smedens«.

»Ja, ja, lille du, men vi har ikke så travlt. Travlhed ødelægger os mennesker, men det forstår du ikke endnu. Morbror er her jo heller ikke til at tænde lampen. Men sæt dig her hen hos mig, så skal jeg fortælle dig noget«. Og så fortalte bedstemor om katten

og musen, om pandekagen med de tre ben, om Bukkebruse og om ræven og storken o. m. a.

»Som den gamle so snupede pandekagen, så snupper jeg nu dig«. Hendes raske hånd greb mig i armen, og så lo vi begge. Jeg trimlede omkuld, og store glædestårer randt af hendes runde, røde kinder og ned på det sorte, rødprykkede kjoleliv.

Men så gav bedstemor sig til at fortælle om gamle dage i Horreby. Endnu lå der både skræk og halvvejs beundring i stemmen, når hun fortalte om hele Falsters skræk, Bøssemager-Ole, som i hendes barndom huserede, navnlig på Østfalster. En påsat brand af ham og hans bande kunne når som helst flamme op. Ingen vidste sig sikker. Mens ilden rasede, og mandskab fra gårdene strømmede til, plyndrede han rundt omkring på de mandfolketomme gårde. Kvindfolk truede han med de værste ulykker, om de ikke dækkede bord for ham og hans ka'le. Men selv ved højlys dag, hvor husbond og hans folk var hjemme, turde han vise sig. Selv om de så ham med et par andre røvere gå op på loftet for at stjæle, hvad der hang af skinker og røgede ting efter en slagting, turde de ikke røre på sig. Man sagde, at Ole altid lod et rødt lommetørklæde ligge, for at husmoderen skulle have noget at tørre øjnene på.

En måneklar septemberaften havde Karoline en masse lagen- og andet linned liggende til blegning på sin græsplæne. Pludselig så hun Bøssemager-Ole i færd med at stjæle lagnerne. Hurtigt løb hun efter ham, fik et nap i ham, men han vendte sig om og bed hende i fingeren, »lige ind til benet« fortalte hun. Også på Franskegården kendte man til at have lærres til blegning, men den meste tid som arbejde for Korselitze. I mors slægt havde man en stor, fin kaffekop, en såkaldt spølkop, som Sidsel Franske havde fået i belønning fra Korselitze for en hel

sommers arbejde med blegning for herskabet der ...

Koppen har jeg nu i mit eje. Desværre er jeg ikke klar over, om det er min oldemor eller min tipoldemor – begge hed Sidsel Franske – der har fået koppen. Slægtstraditionen siger, at Sidsel (hvem af dem, det nu er) ved tanken om det store slid med blegningen knuste en tåre.

»Ja, ja, Sidsel, en kop er dog en kop«, trøstede hendes mand. Men en noget usikker tradition siger dog, at der skulle være lagt en sølvske i koppen. Imidlertid har en sådan ske ikke været at finde i Franskernes efterladenskaber – så vidt jeg ved!

I bedstemors stue kom man hinanden ved. Alt og alle. Her fandtes ingen skel mellem levende og døde ting. Alt var nærværende, levende og varmt. Klokkeren, som kunne snakke, og både hikke og slå, var dominanten i det simple bohav. Alt det andet havde også en sjæl, sit særpræg. I både sol- og månelysets stråler syntes det for en lille barnesjæl, som alt snakkede sammen. Men alt havde jo også sin historie. Med et moderne ord, man kommunikerede. Først og fremmest bedstemor, morbror og mig, men som sagt også med alt bohavet, ja, selv med sol, måne og stjerner. Bedstemor kendte jo alle stjernebillederne på den sydlige himmel næsten lige så godt som sømanden. Når solen stod over gråpæretæets højeste gren ved midsommertid, var klokken tolv. Stod månen ved jævndøgnstider lavt over Kristians smedie, var klokken så og så meget, og skred stjernebilledet Orion på frostklare vinternætter frem over det store kastanje-træ på marken mod Tværvejen, gik natten dog på hæld.

Almanakken, som morbror hvert år ind under jul købte hos boghandler Bruun i Stubbekøbing, var bedstemors kæreste »verdslige« læsning. Himmellegemernes op- og nedgangstider blev gransket. Jeg be-

tragtede almanakken med stor ærefrygt. Det var en klog bog, en mystisk bog. Billedet uden på bogens forside forestillede kuplen på Rundetårn i København og lignede grangiveligt en moské, jeg havde set i bedstemors bog: Det hellige Land. Det var næsten som at have været i Jerusalem, når man en tid havde fordybet sig i den. Og så stod der skrevet, hvor mange år efter verdens skabelse, der var gået.

»Verdens skabelse«, sagde bedstemor, »det kan vi slet ikke regne ud, for det er meget længere siden, end hverken præst eller degn kan regne ud. Kun Vorherre ved det, for han ved alle ting«.

Blandt bedstemors fortællinger indtog de bibelske fortællinger en egen plads. Hun lærte mig både de fire store og de tolv små profeter ved navn at kende og ligeledes navnene på Jakobs tolv sønner. Hendes trygge forvisning om Guds forsyn og wiise styrelse gav hende styrke og sjælen ro; noget ophøjet betagende var der over hende i de mange uvirksomme år. Til sin sidste stund bar hun os børnebørn i sin daglige forbøn.

Hvert år på vor fødselsdag fik vi af hende en blank tokrone.

»I må ikke græde, når jeg er væk. Jeg skal ikke have nogen sten på min grav, men en hvid rose må I gerne plante der«.

»Hvornår dør du, bedstemor?«

»Åh, som du kan spørge, dreng«.

»Dør du i dag eller i morgen?«

»Du er et lille tosehoved, lad os snakke om noget andet«.

Morbror kom ind fra stalden, satte aftensmaden på bordet, ordnede kakkelloven og kikkede lidt i aviserne. Men snart drøftede han og bedstemor bedriften, dyrene og hvad der ellers kunne falde for. Økonomien var ikke værst, omend der ikke var store penge at rutte med. Bedstemor sagde: »Næh – Hans, det er såmænd heller ikke penge, der gør folk lykkelige. Gamle gerrige

Lars nede i led (falstersk navn for Egede) var kun 21 år, da han for pengenes og gårdens skyld giftede sig med den rige Maren på næsten tresindstyve år. Hun levede, til hun blev femoghalvfems. Lars byggede alle gårdens længer om«.

»Tømmeret har jeg ærlig og redelig stjålet i skovene«, pralede han.

»Men man havde jo alligevel ikke troet, at det skaberi havde levet så længe. Er ægteskab en havn, hvor skibe mødes, så er jeg pinte stødt sammen med et krigsskib«.

Når Lars om morgenen skulle kalde sine karle op, nænnede han ikke at stryge en tændstik for at se, hvad klokken var. I mørke stavrede han på bare ben til bornholmren og åbnede for urskiven, mens han med krogede fingre på viserne følte sig frem til, hvad tiden var. En morgen famlede han forkert og kaldte på Maren: »Skynd dig at gå ud til karlekammeret og sig, de godt kan lægge sig igen«.

Maren måtte af sted i sin bare særk.

»I kan godt lægge jer igen, ka'le. Vor far har fundet forkert på hende (klokken).

»Somme tider tænker jeg, at Vorherre gi'r penge til dem, han ikke under noget bedre«, sagde bedstemor.

Skolegangen

Tidligt forår i 1909 flyttede mine forældre fra bedstemor hjem til Tårup Unghave midtvejs mellem Lillebrænde og Torkildstrup. En forpagtning på 16 tdr. land under Skørringgård blev vort fremtidige hjem. Med spænding og allehånde forventninger tog jeg og mine to yngre søskende, Karen og Rasmus, denne nye verden i besiddelse. Markerne gik lige ned til Magleholm skov, hvor en stor rågekoloni havde til huse i høje bøgetræer, under hvis skygge stod tæt underskov med en masse blå violer tidligt på foråret og senere vidunderlige liljekonvaller.

Selve forpagterboligen var gammel og havde intet til fælles med gamle statelige forpagterboliger, man læser om i romantiske noveller fra en fjern tid, men huset var dog større end et tarveligt indsidderhus. Det havde stråtag, bindingsværk og vinduer med små ruder; det var bygget i vinkel med stald og lade. Haven var fyldt med ukrudt. Et højt pæretræ nederst i haven stod nær ved en gammel, dyb brønd, hvorfra vand blev hejst op af brøndvippen. Det knagede og peb, når mor højste en spand op. Løftede hun mig op, og jeg undrende kiggede ned i det svimlende dyb, så jeg i vandspejlet mit eget billede. I kampestenssætningen i brøndens sider kunne en stor »ølkone« (en lædertudse) sidde mellem kampestenens sprækker og blinke op mod én med små, plirrende øjne. Også et firben kunne man måske få at se.

Langs landevejen strakte sig en dyb grøft. Den blev vor barndoms underfulde tumleplads, så snart den om foråret blev tør for vand. En tidlig sommermorgen på min fem-årige fødselsdag tog mor mig ved hånden, og vi gik ud på landevejen, hvor hun mod nord viste mig landskabet ned mod Tårup by. En let tåge lå i lavningen ned mod byen. Solen stod på denne julidag allerede højt på himlen. Svaler krydsede i luften, og langt borte hørtes hundeglam.

»Kan du se, hvor smukt her er?« sagde mor og løftede mig op på armen. Skønt rughøsten var begyndt, tog far lidt tidligere fyraften end vanlig for at køre os over til bedstemor og morbror. En blank tokrone lå ved bedstemors stol ved vindueskarmen og ventede på mig som min årlige fødselsdagsgave.

Karen og jeg fik – endnu som »småtroldre« i fem-seksårsalderen – nu og da lov til på egen hånd at gå til Lillebrænde for at besøge bedstemor og morbror. Men vejen var lang og farefuld for os små. Bødkerens

Hans kunne ligge på lur for at skræmme os. Vi vidste, han brugte skrátobak, røg pipe og cigaretter, og at han pralede med at plyndre fuglereder og skære hovederne af de små unger, men ud over at skræmme os og vise os sin dolk husker jeg ikke, han gjorde os ondt. Men hvor var vi bange! Løjmands store gase hvæsedede ad os, og Simonsens store, gule hund bjæffede og snusede til os, så vi skreg. Først når vi kom forbi Bråings hus og kunne se ned til morbrors, åndede vi lettet op og trykkede sejrstolt hinanden i hænderne. Vi trampede, alt hvad vi kunne i »cementen« (et fortov langs husmuren), når vi nåede frem, så bedstemor kunne høre, når vi kom. Hun både græd og lo og ville drage os ind til sig, men det kneb med dette i den stilling i stolen, hvor hun sad.

»I skulle jo ha' et rigtigt kys, men jeg kan jo ikke nå ned til jer« – hun måtte nøjes med at stryge os om hår og kind.

Tilbagevejen til Tårup rummede vel de samme farer, men af en eller anden grund forekom det os ikke sådan.

»Se nu efter, Hans, at børnene er rene og pæne, inden de går«, sagde bedstemor. Ude ved køkkenbordet blev vi tørret med en stor gul svamp om næse og mund. Morbror gjorde det nænsomt. Somme tider kom vi op at trættes om, hvis »bussemand« (snot) der var den største. Så fik vi hver et stort stykke bollekage med rigtig smør og et tykt lag sukker eller syltetøj, som vi under afskedens vemodige time nød inde i stuen sammen med bedstemor.

Morbror fulgte os op til vejen, hvorfra han kunne se, om Simonsens hund var ude.

Skolegangen nærmede sig. Tornister og tavle var købt. En april dag i sol og blæst fulgte mor mig op til skolen til lærer Henriksen, som hun selv i sine sidste skoleår havde haft som lærer. Han tog mig op på sit knæ:

Lillebrænde gamle skole, hvor Peter Jensen var glad for at komme, således som den i mange år var præget af førstelærer Otto Henriksens arbejde og store forståelse og kærlighed til børn. (Museet Falsters Minder, Nykøbing F.)

»Næh – Johanne, er det virkelig din dreng?«

Vi måtte sammen med andre mødre til de nye elever ind hos Line, hans kone, til kaffe.

Skolen, som endnu ligger på vejen mellem Lillebrænde og Blæsbjerg, var dengang nybygget – en firklasset landsbyskole med Henriksen som førstelærer. Skolestuen lå mod syd, hvorfra der var god udsigt til landsbyen. Fra de to store tofags vinduer kunne Henriksen om morgenen holde øje med, om skoleeleverne opførte sig pænt på deres skolevej. Henriksen var en gudbenådet underviser og havde hjerte både for sine børn og sine fag, dansk, religion, sang og verdenshistorie. Men ind imellem tog han

andre emner op. Alt blev levende og blomstrede under ham.

»I skal ha' det godt her i skolen, men I skal lystre«, sagde han. At lystre var nu ingen sag, for vi holdt af ham. Og Olavia havde ikke ret, da hun sagde, at det kun var de »letnemmede« børn, der fik ros. Han kunne være uendelig tålmodig over for en svagtbegavet, der viste flid og lyst til at lære. Lille Volmer nede fra »Himmerigshusets« Påre var evnesvag. Henriksen ofrede næsten al sin tid på ham i en lille førsteklasse med kun to elever. Somme tider løb drengen ud på gulvet og dansede og sang.

»Det er godt, Volmer, jeg kan godt lide en glad dreng – sæt dig så hen og skriv igen«.

Sjældent blev Henriksen vred, men når det skete, forløb han sig i hidsighed. Så blev der afregnet med adskillige »syndere«. Når uvejret trak op, filede han sig hektisk i den venstre øreflip, før lynet slog ned. Herman var min sidekammerat og undertiden ret doven. Han blev grebet i kraven, rusket rundt på gulvet og fik øretæver. En klar stråle tissede han af bare skræk ud gennem det ene bukseben, og jo mere, der blev rusket, des flere stråler kom der, så pytterne på gulvet lignede et diagram over et jord-skælv. Tordenvejret på sådan en forfærdelig dag varede hele skoledagen ud. Men hvor var det yderst sjældent, noget sådant skete – og ikke uden grund.

En gang jeg en morgen havde overset min lærer og ikke hilst på ham, var jeg den følgende regnskabsdag bange. Da de store »synderes« regnskab var gjort op, sagde Henriksen: »Ja, ja, Peder, du skulle også ha' en omgang, men lad det nu være til en anden gang«. Den anden gang gruede jeg for – og den kom heller aldrig for mit vedkommende, men endnu som gammel mand kan jeg fornemme skrækken i mig.

Men ellers var min barndoms skolegang hos Henriksen lys og festlig. Anderledes hos andenlæreren, hvoraf jeg oplevede adskillige. Desværre var de ringeste af disse dem, der blev længst hos os. Her havde vi regning som fag – og lærte intet. Endnu som konfirmand kendte jeg ikke til brøker – og er aldrig siden blevet fortrolig med tal! Dagen begyndte hos Henriksen i hans lyse skolestue:

»Nåh – godmorgen, børn« – og hele hans ansigt lyste i et dejligt smil – »nu skal vi ha' en morgensang!«

Violinen blev stemt. Med et rask tag smuttede den op under hagen, og så gik Henriksen op og ned ad gulvet, mens han spillede og lokkede en forunderlig verden frem for os. Tre salmer, fadervor og under-

tiden hele trosbekendelsen indledte skoledagen. Henne ved kakkelovnen lå »Stella« og logrede med en lille stump hale og så beundrende op på skolemesteren. På den store, sorte tavle trylledes både fugle, dyr og blomster frem, men ikke mindst bogstaver og alle ortografiske tegn. Alt fik liv og mæle, tit iklædt eventyrets dragt. Bibelhistoriens og verdenshistoriens skikkelser blev i hans fortællekunst levende og nærværende. Ingen klokke i skolegården afbrød brutalt en time. Man fik frikvarter, når en ting var lært eller forstået, ikke før.

»Næh – kom her hen, børn, så skal i bare se«. Henriksen stod ved vinduet og så op mod Løjmands gård. Det var midt i april – og der på taget stod storken. »Se nu godt på den, for den er kommet lige nede fra Ægypten og skal hilse os fra kong Faraos«.

Storken var os kær og hvert år velkommen. Vi vidste jo, at den engang havde haft os med, fisket op ved Nilen, hvor jo også Moses havde ligget.

En anden solfyldt forårsdag hed det:

»Kom – i dag vil vi gå en tur i Vorherres dejlige vejre«.

Og vejret var lutter sol og sommer. Vi gik ad vejen mod Blæsbjerg. Grøftekantens på begge sider af vejen var to lange, gyldne striber af mælkebøtter.

»Fandens mælkebøtter«, råbte en kåd dreng.

»Hov, hov – hvad var det, du kaldte dem? Det er et grimt ord, og det er ikke Fanden, der har skabt denne kønne blomst, men Vorherre. Se nu der – der kommer en lille travl bi. Den vil hente honning, og den er så flittig, at vi mennesker kan lære meget af den«.

Henriksen pegede op mod himlen ud over en lille eng. Der fløj viberne og andre fugle. Vi satte os på grøftekanten, og Henriksen fortalte om blomster, bier og fugle. Inde på Løjmands mark arbejdede karlene

med at dræne en sid lavning. Også forklaring på, hvad dræning og afvanding er, fik vi besked om.

Silles Hans trådte brutalt nogle mælkebøtter ned.

»Nej – man træder ikke på blomster. Hver blomst er et vidunderligt skaberværk, man viser respekt for«.

Når den store brændestabel i et hjørne af skolegården var gennembagt af sol og luftet af sommervind og skulle bæres op på loftet over skolestuen, hed det:

»Kom så, børn – så hjælpes vi ad. Bagefter har mor sodavand og kringler til os«.

På mindre en en halv time var alt brændet båret op, og den retfærdige løn sat til livs.

Kippinge kirke og den hellige kilde

Af Jens Larsen, Nykøbing F.

Blandt de over 700 helligkilder, der i sin tid fandtes i Danmark, synes St. Helene kilde i Nordsjælland og Kippinge kilde på Nordfalster at have været de mest besøgte. Selv om St. Helene kilde måske spiller den mest dominerende rolle, når man læser de historiske beretninger fra kildevalfarternes tid, kommer Kippinge kilde dog næppe langt bagefter, og tager man valfartshistorien om Kippinge kirke og Kippinge kilde i sin helhed, kan man vist roligt sige, at Kippinge kirke hører til en af vore mest berømte og søgte valfartskirker. Dertil kan endvidere føjes, at selve kirken med sit righoldige og meget smukke inventar er en perle blandt vore landsbykirker – i almindelighed regnet for en af de smukkeste.

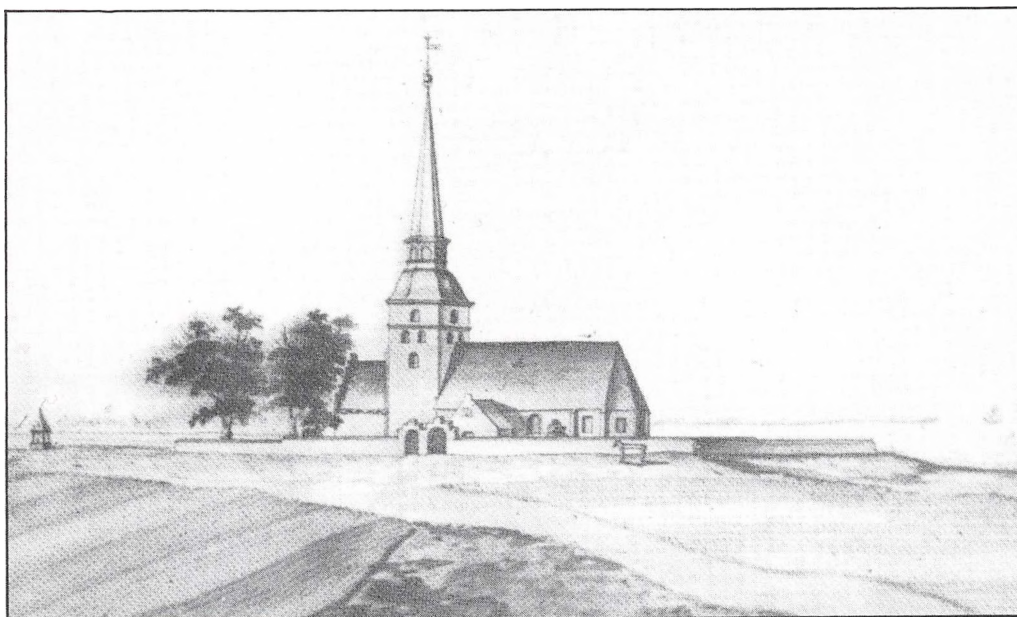
Kippinge kirkes tidligste historie fortæller sig i det uvisse. Kirken er antagelig bygget i slutningen af 1200-tallet. Om den – hvad ofte har været tilfældet – har afløst en gammel trækirke, vides ikke. Men ved kirken er fundet adskillige stenalderredskaber, der tyder på, at stedet har været beboet i flere tusinde år. Endelsen »inge« i navnet Kippinge viser ifølge stednavneforskningen, at byen hører til vore allerældste landsbyer, hvoraf nogle kan føres helt tilbage til jernalderen. Ø. Kippinge og V. Kippinge har engang været én by.

I Valdemar 2' (Valdemar Sejrs) berømte *Jordebog* fra o. 1232 nævnes kun én by,

Kippingy (i den såkaldte Falster-liste), men senere, år 1338, nævnes *Østre Kiippinge*. – Dette kunne tyde på, at en deling af byen har fundet sted på et eller andet tidspunkt mellem disse årstal (år 1426 nævnes første gang *Westre Kippinge*). – Marken tæt syd for kirken benævnes år 1682 og 1785 som *Gamble Bye Toft* og antyder sikkert den gamle bys beliggenhed.

Byens deling, den senere flytning af præstegården fra kirken til V. Kippinge samt kirken som gammel helligdom har måske en dybere sammenhæng, der må ses i forbindelse med fortidens opfattelse af mystik og religion.

Den oprindelige beboelse kan have været ved den gamle kyst (indtil 1842 gik stranden op til Kippinge kirke), og da kirkens historie synes at vise, at den har været et ældgammelt helligsted, har der måske været et gammelt gudehov, der senere er blevet afløst af en trækirke, der igen er blevet afløst af den nuværende kirke; man har måske ønsket, at den nye kirke skulle ligge på det gamle hellige område. I ældgammel tid betragtede man ofte stranden, hvor land og hav mødtes, for helligsteder. Det salte vand viste havets guddommelige kraft. Kilder ved stranden var af den grund ofte hellige. – Stedets og kirkens forhistorie fortæller sig således i det uvisse. På mere sikker grund er vi, når vi når frem til dateringen af den nu-

Billedet viser en tegning fra Frederik Vs atlas, bind 35, side 68. Til venstre ses det gamle kildehus på kanten af »Kirkesøen«. Et skib skimtes ude i noret. Foran til højre ses en træhest. Tegningen er dateret 1754. Det var efter denne tegning, at vi gjorde vore beregninger, inden vi påbegyndte gravearbejdet. Billedet er iøvrigt historisk meget interessant, idet det er det eneste bevarede med en original tegning af en træhest! Træhesten var i dette tilfælde et militært strafferedskab. I våbenhuset blev opbevaret 47 geværer, som blev anvendt til øvelse på eksercerpladsen ved kirken (Frederik IV's landmilit).

værende kirke. Den er – som nævnt – bygget i slutningen af 1200-tallet og i den stilart, gotik, der o. 1250 her i landet afløste den romanske stil. (Da der i kirkens kor findes kalkmalerier fra 1300-tallets begyndelse, kan dens alder altså nogenlunde bestemmes).

Selv om hovedparten af landets ældre kirker er bygget af granit og andet naturmateriale (af ialt 1722 kirker er kun 299 bygget af tegl), er forholdet på Lolland-Falster dog

omvendt, thi der findes kun 12 naturstenskirker mod 84 teglstenskirker. Dette forhold skyldes, at kirkebygningerne i denne landsdel (som afløsning for trækirkerne) er bygget senere end det øvrige lands, og man lærte først at brænde tegl i begyndelsen af 1200-tallet (af lombardiske teglbrændere).

Det menes, at de hyppige venderoverfald er grunden til det forsinkede byggeri. Meget tyder iøvrigt på, at landsdelen har været

Vestkapellet.

vendisk behersket område. (Det vendiske skibsværft i Fribrødre-dalen ved Stubbekøbing, 1984).

Grundplanen viser, at kirken er typisk gotisk. Den består af et skib med 3-sidet afslutning mod øst (hvor det overhvælvende kor findes). Ligeledes bemærkes de typiske stræbepiller. Tårn, kapel og våbenhus er også i gotisk stil, men bygget til noget senere (sidst i katolsk tid).

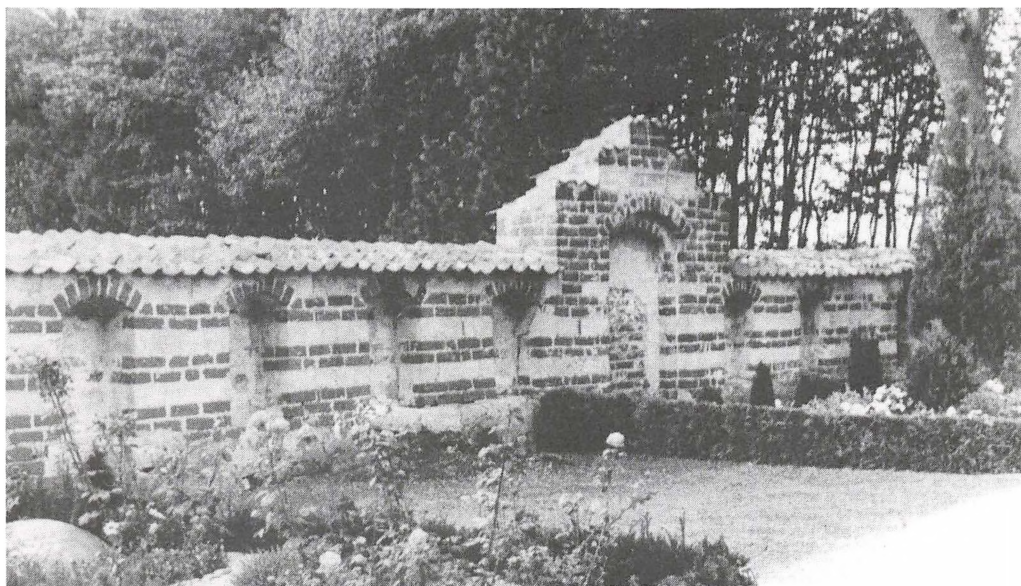
Tårnet er kirkens første tilbygning. Det havde oprindeligt pyramideformet tag. (Re-sens berømte atlas fra o. 1670 har en tegning af kirken med et sådant tag). Senere er *våbenhuset* bygget til.

Vestkapellet er bygget i årene før reformationen og er antagelig bygget til efterladte sygebårer og krykker. Er senere – i 1700-tallet – blevet brugt som kalkhus. Det

havde da en kvist på sydsiden. *Gulvet* er lagt af ølandsfliser (lagt 1702-03). I våbenhuset er lagt ølandssten og i vestkapellet alm. røde mursten. *Murene* består af røde teglsten (munkesten). De nuværende døre og vinduer er i rundbuestil, men stensætningen i muren viser, at de oprindeligt har været gotiske. (Enkelte tilmurede døre og vinduer viser dette meget tydeligt).

I 1700-tallet havde kirken *blyvinduer* med egekarme og -rammer samt blyindfattede ruder. Kirken har engang været hvidkalket.

Gavl (kapellet) er en typisk blændingsgavl – kamtakket og overdådigt udsmykket med savsnitskifer m. m. Bemærkes må også de skiftende bæltter (vandrette) af røde og gråhvide sten (sandsten) – såkaldt polykromi.

Tilmuret udgang til den gamle præstegård, som brændte 1541. Over døren ses årstallet 1524. På begge sider af døren ses de niches, hvor de kildesøgende sad og lod sig tørre i den opgående morgensol.

Selv om gavlen med sine kamtakker er typisk gotisk (våbenhusets gavlen er udsmykket med pinakler – opløftende, himmelstræbende!), berettiger den rige udsmykning måske til at tale om en særlig *Lolland-Falster-stil*. – Kirkebyggerens fantasi har ligesom haft mere slagrum; han har hentet nye indtryk, bl. a. fra Sjælland (der var før Lolland-Falster med kirkebygninger) og Nordtyskland (lybsk) og lavet en egen stil. Nordlunde kirke er et typisk eksempel på en kirke i L-F-stilen.

Tagkonstruktionen er hævet – ender i en spids (gotisk stil) og er belagt med de såkaldte munke- og nonnesten (røde teglsten, der er halvcirkelformede). Denne slags teglsten hører til de ældste i Danmark – 1200-tallet.

De lægges i to lag, »nonnerne« nederst med hulsiden opad, og derover »munken« med samme side nedad. – Det er et tungt, men smukt tag. – Kapel og våbenhus bærer dog de alm. kendte røde teglsten (vingetagsten).

Kirkegårdsmuren stammer antagelig fra år 1524. Dette årstal findes over en tilmuret portåbning i muren mod vest. I muren, der er pudset med mørtel og engang har været hvid, skimtes vandrette striber af *sandsten* (ligesom kapellet – antageligt fra samme tid); den er belagt med ovennævnte teglsten. I sandstenen ses adskillige indridsede figurer, der antagelig er gamle bomærker, som egnens beboere har ridset ind i stenen vel med samme tanke, som når nogen i dag skærer deres navnetræk i barken på et træ eller lignende steder.

Døbefonten er ottekanet. Under de fire hjørner står evangelisterne; de andre fire er forsynet med englehoveder. I felterne er relieffer, der fremstiller bebuddelsen, julenat, omskærelsen og kongens tilbedelse. Fontehimlen, der skal tjene som et slags låg over døbefonten, har været ophængt bevægeligt. I formen minder den om en kirkeklokke; den er også ottekanet. På de lodrette hjørner står hermer; imellem er spændt et bueslag, der giver udsigt til rummet indenfor, hvor oprindelig 9 figurer har dannet en dåbs-scene, Kristi dåb. De tilbageværende 3 kan kendes blandt altertavlens dåbs-scenes 9 figurer. (Bærer intet årstal).

Spiret er påsat tårnet 1701 (årstallet findes med store jernstal øverst på tårnets søndre side). For at tårnet og spiret kunne få de rette proportioner, blev førstnævnte før spirets påsættelse forhøjet ca. 4 alen, hvilket ses på murværket.

En ældre tradition vil vide, at Kippinge, Radsted og Nysted kirker er opført af samme bygmester – en anden version siger af tre søstre.

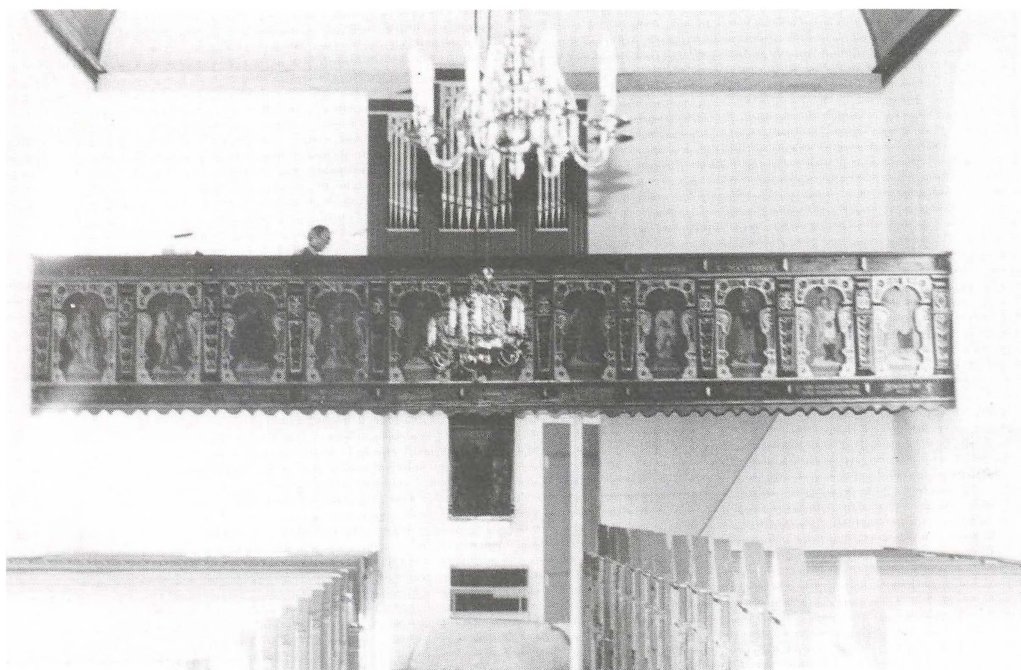
Spiret på Radsted kirke er påsat 1621. Nysted kirke fik sit spir 1649-50, medens spiret på Kippinge kirke som nævnt blev påsat 1701 (prisen var 1926 rigsdaler). Medens spirene på Radsted og Nysted kirker har løgformede kupler, er dette ikke tilfældet med Kippinge. Den gamle tradition synes af ovennævnte ikke at passe.

Spiret (tårn + spir = 45,3 m; til spirets top 49 m) er et spåntækt laterne-spir; blev fornyet i 1911 i samme stil – barok.

Over indgangen hænger et solur, der består af sandsten og antagelig stammer fra år 1745, da Rasmus Kisbye gjorde en ny solskive, som blev malet og forgyldt af Hans Elers.

Klokker

Der findes to klokker i tårnet, en senmiddelalderlig uden indskrift og en omstøbt. På sidstnævnte læses: »Anno 1699 er denne klokke omstøbt, da werrende stigtbefalingsmand ofver Laaland og Falster Henning Ulldrich von Ludzow til Søeholdt og biscof ofver Fyens Stigt doctor Thomas Kingo til Fravdegaard dem Sognepræsten her Sig-

Pulpituret er inddelt i 11 felter. I det midterste felt er Kristus malet; i de øvrige apostelfigurer. På bagsiden findes et skåret navn med årstallet 1639.

wardt Snistrup og kirkeskrifveren Povel Andersen udi Marieboe«.

En klokke på 11½ skippund, 8 lispund (304 kilo) blev afleveret ved klokkeskatten 1529.

Inventar

Skibet har tøndehvælvning, medens koret og kapellet har typisk gotisk hvælvning. Koret er forsynet med kalkmalerier, skibets hvælvning og vægge er derimod nøgne (hvælvningens tidlige malerier, lidelshistorien, gik til grunde, da hvælvningen i 1858 blev fornyet. En inskription på bagsiden af altertavlen meddeler, at i 1858 blev den ny lofthvælvning

malet og dekoreret af maler J. C. Bagge, Nykøbing F.) Kirkeinventaret er overmåde smukt og findes både i gotik, renæssance og barok.

I gotisk stil findes *resterne af en maria-tavle* samt et større og mindre krucifiks fra henholdsvis o. 1350-1400.

Alterbordspanel, pulpitur og degnestol er udført i renæssancestil. Størsteparten af inventaret er dog udført i barok – men med visse renæssanceagtige træk.

I barok findes *altertavlen, prædikestolen, døbefonten, præstestolen og korgitter*. De tre største arbejder er meget smukt udført af barokmesteren Jørgen Ringnis (bosat i Nakskov, men muligvis født i Rinckenæs på

Sundevad, Slesvig), som i årene 1630-40 forsynede o. 30 kirker på Lolland-Falster med inventar.

I sin helhed virker inventaret meget smukt, og ved nærmere beskuelse fremtræder mange smukke enkeltheder, der nok er et kirkebesøg værd.

Alterbordet

Alterbordet er muret af munkesten. De tre sider er dækket af et *alterbordspanel* i renæssancestil udført i fyrretræ. Alterbordet bærer intet årstal. Den oprindelige staffering er istandsat 1928 ved konservator N. J. Termansen.

I 1679 skænkedes et *blåt alterklæde* af en ung mand fra Kolding, Søren Udesen Haar og hans mor. I degn J. F. Severins beretning hedder det: »Samme unge Karl haver hafft stor Besværlighed af Øyen-Vee, er nu Gud skee Lov, nogenledes helbredet«. I 1679 (24/6) blev et sort alterklæde skænket af Ursula Skiøttens i Nykøbing. Af inventar er nu et hvidt alterklæde med syede blomster og silkekrepiner (nævnt i 1721).

Degnestolen (1585). *Stafferet* 1680.

Pulpituret

Pulpituret er udført i renæssancestil og stammer fra o. 1630. I dets bagside findes et udskåret navnetræk med årstal 1639. Det er inddelt i 11 arkadefelter, der er adskilt af udskårne halspilastre. I det midterste felt er Kristus malet og i de øvrige apostelfigurer. I frisen over figurerne er deres navne malet.

Under Kristus findes en indskrift fra Johannes kap. 14, vers 6, og under apostlene findes trosbekendelsen gengivet.

Orgelet

Orgelet, der står på pulpituret, er skænket i 1880. I 1765 fandtes et lille positiv med fire stemmer.

En indskrift med årstal for staffering er malet på den vandret liggende bjælke over gitteret ind mod koret. Hele frisen og topstykkets fodstykke er bemalet med indskrifter. Korgitteret er restaureret i 1928.

Degnestolen

Degnestolen er udført i renæssancestil. Den er smykket med malede blomster i felterne. I den ene gavlf findes et indskåret årstal: 1585 og i den anden et malet: 1680 samt navnet Jens Frandsøn – formodentlig den daværende degns navn.

Stafferingen er sikkert udført af samme maler, som har udført stafferingen på korgitter og præstestol.

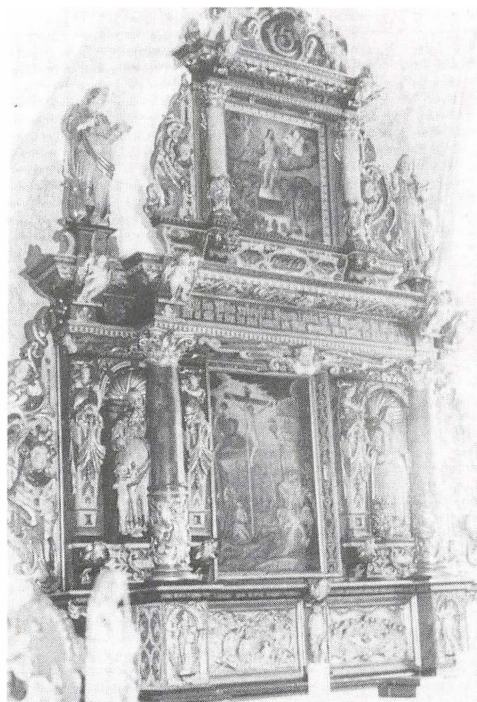
Altartavlen

Altartavlen er en meget smuk og rigt udskåret tavle skåret af Jørgen Ringnis i 1633. Tavlen er udført i bruskarok, men har dog renæssanceagtigt præg ved skarp adskillelse mellem felterne.

Foruden det udskårne årstal, 1633, findes et malet, 1636. Sidstnævnte årstal fortæller, hvornår tavlen er blevet stafferet. Stafferingen skyldes antagelig dronning Sophies hofmaler Anthonius Clement (på topgesimsen er der fundet rester af hans sammenskrevne initialer).

I tidens løb var stafferingen blevet meget forfalden, men i 1928 blev den igen fremdraget og fremstillet af konservator N. J. Termansen.

Altartavlen er forsynet med to malerier, et i storfeltet og et i topfeltet. Maleriet i topfeltet forestiller Kristi opstandelse. Med højre hånd pegende mod himlen og i venstre sejrspanen træder han på gravens sten. I en kreds om graven er stridsmændene anbragt. I baggrunden ses de tre kvinder på vej til graven. Under billedet – i fodstykket – findes det udskårne årstal. Søjlerne, der bærer gesimsen, bliver understøttet af konsolfremspring med fantasimasker. Gesimsens frisefelt bærer en indskrift, citat fra Johannes 11. kapitel, vers 25. Topstykket afsluttes til siderne med halvvinger. Oventil afsluttes med en topgavl. I topgavlens runde felt fin-

des navnetrækket C med et indbygget 5-tal, der dog ikke hentyder til kong Chr. V, men til Chr. IVs udvalgte prins, der 1632 fik Lolland-Falster som len (død 1647). Over navnetrækket holder to engle en krone.

Maleriet i storfeltet forestiller korsfæstelsen. Omkring de tre korsfæstede er et stort antal skikkelser grupperet, og i baggrunden ses Jerusalems tårne og bygninger. Billedet er flankeret af to nicher med evangelistfigurer med deres tegn: til venstre (heraldisk venstre) Marcus med løven og til højre Mathæus med englen. Disse er igen omgivet af hermer (pilastre med menneskelige overkroppe), der bærer allegoriske tegn, der hentyder til de kristelige dyder. Set fra ven-

Gotisk krucifiks fra o. 1350 (kirkens nordside).

stre: renhed med lammet – mådehold, der hælder vand i vinen – styrke med søjle – klogskab med slange.

De to svære søjler foran evangelistfigurerne bærer det fremspringende midterparti af storgesimsen. Søjlerne har korintiske kapitæler og er forneden forsynet med brede ornamenter.

Storgesimsen er prydet med fire små englefigurer. Disse holder i hænderne fire pinselredskaber: fakkel, kors, stige og søjle. Gesimsens frisefelt indeholder en indskrift, der er et citat fra Johannes 3. kapitel, vers 14, samt to maledede adelsvåben med initialerne H.P.R.K. og F.L.L., der står for herr Palle Rosenkrantz (lensmand på Nykøbing slot 1629-42) og hans hustru, fru Lisbeth Lunge.

Topstykket over storgesimsen er flankeret af to fritstående evangelistfigurer: Johannes med ørnen og Lucas med oxen.

Altertavlens fodstykke er prydet med to relieffer, der forestiller Kristi dåb og nadverens indstiftelse. I midten er anbragt den lidende, tornekrønedes Kristus. I de to yderfelter findes to kvindefigurer: den ene med kors, symbolet på tro, og den anden med fugl og anker, symbolet på håb. (Kristusfiguren i midten er muligvis kærlighedens symbol).

På fodstykkets gesimsprofil findes to indskrifter (Marcus 16. kapitel, vers 16, og Johannes 6., vers 54) samt årstal for stafferingen.

Alterstagerne er fra o. 1550.

Et *messehagel*, der nævnes 1721, er forsynet med guld- og sølvkniplinger. To *messe-skjorter* og to *alterduge* blev 7/2 1689 foræret af Christoffer Falchenberg i Trankebar (Ostindien).

En lille *messekløkke* omtales i koret 1721.

Alterskranken (barok) er sandsynligvis fra 1732.

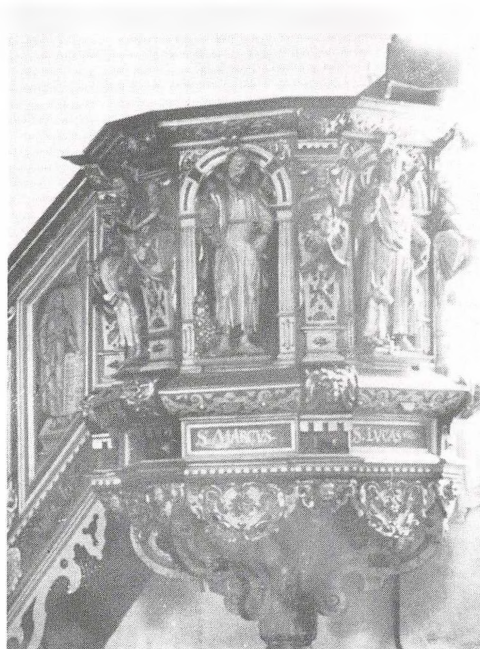
Vinkande fra 1729. Kanden kostede i sin tid 29 Rdl. 3 Mk., hvoraf de 15 Rdl. er skænket af »een Ubekjendt Tysch Mand«.

Sygekalk fra 1699.

Oblatæske fra 1669.

Kalk fra 1851.

Prædikestolen. I fire nicher (fordybninger) er anbragt de fire evangelister. På hjørnerne er anbragt hermer (firekantede piller, der foroven har menne-skeform). Stolen afsluttes med hængeplader. Opgangsportalen har oprindeligt været forsynet med dør. Opgangspanelet har 3 felter med en figur hver: Johannes Døber, Kristus og Moses. (Fremstillet 1631). Lydhimlens sekskantede underflade er inddelt i seks felter med malede engelhoveder i kreds om det midterste, hvorunder en due svæver.

Prædikestolen

Prædikestolen er skåret i bruskarok i 1631 af Jørgen Ringnis. I 4 nicher er anbragt 4 evangelistfigurer med deres tegn. Foroven udformes nicherne i en muslingeskal. Denne indesluttet af et bueslag, der bæres af lisenner. På hjørnerne er anbragt hermer. De viser fra højre: troen med kors – håbet med anker – kærlighed med hjerte – retfærdighed med sværd og vægtlod – klogskab med slange og spejl. Under hermerne findes fremspring med fantasimasker. Over hermerne findes englehoveder. Forneden afsluttes stolen med hængeplader under felterne og med englehoveder under hjørnerne. Prædikestolen bæres af en snosøjle.

Opgangspanelet er i renessancestil. Det har 3 felter med en malet figur i hvert: Johannes Døber – Kristus og Moses. Felterne

adskilles af pilastre (flade 4-kantede piller). Under disse findes anbragt fantasimasker. Opgangsportalen har været forsynet med en dør.

Lydhimlen har en 6-kantet underflade, der er inddelt i 7 felter (6 med malede englehoveder om det midterste, hvorunder den hellige ånds symbol, duen, hænger). På lydhimlens lodrette ydersider findes en latinsk indskrift, der er et citat fra Lucas 4., vers 18. Ved hvert hjørne er anbragt 2 englehoveder, der holder pinselsredskaberne: kors – nagle og hammer – søjle og isopstængel. På underkanten af lydhimlen er englehoveder på hjørnerne og hængeplader på langsiderne. Den, der hænger på vægsiden, bærer det skårne årstal 1631. Over årstallet er skåret bogstaverne HER.M.G.L., der står for »Hr. Mads Gregersen Langeland«, der var præst

i Kippinge 1623-54. Desuden findes på et beskedent sted Jørgen Ringnis' navnetræk.

De andre hængeplader har inskriptioner, der hentyder til et par kirkeværger og lensmand Palle Rosenkrantz, Nykøbing slot.

Prædikestolen blev sidste gang stafferet 1929.

Når træfigurerne af evangelister og hermer er udskåret med tegn eller symboler, skyldes det, at befolkningen i al almindelighed i de århundreder hverken kunne læse eller skrive. Man kunne kun kende figurerne på deres symboler – f.eks. Peter med nøglen o. s. v.

Døbefonte

I vestkapellet står resterne af en gammel døbefont – måske den oprindelige. Der er kun bevaret det koniske skaft. Den er en middelalderlig kalkstensfont – et gotlandsk eksportarbejde af bægerbladstypen. Den stod en tid lang i præstegårdshaven i V. Kippinge.

Den nuværende døbefont, der antagelig har afløst den omtalte gamle døbefont, er af træ og udført i bruskarok. Den er skåret af Jørgen Ringnis o. 1635 – er 8-kantet og bæres af 4 evangelistfigurer. De andre 4 hjørner i mellemrummene er forsynet med englehoveder. To og to danner siderne ét felt, der foroven er afsluttet med et dobbelt bueslag (arkadebuer), hvor imellem der findes englehoveder. I felterne forestiller reliefene: Bebudelsen – Julenat – Omskærelsen – Kongernes tilbedelse. Døbefonten er dækket af en nyere plade og et messingfad. Hele indersiden har været gjort vandtæt med et tykt voksagtigt lag. Dåbsfadet er sydtysk (o. 1575). Dåbskanden er af tin og af yngre dato.

Fontehimlen har i sin tid været bevægelig og tjent som låg. Den er også 8-kantet og minder om en kirkeklokke. Siderne har arkadeåbninger med bueslag, der svarer til fontekummens. På de lodrette hjørner står

der hermer. Inde i lanternen er fremstillet en dåbsscene med to nøgne figurer i en flod. Ved bredden står en tredie, som er påklædt. Gruppen har oprindeligt talt 9 personer. De tre tilbageblevne kan forøvrigt tydeligt genkendes blandt de 9 figurer i dåbsscenen på altertavlens fodstykke. Loftet over gruppen er prydet med en udskåret sol.

Præstestolen (skriftestolen)

Præstestolen eller skriftestolen er et meget smukt, rigt bruskarokt snitværksarbejde fra o. 1650 – sikkert, fast og tætsluttet i opbygningen. Det er inddelt i 6 arkadefelter med bibelske relieffer. De viser fra højre: Korsfæstelsen – Kristi i Getsemane – Jonas og hvalfisken – Den fortabte søns hjemkomst – Synderinden i templet – Syndefaldet.

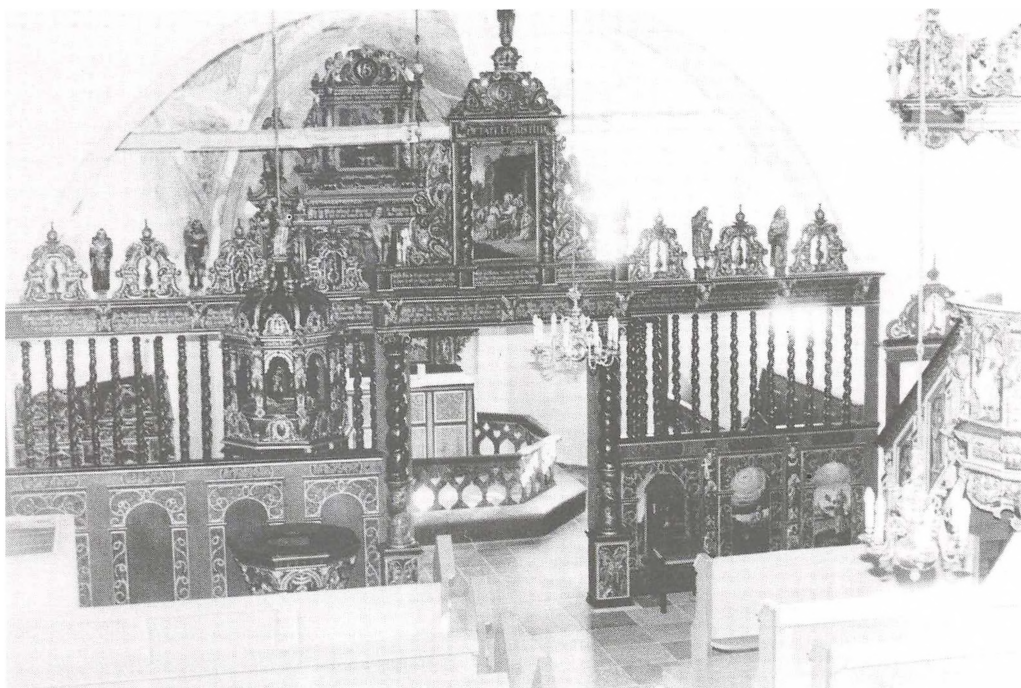
Felterne adskilles af hermer med vrængemasker og englehoveder på skafterne. De er alle engle og bærer dydernes symboler (fra højre: styrke med søjle – klogskab med spejl – mådehold, der hælder vand i vinen – retfærdighed med sværdet og vægt – kærlighed med barnet – håbet med fugl og troen med kors). Over gesimsen er gavle med figurer imellem. Disse er fra højre: Bartholomæus – Jacob – Paulus – Johannes – Peter – Andreas og til slut Kristus med jordgloben.

Reliefferne forklares af 4-liniede vers f. eks. over syndefaldet:

Eva Det Eble Tog
Der Med Sin Mand Bedrog
Oc da saa Meget ilde
Vor Salighed forspilde.

På bagsiden af dørfløjen findes et billede af en mand, som knæler foran en præst i en skriftestol. En hånd, som kommer ned fra en sky, bekræfter syndsforladelsen. Over billedet et vers om syndsforladelsen.

Stafferet 1680 af Hans Lauridsen, Næstved, restaureret sidste gang i 1929.

Korgitteret - bemærk fontehimlen over døbefonten.

Korgitteret

Korgitteret er et såkaldt balustreværk i bruskarok fra o. 1650 – skåret af en mester, der uden tvivl har været påvirket stærkt af Jørgen Ringnis.

Det har lukket panel med felter forneden og frise og gesims foroven. Felterne i panelet er udstyret med bueslag og lisener, der er forsynet med skårne ornamenten. I midten er der dobbeltdøre. Disse er flankeret af to snosøjler, der hviler på høje postamenter. Søjlerne har korintiske kapitæler.

Malerierne i felterne forestiller på forsidens (fra nord):

1. En kvinde i et landskab (Højsangen kap. 4).

2. Kvinden holder fast i en snor, som kommer fra en hånd i skyerne. Foran hende en klippe med et kors på toppen (Højsangen kap. 1).
3. Kvinden står i sin stue, medens Jesus ser til hende gennem vinduet (Højsangen kap. 2).
4. Kvinden sidder på en høj i det fri – et gudsøje åbenbarer sig i skyerne (Højsangen kap. 8).
5. Kvinden hælder salve ud af en krukke på et fad (Højsangen kap. 1).

Bagsiden – set fra syd:

1. Forsvundet – undtagen en himmel med Jesus (salme 135, v. 2-3).
2. Maleri og indskrift halvt forsvundet.

3. En mørkhudet kvinde modtager 4 piger i en stue (Højsangen kap. 1).
4. En kvinde bærer et kors mod Golgata (Højsangen kap. 5).
5. Kvinden står med korset – i baggrunden Golgata og Jerusalem (Højsangen kap. 1).
6. Kvinden spiller på harpe – i baggrunden Jerusalem (Højsangen kap. 1).
7. Kvinden står med en olielampe foran sin seng (Højsangen kap. 5).
8. Kvinden sidder på sengekanten og er ved at tage sine øfler på (Højsangen kap. 5).
9. Kvinden sover i himmelsengen (Højsangen kap. 5).

Skriftstederne er omskrevet til ubehjælpssomme rimede vers, der står skrevet over hver enkelt billede, f.eks. billede 3 (forsiden):

Bag Weggen Jesus sig skyler
 Al Sielen derfor hylér
 Oc tit maa trøsteløs staa
 Oc med sig selff raadslaa.

Over portalen hæver sig et topstykke, der er flankeret af snosøjler, halvvinger og en topgavl. Topstykkets forside forestiller Kristi gravlæggelse. Over dette står Chr. Vs valg-sprog: *Pietate et Justitia* (ved fromhed og retfærdighed). I topgavlens felt er et malet C5, der her gælder kongen Chr. V. Topgavlen afsluttes af en krone, på hvilken Jesus står med verdenskulen i hånden.

Til siderne for topstykket findes gavle med figurer imellem: Disse er fra højre: Johannes – Samson – Moses – Adam – Eva – David og Johannes Døber. Fra forskellig side er det blevet fortalt, at korgitteret stammer fra Nykøbing slot – påstanden er dog ikke fundet på tryk, men der bør i denne forbindelse måske nævnes, at der i præstegården i V. Kippinge findes gamle vinduesruder fra slottet, ligesom der på en gård i nærheden findes en gammel egetræsdør fra samme sted.

Kalkmalerier

Kalkmalerierne på korets vægge og hvælv er udført i 1300-tallets sidste del. De viser syndefaldet – uddrivelsen af paradiset – Kains og Abels ofring – ærkeenglen Michael og bebudelsen. Desuden skimtes i kappefligene svage rester af en apostelrække. Den franske lilje, der er et tilbagevendende motiv, angiver maleriernes omtrentlige alder. De overnaturlige store fødder, som Adam og Eva ligesom slæber efter sig ved uddrivelsen af paradiset, symboliserer modviljen ved at forlade den dejlige have.

Skibets vægge blev antagelig malet i begyndelsen af 1500-tallet. De fandtes muligvis så sent som år 1691. Hvornår de blev overmalet, vides ikke.

Loftet eller rettere skibets tøndehvælving blev stafferet 1679 af maleren Jacob Bliesek fra Nykøbing. På hvælvet nordre halvdel var malet 3 billeder: englens forkyndelse for hyrderne på marken – opstandelsen og himmelfarten. På søndre halvdel: Jesu fødsel – vandringen til Emmaus og forklarelsen på bjerget. Mod vest i hele hvælvingens bredde: et dommedagsbillede.

1858 blev hvælvet fornyet, hvorved samtlige malerier gik til grunde. På bagsiden af et bræt fra den gamle hvælving, der igen er blevet lagt op, ses en rest af de fordums malerier. For 5-6 år siden blev listen, hvor væg og hvælving mødes, fjernet, hvorved teksterne til malerierne kom til syne. Meget morsomt skinner det falsterske dialekt tydeligt igennem på teksten til maleriet på hvælvet sydøstlige del (Jesu fødsel). Der står følgende:

O jomfru-søn – barnlille, i krybben trang og ilde, for Evæ evle-gilde, i klude svøbt og trildet.

En tilmuret dør over korgitteret antyder, at skibets oprindelige loft sikkert har været fladt.

En *præsterækketavle*, malet med sorte bogstaver på væggen over døren, blev påbegyndt af sognepræst Claus Heiche 1691.

Den nuværende tavle er fremstillet af nu afdøde snedkermester A. Jensen, Ø. Kippinge, efter tegning af forhenværende malmester og overlærer ved Teknisk skole, Odense, Marlo Joensen, der også har udsåret, malet samt foretaget forgyldning af teksten (indviet påsken 1913). Marlo Joensen, der var født i V. Kippinge (1884), var med til de nævnte restaureringer under N. J. Termansen.

Præstetavlen blev til på initiativ af daværende pastor (senere provst) Th. Sadolin.

Lysekroner

I skibets vestside hænger en lysekrone, der 1706 er skænket af Seigr. Casper Baadmand og hustru Anne Marie (København). Den har 8 S-svungne arme med småspir og graverede blade.

Midt i skibet hænger en lysekrone skænket 1690 af Hans Jacobsen Torp og hustru Margrethe Lime af Nakskov. Den har 6 S-svungne lysarme.

Lysekronen i skibets østlige side har 8 S-svungne arme og er muligvis identisk med en adskilt og spoleret lysekrone, som blev nævnt 1731.

Lysekronen i koret er fra 1707 og er skænket af Peder Nielsen Skipper og hustru Anna Catrina Lauritzdatter i Laxegade, København. Den har 2 gange 7 S-svungne lysarme.

På korets nordvæg (over præstestolen) hænger en lille 4-armet lampet, den er fra 1600-tallet.

På kirkens sydvæg hænger en *tavle* til minde om helligkilden. Digtet på tavlen er oprindeligt skrevet af en håndværker, der engang reparerede kirken. Papiret, hvorpå digtet var skrevet, hang en overgang indrammet ved siden af prædikestolen (fortalt

af en ubekendt dame, der en dag besøgte kirken).

Et *skab* fra o. 1500, højde 233, bredde 139 og dybde 55,5 cm med smukt smedjærnsbeslag, blev 1885 afgivet til Nationalmuseet.

Pengeblokke. I 1721 omtales en god jernbunden blok. I 1730 anskaffedes to nye pengeblokke. I 1765 stod kirkens og de fattiges blokke i kirkens nordside lige over for døren. Samtidig omtales en tredje jernbunden blok med 3 stærke låse, der var anbragt på kirkens indvendige side, men med pengeglidser gennem døren, så man kunne ofre i dem udefra.

I 1680 forærede Maren Olufsdatter af Egeslevmagle en *pengetavle* med en sølvklokke ved. Sidstnævnte blev dog senere bortranet.

Stolestader. I skibets vestende findes 8 renessancestole fra o. 1630 (mod syd 5 og mod nord 3). De øvrige stolestader er af yngre dato.

Gravminder. I våbenhusdøren er et fragment af rød ølandsk kalksten (kun enkelte ord og årstallet 1568 er læselige). Foran døren til skibet et fragment af blålig kalksten med årstallet 1615. Inskriptionen lyder »Jacob Hansøn sover i denne Graf«. Foran våbenhusdøren ligger en rand-profileret grå kalksten fra 1700-tallet. Kun ordene »Over Frideric« er læselige.

Der findes 3 kirkegårdsmonumenter på et fælles gravsted syd for kirken:

1. Sognepræst Jens Conradi Halse, død 1829.
2. Sognepræst A. P. Meden, død 1831.
3. Sognepræst Jens Eriksen Wraae, død 1838.

Valfartshistorien

Det, der i sin tid gjorde Kippinge kirke berømt i såvel indland som udland, var dens

stilling som valfartskirke. Tusinder har i årene før og efter reformationen valfartet dertil. (Dengang var kirken ikke som nu en landkirke, men en strandkirke, idet Kippinge Nor (Vålse Vig) endnu ikke var inddæm- met, det skete først 1842. Man kunne der- for sejle lige til kirken, og det lettede rej- serne en del, da den tids veje ofte var næ- sten ufremkommelige). Med rette betegnes den som en af Danmarks mest berømte og mest besøgte valfartskirker.

Dens valfartshistorie kan deles i to hoved- afsnit: valfarterne *før* og valfarterne *efter* reformationen. Før denne valfartede man til »det hellige sakramente« og efter til »den hellige kilde«. Ind imellem valfartede man til en hellig mariatavle.

En af de første, der på tryk nærmere om- taler »miraklet« med det hellige sakramen- te, er Niels Hemmingsen (berømt skribent og teolog ved universitetet i 1500-tallet). I sine katekismusspørgsmål (Catechismi Quæstions) fra o. 1560 til vordende teologer siger han i afsnittet om den hellige nadver: »Nogle tyve, som i Kippinge på Falster havde stjålet messebrødet med tilhørende sølvvæske, sank i jorden lige til knæene, og endnu ses sporene deraf. Muren gik også i stykker, da de steg over den. Dette skete ved djævelens kunstgreb«.

Nævnte katekismusspørgsmål blev brugt som håndbog for den tids studerende. Når Niels Hemmingsen nævner, at det skyldes »djævelens kunstgreb«, at tyvene ikke kun- ne slippe af sted med hostien, er grunden den, at man efter reformationen ikke læn- gere havde det katolske syn på sådanne ting. Man måtte benægte, at et sådant mi- rakel kunne stamme fra Gud. Det måtte til- skrives djævelen, som ville forlede folket til en overtroisk opfattelse af sakramentet.

Arild Hvidtfeldt, rigskansler og historie- skriver (1546-1609), henfører »miraklet« til år 1492 – kong Hans' tid, og i hans krønike

står bl. a. »tør end oc vel sige, at nogen Sort Kaanst oc Magia haffver medløbet, som det siges om det Sacramente til Kippingen, som skeede udi Kong Hansis Tid, at en Præst gjorde det med Besvering, at Tyffven icke kunde vjdere komme aff Kippinge Kirke med Sacramentet, uden at hand sanck ne- der til Knæene, baade paa Kirckegaarden, paa Muren oc udi Strandbredden, hvor hand skilde sig derved«.

Ludvig Holberg (1684-1734) fortæller samme »sagn« i sin Danmarkshistorie og henfører det til samme årstal. Efter at have ytret sin tvivl om dets sandfærdighed slutter Holberg forsigtigt: »Og haver Kippinge Kir- ke ingen Skade havt deraf, hvorfor jeg ei heller vil i ringeste Maade tvivle om de Mi- rakler, som der siges at være skede, ei heller disputere derimod, saasom jeg heller ønsker at see en Kirkes Indkomst formeret end for- mindsket«.

I Arent Berntsens »Danmarks og Norges frugtbare herligheder« (1656) findes en lig- nende beretning om »miraklet«.

En gammel overlevering fortæller følgen- de: »En spotter var til alters i kirken. Bag- efter spyttede han brødet ud, idet han sag- de, at det var bagværk fra en bager. Næste gang, samme mand var til alters, fløj en strålende fugl – medens præsten stod foran alteret og messede – ind og satte sig på alter- bordet, oplod sit næb og forsikrede, at det, præsten havde i sin hånd, var Herrens lege- me, og til tegn herpå skulle der vise sig blod på messebrødet, og en kilde skulle udsprin- ge udenfor kirken. Begge tegn opfyldtes«.

Kippinge kirke var uden tvivl i de årtier et berømt helligsted. Det ses bl. a. også af de mange penge og værdifulde gaver, der blev lagt på alterbordet eller i blokkene. De mange kendte mennesker, der i tidens løb har besøgt kirken, er også et bevis herpå.

På Nationalmuseet findes en smuk alter- kalk fra Kippinge kirke med et indgraveret

kronet »O«, der menes at betyde *Kong Oluf*, dronning Margrethes søn (1371-1387). Man antager, at den unge konge, der døde som 17-årig, har besøgt »helligdommen« dér og som tak har skænket nævnte alterkalk.

Man har dog ikke noget fyldestgørende bevis på kong Olufs besøg; det har man derimod med hensyn til Chr. II (1513-1523) og hans forbindelse med kirken. Chr. II havde altid god brug for penge (især i krigen med Sverige), og fra hans regeringstid findes flere breve, der fortæller om »lån« fra kirkeblokkene i Kippinge.

Det første brev er en skrivelse af 1. juli 1516 fra kongen til hr. Oluf Holgersen, lensmand på Nykøbing slot. Det drejer sig om betalingen for en »monstrandtz fore sancti Andree Kircke paa voert slot Vordingborg« udført af »Cuntze gulsmet i Kiøpnehaffer«. Men slottet formåede ikke at udbetale guldsmedens tilgodehavende for arbejdet, og kongen befalede da, at det skulle udredes »aff the penninge, som Kippinge Kircke haffuer«.

Et andet brev, dateret 13/9 1516, indeholder en overenskomst mellem ovennævnte hr. Oluf Holgersen og præsten Hemming Andersen, hvorved sidstnævnte mod en årløn af 150 mark forpligter sig til at holde »thenne effterscreffne gudzhieniste, som er at holde til mig self twende gode prestmend oc twende degne oc met them holde en daglig lessen messe –«. Man kan derudaf læse, at det daglige besøg i kirken må have været meget stort, når der behøvedes flere præster og degne til den daglige messelæsning.

Chr. IIs direkte »lån« af kirkeblokkene tog for alvor deres begyndelse i 1518, da krigen mod svenskerne bragte kongen i stor pengeforlegenhed. Den 15/6 udsendte han fra Københavns slot et åbent brev, hvor han tilstår: »thill vort och riigens nyttthe och behoff at haffue anammit och vudtfangit

hwes penninge, som the hellige sacramente i Kippinge thilhørindis ære«. Summen beløb sig til »1225 mark danske penninghe« samt »rinske gyllene, hørniske gyllene, postelatske gyllene, ungersk guld, och møghen anden wbekent mynt« samt forskellige guld- og sølvgenstande.

Samme dag, som kongen udstedte denne »tilståelse«, skrev han til førnævnte Oluf Holgersen, om denne ville overbringe kongens sekretær »saa møghit guld, sølff och penninge, som thw haffver paa sacramentes vegne, och sacramentedt tilhører«.

Kongen vidste, at st. hansdag (den store valfartsdag) var nær forestående. Interessant er det da også at læse den »tilståelse«, som mester Hans Wenck den 30. juli s.a. fra Engelborg (daværende slot ved indsejlingen til Nakskov fjord), hvori han gør rede for kongens nye »lån«. Da blokkene var tømt kort før st. hansdag (»tilståelsen« d. 15/6), må »tilståelsen« d. 30/6 netop omhandle det beløb, der indkom på årets største valfartsdag (24/6) – fraregnet er rimeligvis løn til præster og degne.

Beløbet udgjorde følgende:

18 tunge hørniske guldene.

200 ny rinske guldene.

16 postelatiske guldene. Postulatsgulden var guldgylden fra bispem af Utrecht, grev Rudolf af Diepholz (1426-1455). Brugtes også om gylden fra ærkebispem af Køln, pfalzgreve Ruprecht (1463-1480) m. fl. En postulatus var en mand udvalgt til et højt gejstligt embede, men som manglede pavelig tilladelse til at overtage stillingen, fordi der var en eller anden kanonisk hindring.

69 lødig mark sølv.

2 lod og 1 »qwintin i skeder, bratzer, tegn« m. m. Skeder = skeer. Bratzer = brystsmykker. Dette punkt er lidt mærkeligt, da det jo er en meget rin-

ge vægt, der nævnes. Hvad det er for tegn, de er tale om, er svært at sige; pilgrimstegn f. eks. var sjældent af sølv; mønttegn er det næppe.

868 tunge danske mark.

13½ lod nobelt guld.

1½ lødige mark »udi Skrickenberger och andre myntede sølff penninge«. – Skreckenberger er navnet på saksiske goschen slået af sølv fra sølvgruben Schreckenberger, åbnet 1498 – fra 1510 kaldet St. Annaberg.

2 lod sølv.

6 lødige mark – »och møghen andhen wbekent mynt«.

Men det helt store »kup« gjorde Chr. II dog onsdagen efter søndag Oculi 1523 – kort før sin flugt til Nederlandene (efter at en del jyske rigsråder havde opsagt kongen deres huldskab og troskab).

På kvitteringen, som kongen gav hr. Oluf Holgersen (lensmand på Nykøbing slot) for lånet, er opgjort følgende beløb:

120 rinske Gylden.

2 stemplede rinske Gylden.

½ kong Hans' Gylden.

8 emike-Gylden. – Emike-gulden kan måske være fra Emden, Østfrisland, men det er gætterier. På den numismatiske afdeling, Nationalmuseet, kan man ikke finde betegnelsen andre steder.

6 engelatter. – Engelow er det danske navn for engel eller engelow, en guldmønt, der første gang blev slået af Henrik VI af England 1427. Fandtes både i England og Frankrig.

6 hamborger-Gylden.

3 ungarske Gylden.

1 fransk krone.

6 postolatis Gylden.

25 hørniske Gylden. – Hollandske, fra Hoorne i Nordholland.

11 lod et kvintus i brudt rinsk guld.

121½ løbemærk.

2 lod sølv.

6½ Gylden i lybske penge.

18 lybske skillinger i blafferter. – En blaffert er en ensidig, brakteatpræget sølv mønt til værdi 2 penninge.

37 mark grosser.

2 Gylden 1 ort i meklenborgske penge.

8 mark danske i svensk mønt.

1510 mark klippepenge. – Klippepenge eller klippinge er sølv mønter præget i ufreds- og nødsperioder på uregelmæssige, firkantede blanketter, klippet af en plade. Christian II udstedte selv en del af disse. De var små, underlødige og undervægtige, men skulle gælde for en skilling, der på det tidspunkt var en ret stor og værdifuld sølv mønt.

2345 mark i danske hvider.

441 mark småpenge.

Hvor stort beløbet – omregnet til nutidens mønt – ville udgøre, er vanskeligt at sige, men taget i betragtning, at præsten i Kippinge, Hemming Andersen, som før nævnt for en årsløn på »150 mark danske penninge« forpligter sig til at holde gudstjenesten m. m. samt holde 2 præster og 2 degne på »kost, theringe og løen«, får man dog et lille indtryk af beløbets størrelse!

De mange udenlandske mønter vidner også om kirkens »internationale berømmelse«; dog må ikke glemmes, at mange sådanne mønter cirkulerede folk imellem her i landet på den tid.

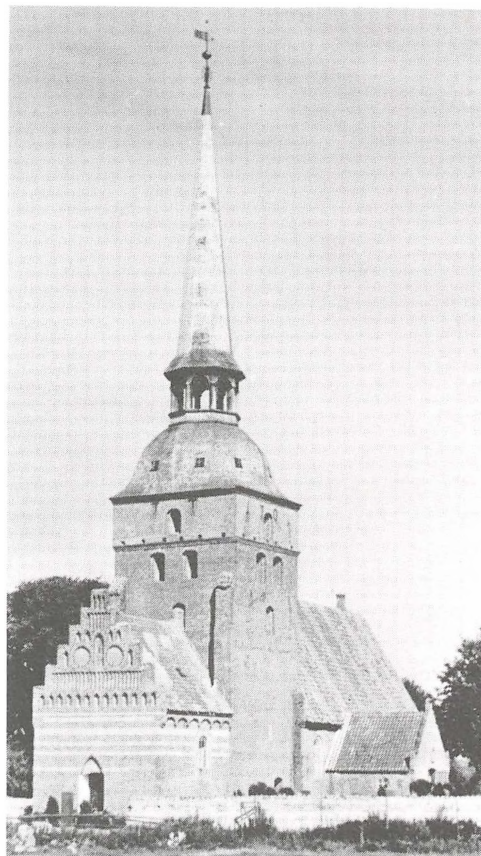
Chr. II er den eneste konge, der ifølge beretningerne har »lånt« af kirken. Derimod nævnes andre højerestående personer, der har brugt samme fremgangsmåde – dog med den forskel, at de i de fleste tilfælde har måttet betale lånet tilbage. Af sådanne lånere kan nævnes biskop Jens Andersen

(Beldrenak) i 1527 (600 mk. danske) og Arild Hvidtfeldts moder, fru Barbara Eriksdatter til Berritsgård (Lolland) 1530.

En skriftlig beretning fortæller, at den pavelige afladshandler Arcimboldi besøgte Kippinge i året 1517. Som handelsmand søgte Arcimboldi de bedste markeder - et bevis på stor tilstrømning til kirken.

Nu kom imidlertid for alvor reformationen, hvilket ikke var særlig heldigt for valfarterne. Allerede i 1528 siger Hans Tavsen: »I løb og strygende fra øster og indtil vester - Løb I ej fra Rom indtil S. Jacob, fra S. Jacob til Stjernebjerg (i Meklenborg), derfra indtil Kippinge, fra Kippinge indtil Rye - I løb hid, I løb did, og finde dog ikke eders Sjæls rette føde«. (Tilbedelsen af det hellige sakramente hang nøje sammen med den romerske transsubstantiationslære - katolske kirkes nadverlære).

Men fortids tro og vane er svær at bekæmpe, og reformationen formåede da heller ikke at standse valfarterne til Kippinge. Ganske vist siger Peder Palladius, biskop på Sjælland, i et skrift (De poenitentia et de justificatione - forfattet 1554 og trykt i Wittenberg 1559), at »afgudsdyrkelsen« i Kippinge nu er afskaffet, men omtrent samtidig nævner Herman Weigere (folkeskribent fra o. 1500-tallet) i digtet »Reineke Foss« (rævebogen) 1555 Kippinge m. fl. steder, om

hvilke der digtedes »Eventyr og Mirakel.

Begge havde på en måde ret. Valfarterne til »det hellige sakramente« ophørte, men i stedet søgte man den i begyndelsen omtalte Mariatavle. Rasmus Pedersen, der var præst i Kippinge i 24 år, nævner i et lille skrift, »Noli peccare«, fra 1617, at billedet på tavlen blot er »en kunst til at forhverve penge med« og beretter videre, at der til Kippinge kirke endnu er søgning af adskillige »nationer og landskaber« med deres offer, »som til en Helligdom, hvor (når de så komme) der står en gammel altertavle på alteret«.

Og endelig fik man da den så omtalte *Kippinge kilde* (også kaldet St. Sørenskilde), da kirken er viet St. Søren (eller måske Jomfru Maria), som man retfærdiggjorde ved at påstå, at det var en sundhedskilde, og da kirken fra ældre tider havde været betragtet som en slags helligdom, var det ganske naturligt at antage, at så var kilden det også. Magister Magnus Hosum, præstesøn fra Ønslev på Falster, udarbejdede i 1707 et skrift om kirken og valfarterne dertil – og han er i følge en artikel af dr. phil. Tue Gad i *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, 4, 1984, den første, der direkte nævner *den hellige kilde*.

Nævnte artikel, der ret indgående refererer, hvad der er skrevet og sagt om valfarterne og årsagen til disse, konkluderer, at kirken først og fremmest har været et »*helligt sted*« – uvist af hvilken grund.

Kilden, der forlængst er ophørt med at springe, efter at jorden er drænet og taget under kultur, fandtes »ca. 50 alen vest for kirkens tårn«. I »*memorabilia Seculi*« eller »ét hundrede års mærkværdigheder ved Kippinge kirke« (1665-1765) forfattet af degn Severin i Kippinge (1765) beskrives kildens beliggenhed således: »Vest-Nord-Vest for Kirken, et lidet Pistolskud, er den bekiente og vidtberømte Kippinge Kilde, som især i forrige tider har aarligt været besøgt fra alle Provincerne af skrøbelige Lemmer, hvor af mange har befundet sig helbredede. Kilden har sit Træk fra en liden Sø eller Dam, Kirke søen kaldet«.

I Frederik Vs atlas findes en tegning af Kippinge kirke og kilde. Det ses, at kilden havde et overbygget kapel. Hvordan kildebesøgene har formet sig ved Kippinge kilde kan ikke siges nøje, men de har næppe adskilt sig fra besøgene ved andre kilder. Ved de store besøgstider (St. Hans aften) blev kildekapellerne pyntet med blomster og grønt. Når man havde vasket sig i kilden,

ofredes krykker, stokke og forbindinger; dem havde man jo ikke brug for mere; men der skulle ofres mere: værdigenstande, mønter, nåle, knapper o. s. v. Bagefter blev der ofret i kildeblokken. (I Kippinge skulle ofret være i ulige penge eller på alteret, indsvøbt i papir eller en klud; ligeledes skulle her Jomfru Marias navn nævnes under drikning af vandet, ellers skulle der drikkes i dyb tavshed).

Ved midnat var kraften størst. Da skulle den syge undertiden gå nøgen 3 gange baglæns om kilden med solen. I kirkegårds-muren mod vest findes adskillige østvendte nicher, hvor de kildesøgende efter besøget ved kilden skal have siddet og solet sig.

En ældre mand, der for ca. 50 år siden var karl på en nærliggende gård, har fortalt, at han dengang – på opfordring af en ældre nabo – i nærheden af kilden gravede en gammel tangvold frem, hvor de besøgende sikkert har siddet – dels i læ for vinden, dels for at blive tørre.

Ved kilden udspondt der sig et broget folkeliv af såvel syge som raske mennesker. Så mange folk sammen tiltrak naturligvis også handelsfolk og gøglere. Efterhånden blev det sådan, at der på St. Hans aften var et helt marked ved kilden. Oprindeligt blev der holdt »afladtz market« på St. Laurentii dag, d. 10. august, men det fik Chr. IV flyttet til Nykøbing (oplyst 1674 af kapellan Ole Andersen Smid i Dannemare) og senere kendt som Nykøbing sommermarked. Nykøbings nutidige sommermarked stammer derfra, ligesom Dyrehavsbakken er opstået omkring Kirsten Piils kilde.

En mand, der altid var sikker på god handel, var pottemageren. Hver besøgende skulle bruge en ny og ubrugt potte til at øse vand op af kilden med, og straks efter skulle den slås i stykker; ellers ville den næste bruger få den sygdom, som den foregående havde haft.

En kilde-rejse var uden tvivl en stor oplevelse for deltagerne. For de syge var det et spørgsmål om helbredelse, og for de raske var en kilderejse en oplevelse i den ellers så grå og triste hverdag, der nok skulle give stof til samtale længe efter. Mange følte sig temmelig sikkert også bedre tilpas efter et kildebesøg. Når gamle, gigtsvage mennesker fik gnedet de gigtsvage lemmer i det friske, kølige vand, har de sikkert følt en øjeblikkelig lindring. Eller når et barn med dårlige øjne fra en mørk, tørvetilrøget stue i den friske sommernat fik vasket materie og snavs ud af disse, er de hævdede øjelåg sikkert svundet lidt ind og barnet bedre kunnet se.

Flere katolikker fra forskellige steder i landsdelen har i den senere tid besøgt kirken (foråret 1965) og givet udtryk for, at for dem er området stadig et helligsted, hvor de ærbødigt knæler ned og beder, og sådan vil det også blive frem i tiden.

Mange af de tilrejsende er uden tvivl kommet sejlene, da stranden på det tidspunkt gik helt op til kirken. Det var også den letteste måde at rejse på dengang, idet vejene ofte var næsten ufremkommelige. De fleste besøgende kom fra København og Skåne, og da Rødby-Puttgarden i 1500- og 1600-tallet var en meget vigtig forbindelseslinie mod syd, er en del af de udenlandsbesøgende sikkert kommet tilrejsende denne vej. Mange har sandsynligvis haft telt med, og når bålene om aftenen blev tændt, har pladsen omkring kirken frembudt et male-risk skue.

Flere forskellige sagn er knyttet til kilden og dens oprindelse. Der fortælles således, at en præst ved navn hr. Rasmus Mikkelsen (1541-49) byggede en ny præstegård ved kirken, efter at den gamle var brændt (1541), fordi præstefruen havde fyret under bageovnen med de efterladte krykker og stokke, så den var revnet. (Som straf fik

hun derefter kun dødfødte børn). Men netop da den var færdigbygget, sank den i jorden, og frem sprang den berømte kilde. For mindre end 100 år siden brugte man endnu at sige på egnen, når noget var blevet væk: det er sunket i jorden ligesom hr. Rasmus' præstegård. Derefter valgte man at bygge den ny præstegård i V. Kippinge.

I sin berømte visitatsbog (1543) meddeler Peder Palladius følgende sagn: »En mor tabte sit barn, der var to år gammelt, så det slog hovedet mod en sten og døde. Moderen fik nu af sin mand og svigermoder skyld for selv at have dræbt barnet. Hun rejser så med det døde barn om natten til Kippinge, bader det i kilden, hvorefter det lever op igen. Moderen, der led af brystsyge, bader sit bryst og bliver helbredt. Derefter rejser hun rask hjem med sit levende barn«.

»Der var en rig mand på Sjælland, som havde en blind søn. Manden ville så rejse med sin søn til Kippinge og lade ham drikke af kilden, og han lovede at ofre en stud, hvis sønnen blev helbredt. De roede så over til Falster i en båd; men da de var kommet halvvejs dertil, kunne drengen skimte kirken, som lå lige for dem. Faderen blev glad derved og tænkte, at nu kunne han spare en stud og behøvede ej heller at rejse længere med drengen. Han vendte så straks om; men da de nåede Sjælland, var drengen lige så blind som før. Faderen rejste med sin dreng tilbage til kilden, men det hjalp ikke. Drengen var og blev blind for bestandig«.

En gammel overlevering fortæller, at nabokirken, Vålse kirke, er blevet bygget af en adelig dame, som havde fået sit syn igen ved Kippinge kilde.

For øvrigt fortælles der også, at præsten Sontums kone undertiden sendte mange flasker vand bort til syge, som henvendte sig til hende derom. Hendes piger sagde, at hun om vinteren sendte dem hen at hente vand i kilden. Til at slå isen itu med brugte de en

sølvhammer (hr. Sontum var præst i Kippinge fra 1755-93).

Valfarterne til Kippinge fortsatte. »Store skarer ikke blot fra Falster, men også fra de fjerne egne, ja, selv fra udlandet, strømmede sammen ved Kirkun og kilden, særlig ved S. Hans dags tid« (citater fra Molbech: Chr. IVs breve).

I en bog, som udkom i Kjøbenhavn 1656, skrives blandt andet: »Paa Falsters nordlige Ende i Nærheden af Stranden ligger Kippinge Kirke, til hvilken der sker stort Besøg af Krøblinge formedelst den Helligdom, der formenes at være. Og naar de efter Bøn til Gud har faaet deres Helbred, saa henlægger de deres Krykker i Vaabehuset«.

Fine og fornemme besøg vidner om kirken stadige berømmelse som helligdom. O. 1629 fik kirken således besøg af fru Kirstine Munk (Chr. IVs hustru til venstre hånd - Eleonora Christine Ulfeldts moder), der på rejse til enkedronning Sophie af Meklenborg (Fr. II dronning) på Nykøbing slot besøgte kirken. (Landevejen Nykøbing-Gåbense gik over Ø. Kippinge).

Medens følget forblev ventende udenfor, gik fru Kirstine Munk ind i kirken, hvor hun først »faldt paa Knæ udi Stolen og læste, og siden gjorde Reverens for Alteret, og lagde nogle Stykker Guld udi Alterbogen, saa og udi Stokken, forærede ogsaa Kløkeren et Stykke Guld, alt til den Ende, at Gud i Himlen ville unde Opfyldelse af hendes Hjertes Begjæring«. Hendes »hjertes begjæring« var at blive kongen kvit - påstod Chr. IV! Selv besøgte Chr. IV i sin regeringstid kilden.

Da dronning Sophies lig (d. 4/10 1631) blev ført fra Nykøbing slot til Roskilde Domkirke, standsede følget op i Ø. Kippinge for at bese såvel kirke som kilde, hvortil »siden Paffverdommit, er skeet stor søgning af Krøblinge, formedelst den Helligdom, de formene der at være, oc naar de ef-

ter bøn til Gud deris Helbred erlange, henlegge de i Wogehuset deris Krykker, som der idelig findes, skulle man bekjende, det icke alene at være forundringsværd: Men oc det, at mand der viser oc klarlig seer it Menneske, som af Kircken hafde stjaalit Kalck og Disk, hvis Trin eller Fodspor, et Qvarteer sees dybt i Jordan fra Kircken til Kirckegaardsmurens ene Hjørne, hvilcke aldrig med Græs eftergroe. Desligeste skal hans Fodspor være kjendt udi den Kampsteensmuur, som han ofvertraadde, dog samme nu aff Muren af udfalden. Fem af hans Fingre ere oc i Kierkegaards Muren kjendt. Hans Fodspor i Stranden ere ey heller endnu aldels efterskyldt. Hvilket alt med Lyst saavelsom med stor Forundring aff mange Kongl. Mayts: fornemme Hoofsinder, Opvartere og Hoftjenere er bleven anset Anno 1631, da hoye Dronning Sophiae Lig fra Nykøbing Slot til Roskyld blev forflot«. - Overtroen må siges at have holdt sig godt.

I krigsårene 1657-60 (krigen med Karl Gustav) sank antallet af besøgende ved kirken betydeligt, men steg derefter igen så stærkt, at der fra småkilder på Lolland og Møn blev klaget over, at besøgene blev trukket væk derfra (på Lolland fandtes 17 kilder med helbredende kraft, på Falster 9).

Der blev dog ikke set på valfarterne med udelukkende ukritiske øjne. Fra flere sider rettedes stærke angreb mod besøgene i Kippinge. Et af de hårdeste angreb blev foretaget af Niels Pedersen Saxtrup, residerende kapellan i Nakskov 1658-86. Han skriver om kildeb besøgene bl. a.: »Djævelen har stor magt i menneskene, og idet han forvender deres sind, får han dem til at drage til Kippinge. Det, som helbreder de syge, er deres tro, men denne tro er falsk, da den stammer fra djævelen. Kippinge er ingen steder nævnt i bibelen som helligdom, og derfor er

det ugudeligt at betragte stedet som sådant«.

Spørgsmålet blev for alvor aktuelt, da den i 1687 nedsatte *Kgl. Tiendekommission for Lolland og Falster* fastslog, »at den afgudsdyrkelse måtte afskaffes og forbydes, som ved Kippinge kirke offentlig forøves; thi hverken er Jorden der mineral, ej heller er der sære vandspring, som næst Guds Forsyn og Velsignelse kunde have en medicinal Kraft til syges Heling; ikke destomindre løbes derhen i Tusindtal Aaret igenem ...«

Imidlertid holdt kommissionens gejstlige medlem, biskop Thomas Kingo, sin hånd over Kippinge, idet han gjorde gældende, »at der ikke var nogen Fare for Afguderis Øvelse, efteri der holdes Prædiken for Folket, som formanet til ved Bøn og Paakaldelse, ved Bod og Bedring at søge Gud om deres Helbred ...« Kingo tog vel kirken i forsvar ud fra den betragtning, at ofrene gav brød til mange fattige. Ligeledes blev der holdt mange gode prædikener.

Trods de omtalte angreb på valfarterne til Kippinge fik kirken dog få år efter et rigtigt kongebesøg. I kirkebogen fra den tid står at læse: »Ao 1692 d. 27de Juli var Hans Kongel. Majestet Kong Christian d. 5te med Dronningen, Prinds Christian og en Prindsesse, den kejslerlige Anbassadeur med sin Gemahl, samt andre høye Kongelige Ministri ... en stor Svitte og Følge her i Kippinge kirke, og offret Hs. Majestet et anseeligt Offer, saavel som Dronningen og alle de andre Ministre og gandske Følge«.

I nævnte kirkebog findes også en mængde notitser om gaver skænket til kirken, samt en del andre interessante oplysninger.

Oprindeligt blev uddelingen af de indkomne beløb foretaget af kirkens præster, uden at de skulle aflægge regnskab derfor. Dette førte dog i tidens løb en del misforståelse med sig. I året 1656 blev da også ud-

stedt en kongelig befaling, der påbød, at stiftsbefalingsmanden på Nykøbing slot skulle føre nøjagtigt regnskab over anvendelsen af pengene fra kirkeblokkene. Regnskabsprotokollerne begynder dog først 1674 og fortsætter indtil 1786.

Ved gennemlæsning af disse ser man, at der mellem de understøttede, der for det meste var fattige og syge, også fandtes en del præsteenker og -børn samt enker efter andre embedsmænd. Man finder navne fra hele Lolland-Falster med omliggende småøer (Femø og Fejø); ligeledes enkelte navne fra Møn og en fattig kapellanenke fra Præstø. Interessant er det at læse, at fru Marie Grubbe i årene 1714-16 årligt fik den alm. understøttelse: 2-6 rigsdaler. (Marie Grubbe, hvis slægt stammer fra det gamle historiske gods Gammelgård ved Ryde på Lolland, er født på Aarhusgaard o. 1643. Hun blev 17 år gammel gift med den 22-årige Ulrik Frederik Gyldenløve, Fr. 3.s uægte søn med Margrethe Pope. Gyldenløve blev kort efter udnævnt til statholder og kommanderende general i Norge, og Margrethe blev nu den fornemste dame i riget efter dronningen, Sofie Amalie (af Brunsvig). Men 1670 blev de skilt, og Marie Grubbe endte efter endnu en skilsmisse i »Borrehuset« v. Grønsund færgersted – gift med en fortrukken færgemand, Søren Møller, der endte sine dage i fængslet på Bremersholm ved København, og »endelig i juni 1718 døde Marie Grubbe i høj alder, men i meget slet tilstand«. (Hendes gravsted kendes ikke).

O. 1740 indtrådte en »krise« omkring kirken, idet der ved blokkens åbning St. Hansdag 1738 blev kundgjort en kongelig resolution, der bestemte, at en del af de indkomne penge skulle bruges til bl. a. opførelse af et tugthus! Året efter svandt gaverne stærkt ind. Giverne ønskede ikke deres gaver anvendt til dette brug! Der skete da også ind-

beretning til kongen derom, og i 1740 blev resolutionen igen trukket tilbage. Af en optegnelse fra 1743 ses, at der det år indkom 500 rigsdaler, hvilket tyder på stadigt stort besøg. I 1768 var besøgene stadig betydelige, hvilket ses af et kgl. reskript (Chr. VII) angående fordeling af blokpengene.

En pålidelig mand fra Sydsjælland har i sin tid meddelt H. F. Rørdam, forfatteren af »Kirkehistoriske Samlinger«, der udkom i en periode for o. 70 år siden, at han i sin ungdom i slutningen af det 18. århundrede en St. Hansaften havde været ved »Kivinge« kilde og der set syge og svage mennesker i hundredvis søge lægedom og helbredelse.

Men derefter falder besøgene. 25. august 1786 befaler et kongeligt reskript, at alle gaverne skal tilfalde sognets fattige. Fra 24. juni 1786 til 26. oktober 1787 blev der kun lagt 6 rdl. 1 mrk. 4 skl. i kirkeblokkene. I Vedels rejsebeskrivelse fra år 1800 fortælles dog, at der stadig kommer flere hundrede besøgende til kirken og kilden.

Dermed ophører vistnok den stadige vedligeholdelse af kilden. I en indberetning fra året 1822, forfattet af provst Otto Grundtvig i Thorkildstrup (broder til N. F. S. Grundtvig), hedder det, at i de 23 år, han havde været på Falster, har kilden ligget øde hen, men er i dette år oprenset og påny gjort brugbar, »men den anses ikke mere for at være mineralsk«.

Da Chr. VIII i 1842 var i Vålse for at bese den i begyndelsen nævnte dæmning, besøgte kongen kirken og lovede ved den lejlighed, at kilden skulle blive oprenset og istandsat – hvilket dog ikke skete.

O. 1920 kunne kilden påvises ved hjælp af søger, men omkring 1930 blev jorden, hvor kilden har været, taget under kultur; alle sten, der kunne tænkes at stamme fra såvel kilde som den gamle præstegård, blev kørt væk. I 1953 forsøgte Nationalmuseet uden held at finde den gamle kilde. Men

Nationalmuseet gravede uden tvivl for langt fra kirken. O. 1960 forsøgte nogle lærere fra Kippinge Centralskole at finde kilden, men man opgav, da planeringen af området var begyndt, og netop på det sted, hvor kilden skulle være, havde bulldozeren lagt en stor bunke jord, men området udenfor blev grundigt gennemgravet.

Fundet af kilden

Den 19. april 1964 var vi nogle få interesserede, der påny begyndte at grave. Vi manglede desværre nøjagtige oplysninger om kildens beliggenhed. Der var tale om »et liden bøsseskud vest, nordvest for kirken«, »50 alen vest for kirken«, men ingen konkrete mål. Imidlertid var jeg kommet i besiddelse af en tegning fra Frederik Vs atlas, som gav kirken og den gamle kilde.

Vi startede med at grave nogle prøvehuller vest for kirken – ca. 45 alen vest for kirkegårds-muren. Det var ikke så nemt og ligetil, for terrænet var for ca. 3 år siden planeret med en bulldozer, og en mængde jord var skubbet ud i den lavning, der førhen blev benævnet »kirkesøen«. Først måtte vi grave ned gennem ca. 1 m påfyld af muld og ler. Under påfyldningen stødte vi pludselig på brokker af gamle munkesten. Spændingen var stor!

For ikke at ødelægge noget besluttede vi at standse gravearbejdet. Evald Henriksen forsøgte med en pilekvist. Den gjorde stærke udslag! Det kunne kun betyde en vand-åre! Vi tog opstemte hjem. Der var nu noget at se på for overinspektør, dr. Aage Roussel, Nationalmuseet, som vi i forvejen havde kontaktet, og som havde lovet at komme søndag den 3. maj. Han kom som aftalt og mente, at vi var på rette spor og opfordrede os til at fortsætte. Den følgende fredag blev den første af mange graveaftener. Foruden os tre, som startede den nævn-

10/7 1964: Kildevældet er fundet! Fra venstre: Fabrikant Svend Sigvardt, Orehoved, pedel Erik Jensen, centralskolen, Ø. Kippinge, vejmand Evald Henriksen, V. Kippinge, vognmand Kjeld Thomsen, V. Kippinge, samt forfatteren, Jens Larsen.

te søndag (Evald Henriksen, Svend Sigvardt og undertegnede), kom to andre interesserede til (Kjeld Thomsen og Erik Jensen). Det blev os fem, der kom til at danne den lille gruppe, som i omtrent tre måneder søgte efter den forsvundne »helligdom«.

Oftede kom tilskuere og så på, deriblandt et par pressefolk, som fotograferede.

Vi stødte på flere munkestensbrokker. Spændingen voksede! Det så ud, som om de dannede en ringformet stensætning. Senere kom et udbrud fra en af graverne: »Se, der – et pælehul!« Ja, rigtigt! I det gule ler sås tydeligt en ringformet, sort plet – ca. 8 cm i diameter. Lidt efter fandt vi et til – og et til! Ialt 8 pælehuller blev lokaliseret i en

bue, som tilsyneladende dannede en fortsættelse af den nævnte stensætning.

Spændingen var omtrent på kogepunktet, og da mørket faldt på, kørte vi hjem i den tro, at det fundne stod i forbindelse med kilden. Den følgende weekend fandt vi yderligere tre pælehuller. Vi markerede dem med små pilekviste, fotograferede og dækkede det hele til med en presenning. Det vakte opsigt! Ritzaus Bureau meldte derom i et telegram, og musikradioen omtalte det et par gange.

Mandag aften blev nu vor faste graveaften. Vi gravede videre og fandt endnu en del murbrokker. Men ikke noget, som kunne tyde på, at det var den søgte kilde. Hu-

møret dalede, indtil det hele pludselig fik en ny vending. Daværende overlærer H. Hansen, Kippinge gamle skole, kom en aften og fortalte os, at der i en gammel skoleprotokol fra skolen stod, at kilden var blevet påvist i 1889 – »ca. 50 alen vest for kirkens mur i omtrent kirkens længderetning« og var samme år blevet afsat på generalstabens kort.

Det var en meget værdifuld oplysning. Kortet blev straks indkøbt fra Geodætisk Institut – og kilden var ganske rigtig afsat derpå! Vi holdt rådslagning – pillede ved vore »fredlyste« pælehuller – og de forsvandt næsten som dug for solen. Det var blot overskårne jordklumper i leret. Fantasien var løbet af med os. Siden talte vi sjældent om pælehuller.

Vi besluttede nu at udvide udgravningen to til fire meter mod vest, så det opgivne mål passede. Kjeld Thomsen mødte de følgende aftener med en bulldozer til at fjerne det øverste påfyldte jordlag med. Det lettede arbejdet. Men vi fandt ikke noget særligt og udvidede udgravningen lidt mod nord.

Men allerbedst som vi var inde i »dødvande«, skete der noget, som igen satte fart i spaderne: der blev fundet et pælehul – et virkeligt pælehul! Og endda nede i blåleret! Det kunne være en hjørnestolpe til det forlængst hensmuldrede kildehus. Det var sommer og ferietid, og en aften (3/7) kørte jeg selv ned for at finde eventuelt flere pælehuller. Men jeg fandt ingen. I stedet gav jeg mig til at undersøge det fundne lidt nærmere. Det viste sig at være større end antaget – ca. 50 cm i diameter – og fyldt med sort, sur jord, som var blandet med brokker af munkesten. »Proppen« var en halv meter dyb og mandede ud i en sandåre. Det måtte uden tvivl være det gamle kildevæld.

Næste eftermiddag samledes vi alle fem, målte afstanden ind til kirkemuren. Den var

Kildehuset.

50-51 alen. Ingen var i tvivl: vi havde nået vort mål!

Dr. Roussel blev underrettet og kom den følgende fredag (10/7). Vi fik besked på at forsøge at finde flere lignende huller, for så var det et pælehul, som vi havde fundet, men vi kunne ikke finde andre – og vort fund blev »udnævnt« til at være resterne af det forsvundne kildevæld. TV-Aktuelt var »på pletten«, og vi sluttede den for os så store dag hos en af graverne (Svend Sigvardt) til en festlig sammenkomst.

Året efter (22/5) blev det nuværende kildehus stillet op, skænket af firmaet Unilamit i Ø. Kippinge.

Nok er Kippinge kirkes storhedstid forbi, men med sit høje spir, der ses viden om i det frodige falsterske landskab, står den stadig som en perle blandt vore landsbykirker og er med sin bemærkelsesværdige historie og sit smukke inventar stadig en valfart værd.

Litteraturfortegnelse

R. Broby-Johansen: »Hverdagskunst – Verdenskunst« (1948) side 98 - 148.

R. Broby-Johansen: »Den danske Billedbibel« side 38. Chr. Axel Jensen og E. Rondahl: »Stilarternes Historie« side 142 - 72.

Hans Henrik Engqvist: »Dansk Stilhistorie« (1944) side 5 - 64.

Erik Lund: »Verdenshistorie« (1948).

Peter Ilsøe: »Nordens Historie« (1937-38).

Leksika: »Raunkjær«, »Vor Tids Leksikon«, »Mentor« m. fl.

Kirkehistoriske Samlinger IV r. III b: »Om valfarterne til Kippinge – før og efter Reformationen« (v. Holger Fr. Rørdam) (1893-95) side 433 - 86 samt III r. I b.

Holger Hjelholt: »Falsters Historie« b. I (1934) side 52 - 53 - 54 - 155 - 211.

Holger Hjelholt: »Falsters Historie« b. II (1935) side 220 - 510 - 512.

Nationalmuseet: »Danmarks Kirker«, Maribo amt, side 1216 - 43.

De lolland-falsterske Venstreblade. Lolland-Falsters kirker (1936) side 147 - 49.

M. Mackeprang: »Vore landsbykirker« side 72 - 102 - 112 - 118 - 122 - 154.

Svend Jørgensen: »Bag Diger og Hegn« (b. I) (1945) side 66 - 130.

Trap: »Danmark« IV (samt Trap (1955) Maribo amt side 946) side 225 - 26.

Om Kippinge kirke og kilde (samt inddæmning). Trap 1879?, side 456 - 458.

Magnus Hosum: (Disputats) De templi Kippingensis in Falstria viciniae medicati fontis origine, progressu et abusu dissertatio, Hafniæ 1707 (d.v.s. Disputats om Kippinge kirke (på Falster) og den nærliggende helbredende kildes oprindelse, historie og brug).

E. Tang Kristensen: »Danske Sagn« III, nr. 1095 - 98 (om kilden).

J. Olrik: »Fejekost«, Danmarks folkeminder bd. 27, heri om Kippinge kirke og kilde.

Manuskript af Niels Steinfeldt: »Kippinge Valfartskirke« (vistnok i Dansk Folkemindesamling, Det kgl. Bibliotek).

»Kong Chr. IVs egenhændige Breve« udg. af Molbech, s. 445.

Jensson: »Tvende sagn om Kippinge kirke« i Morskabslæsning for den danske almue 1845-46, s. 132 - 35.

O. P. Jensen: »Kippinge kirke og kilde« i Søndagsbladet 1900, s. 240.

»Kippinge kirkes ny spir« i Architekten 1910-11, s. 489 - 90.

F. Uldall: »Danmarks middelalderlige Kirkeklokker« s. 134 - 137.

Chr. A. Jensen: »Danmarks Snedkere og Billedsnidere« 1536-1660, s. 97 - 98 - 123.

»Falsters kirkelige topografi i slutningen af Middelalderen«. Dansk Mag. 5 r. VI 1909, s. 273 - 302.

Vedels rejsebeskrivelse fra o. 1800.

Automobilhåndbogen 1932 (redigeret af Th. Gravlund (side 286) (FDM).

Almindelig dansk Præstehistorie af S. V. Wiberg (1868) Bind II, side 89.

Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbøger:

1924: »Helligkilder på Lolland-Falster« (v. August F. Schmidt) side 42 - 65.

1927: »Lolland-Falsters Kirker« (v. C. M. Smidt) side 83 - 119.

1928: »Hans Rasmussen, Egense« (v. Helene Strange) side 103 - 08.

1930: »Inventaret i Kippinge Kirke« (v. Niels Jokum Termansen) side 41 - 66.

1931: »Den hellige Kilde ved Kippinge Kirke« (v. Erh. Qvistgaard) side 77 - 82.

P. Rhode: »Laaland og Falsters Historie« (1859) side 172 - 180.

Lolland-Falsters Stiftstidende:

2/3 1856. Kippinge kirkes mirakler.

25/7 1858. Notits om Kippinge kilde.

25/7 1826. Licitation over istandsættelse af stendosseringen ved Kippinge Kirke.

24/1 1840. Om inddæmning af Kippinge Strand.

24/1 1840. Om inddæmninger bl.a. af Kippinge Strand.

Venstrebladet: 25/8 1953. På sporet af den hellige kilde ved Kippinge kirke. (Artikel).

Lolland-Falsters Folketidende:

5/5 1924. (Kronik).

9/6 1964. (Kronik).

Den kongelige Mønt- og Medallesamling, Nationalmuseet, har bidraget med numismatiske oplysninger. Vejmand Evald Henriksen, V. Kippinge, har bidraget med flere mundtlige beretninger.

Lolland-Falster i bogverdenen

Af Verner Hansen

En Nykøbing-badeanstalt i gamle dage. Badeanstalten lå i Guldborgsund på pontoner og i baggrunden den gamle jernbanebro, som var bygget af træ. Billedet er fra ca. 1880, og når flaget var oppe, betød det, at så kunne damerne komme og bade, hvilket skete om formiddagen. Kl. 12 blev flaget strøget, og så var det herrernes tur. – (Fra »Huse omkring et Sund«).

Huse omkring et Sund

Sparekassen SDS Falster-Østlolland, Kulturmindeforeningen i Nykøbing F. og museet Falsters Minder har i et godt samarbejde begyndt at udsende nogle bøger, som med populær tekst og gode billeder fortæller egns historie på en måde, så det kun kan interessere. Først udkom »Huse omkring et Torv« og sidst foreligger »Huse omkring et Sund«.

Palle Brandt har stået for redaktionen af den 48 sider store bog, som foreligger i et bredt format, hvilket får billederne til at præsentere sig bedst muligt.

Bogen giver i virkeligheden en rejse gennem Guldborgsund, idet indholdet går helt op til Guldborg færgested og ned til Gedesby. Undervejs bliver fortalt om færgesteder og udskibningssteder. Lystsejladser i gamle dage får også sin historie, og hverdagslivet med værksteder og produktioner er også godt belyst. Træk fra Nykøbings historie, blandt andet Czaren i kromandens seng, har også fået sin plads. Et kapitel omtaler det nu noget ukendte, at Cirkus Dannebrog i tidligere tid havde sit hjemsted på Sydfalster, repræsenteret ved familien Enoch.

En så udmærket bog burde nok have en indholdsfortegnelse, som kunne registrere det spændende indhold.

Fodbold gennem mere end 50 år

Maribo Boldklub benyttede sit 50 års jubilæum til at udsende en bog. Når den hedder »Fodbold gennem mere end 50 år«, så skyldes det, at fodbolden i byen har været dyrket helt tilbage til århundredskiftets begyndelse, og hvordan det er sket, er også taget med i den underholdende skildring, som fortæller om en meget stor indsats for ungdommen.

Bogen er forsynet med et meget stort antal billeder, der fortæller en god fodboldhistorie.

Et godt Rødby-årsskrift

Rødby lokalhistoriske Arkiv har også for 1984 udsendt et interessant årsskrift med et alsidigt indhold.

Chr. Løye lægger med en artikel, »Skibshistorie fra Rødbyhavn«, op til, at arkivet vil indsamle lokale skibsbilleder.

En efterladt skildring af afdøde fru Marie Pløtzer indeholder en del minder om Rødby i tidligere tid.

Det er egentlig udmærket, at en nutidig depotejer, Preben Jensen, også fortæller om Rødby i lidt nyere tid. Det er nemlig noget, som hurtigt bliver historie og derfor også skal med i et lokalhistorisk arbejde.

Peder Pedersen, Hollegaard, der var en kendt skikkelse og på flere måder øvede en betydelig indsats, bliver der fortalt om af Johs. Clausen.

Falsters store ferieland

Marielyst Grundejerforening benyttede et 50 års jubilæum til at udsende en bog. Den behandler ikke alene grundejerforeningens historie, men går betydelig længere tilbage og giver adskillige træk med hensyn til den spændende og også dramatiske historie, som Sydfalster har med hensyn til landet ude mod Østersøkysten. Tre øer blev efterhånden landfaste, og stormfloden i 1872 lavede store ødelæggelser. Der blev diget og udtørret, og den fine strand skabte mulighederne for det store ferieområde, som opstod.

Bogen giver skildringer af starten, og så har den det værdifulde, at der er mange billeder fra det gamle Marielyst, hvilket museet Falsters Minder i Nykøbing F. har stillet til rådighed.

En brugs i 100 år

Ønslev Brugs fejrede et 100 års jubilæum, og der var også en vigtig lokalhistorisk indsats, idet Ketty Lykke Jensen blev overdraget at lave et hæfte om de vigtigste begivenheder i det hundredårige forløb.

Det er blevet en underholdende skildring, som belyser mange forhold med hensyn til brugsernes historie i landområderne - og set med nutidens øjne kan meget virke pudefigt.

Ønslev Brugs var som andre et led i en folkelig bevægelse, og det var menigmand og -kvinde, som var med til at træffe afgørelserne. En bestyrelse i en brugs beskæftigede sig i »gamle dage« med både små og store ting og levede meget med i alt, hvad der foregik. Et bevis på, at brugsen var et samlingssted, kunne findes i, at der både var en læseforening og en telefon, som medlemmerne kunne benytte, fordi kun få havde sådan en hjemme i deres hus.

Der er i bogen nogle gamle billeder, som viser, hvordan en brugs så ud før i tiden.

Farø-broerne på halvvejen

Farø-projektet er meget stort og vil betyde en revolution i trafikken til og fra Lolland-Falster.

Der har været masser af avisartikler om, hvordan arbejdet er skredet frem, og bunker af mennesker har besøgt stedet og set, hvordan projektet voksede. Et stort billedhæfte, »Farø-broerne på halvvejen«, er på sin plads, for der er mange enkeltheder, som det kan være svært at fastholde, når arbejdet er færdigt. Fotograf Anders Knudsen og redaktør Poul Schjelde Rasmussen har på udmærket måde klaret »halvvejsskildringen«. De mange og gode billeder pynter i hæftets store format, og teksten giver orientering på en kort og rammende måde.

Hæftet har absolut også værdi, den dag »Farø-projektet« er færdigt - også selv om der til den tid vil foreligge en »helvejsskildring« ...

Nysted kommune - historisk set

Lolland-Falsters historiske Samfunds bog, »Nysted kommune - historisk set«, må absolut tages med i en omtale af lokalhistoriske værker.

Nysted kommune fik i anledning af købstadens 575 års jubilæum et moderne billedværk, og det var første gang, at hele kommunen gik ind i en samlet fremstilling. Skoleinspektør A. F. Heyn øvede en præstation med at skabe værket, skrevet meget læseværdigt og underholdende og med et alsidigt indhold.

Et meget stort antal billeder var med til at skabe bogen, som der i Nysted kommune har været både glæde over og tilfredshed med.

Kippinge skole i 25 år

Kippinge skole kunne i det forløbne år fejre 25 års jubilæum. I den anledning lykkedes det at få udsendt et jubilæumsskrift, som også gav et tilbageblik for et længere tidsrum.

Der er et kig i skolekommissionens protokoller helt tilbage til 1896, hvor skolekommissionen ind-

stillede til sognerådet, at de penge, som indkom i skolemulkter, anvendes til sivsko til børnene!

Der er også noget om udviklingen fra landsby-skole til centralskole – og ting hentet i lærerrådets gamle forhandlingsprotokol.

Kippinge skole før, nu og i fremtiden er der betragtninger om – og små artikler om alle de organer, som er knyttet til en skole. Billeder fortæller om skolens hverdag, og der er også nogle gamle motiver.

50 år i jorden

A/S Mikael Sørensens Eftf., Alstrup, benyttede 50 års beståen til at udsende et jubilæumsskrift.

Det præsenterer sig i en både smuk og fiks udførelse, og Bo Bischoff har sørget for en rammende og fyldig tekst, der fortæller de væsentlige hovedtræk om, hvordan firmaet blev til.

Det er især historien om, hvorledes en flittig, ung, jysk mand, Mikael Sørensen, kom til Lolland for at luge roer og grave tørv. Sammen med nogle andre, bl.a. en broder, Johannes, blev der budt på et rør-lægningsarbejde, der blev udført godt. Det var starten i 1934 på firmaet, der befæstede sin position over hele Lolland-Falster.

Hæftet fortæller om den store og solide udvikling frem til en stor maskinpark og mange beskæftigede. Og det er under ledelse af Mikael Sørensens tre sønner.

Den gamle Købmandsgaard

Det er en udmærket idé, at Nakskov Bogtrykkeri har ladet genoptrykke en skildring af »Den gamle Købmandsgaard«. Det drejer sig om I. A. Jørgensens købmandsgård, som i 1880'erne lå i Søndergade i Nakskov.

Skildringen kom første gang i 1946, og forfatteren kaldte sig »Tonys bror«. Det har vist sig at være en nakskovit, Julius Jensen, som op i årene begyndte at forsyne den daværende avis, »Lollands Tidende«, med en række udmærkede skildringer fra det gamle Nakskov.

I »Den gamle Købmandsgaard« fortælles både levende og underholdende om lærlingen, som startede der for 100 år siden og oplevede alt det, der skete i og omkring de gamle bygninger. Der er mange træk fra en svunden tid og en hel anden form for handel end nu. En stor stab af folk levede under patriarkalske forhold under købmandsgårdens tage med den rige købmand som centrum.

Hæftet, som er på 36 sider, er fint illustreret med mange personportrætter, og yderligere har arkitekt Einar Ørnsholt et par nydelige farvekværeller, og maleren Cl. Clemmensen har interiører fra den gamle købmandsgård.

Den lille polske roearbejderpige

Museumspædagog Ove H. Nielsen, Maribo, der mere end de fleste kender til de polske roearbejderes forhold, har på opfordring af forlaget Munksgaard udmøntet sine erfaringer i en bog, »Hvorfor råber de efter mig?«

Bogen er med sine 72 sider en blanding af roman og bitter virkelighed. Personer og episoder er »digt«, siger Ove H. Nielsen, men baggrunden er i høj grad de barske forhold, som de polske roearbejdere i tidligere tid levede under i Danmark.

Skildringen af den 14-årige Maria er skrevet i et let læseligt sprog for børn og unge, men det er også god læsning for voksne, som her har en mulighed for at sætte sig ind i, hvordan datidens »gæstearbejdere« havde det.

Maria mærker modviljen mod fremmede og bydes på det hårde arbejde, men glæder sig over at kunne være med til at tjene penge til familien.

Bogen, som fortjener en god udbredelse, har nogle orienteringer til forståelse af de polske roearbejderes forhold. Den indeholder også nogle tegninger, men de virker mærkeligt »forskønnede« og uden rigtig relation til indholdet.

Idrætslivet på Fejø

Et jubilæumsskrift blev udsendt, fordi Fejø Idrætsforening havde bestået i 50 år.

Det er blevet til et smukt og indholdsrigt hæfte og i høj grad et eksempel på, hvor godt sådan noget kan laves. Årsagen hertil er i høj grad øens præstekone, den dygtige og erfarne journalist Tove Meyer Hægstad.

Bogen indeholder korte og levende afsnit med betragtninger om det væsentligste af, hvad der er passeret i det forløbne halve århundrede. De implicerede fortæller i god gengivelse, og der er et fint udvalg af billeder.

Idrætsforeningen har i høj grad haft en meget stor betydning, specielt for øens ungdom, og det kunne ikke skildres bedre, end tilfældet er i jubilæumsskriftet.

Sange af Gustaf Bengtsson

Afdøde forstander Gustaf Bengtsson, Lollands Højskole i Søllested, var på mange måder en meget aktiv mand. Da han i 1951 kom som forstander til Lollands Højskole, var det i høj grad et valg, han foretog. Bengtsson havde også talent som forfatter, men det måtte han i høj grad lægge til side for først og fremmest at klare det krævende job som højskolemand. Der blev dog i årenes løb skrevet en del artikler og småskrifter, mens det litterære gled i baggrunden.

Op i årene begyndte Bengtsson dog på at skrive sange, og det blev til et ret stort udvalg. Han animeredes af, at hans svigersøn, Per Warming, skrev melodier. Det blev også til, at Bengtsson sørgede for et tillæg til Højskolesangbogen, så hans sange kunne komme ud og blive brugt.

I hæftet »Fem sange« har Per Warming melodier med og skriver en orientering om Gustaf Bengtssons sange. Dette hæfte var et særtryk af Ellebæk Folkeskoles årsskrift 1982. Der er senere med støtte fra forskellige sider udsendt en smuk bog på Samlerens Forlag (pris 64,50 kr.), og den omfatter 48 udvalgte sange og viser med noter, og indholdet giver et alsidigt indtryk af Bengtssons store litterære formåen.

Fugleskydning i 125 år

Rundt på Lolland-Falster var der i sin tid store fugleskydningsfester, der samlede mange mennesker, og ofte var det den store lokale begivenhed. Stoffet om fugleskydningsfesterne er meget spredt og burde samles, for det fortæller i høj grad et stykke folkelig historie.

Gundslev Sogns og Omegns Fugleskydningssselskab har gjort en god begyndelse ved at udsende et lille skrift i anledning af et 125 års jubilæum. Det er et af landsdelens ældste fugleskydningssselskaber, og en oversigt over, hvad der alene har været i Nørre Alslev kommune, viser ikke mindre end 18, deriblandt både børnefugleskydningssselskaber og socialdemokratiske fugleskydningssselskaber ...

Fugleskydningsfesterne var i gamle dage omgivet af meget mere festivitas end nu. Der var store frokoster, middage og bal – for der var både estrader og kulørte lamper!

Det lille jubilæumsskrift giver mange pudsige træk til belysning af fugleskydningsfesternes historie.

Et kunstmuseums erhvervelser

En stor del af Lolland-Falsters Stiftsmuseums beretning 1984 er helliget en oversigt over, hvad Kunstmuseet har erhvervet i løbet af de sidste 10 år.

Det er naturligvis overmåde nyttigt og oplysende, men der kan rejses spørgsmålet, om en sådan oversigt hører hjemme i et årsskrift og ikke i stedet burde fremstilles som en særlig publikation, der ikke mindst vil være til gavn for de besøgende.

Årsskriftet er ellers i høj grad præget af Stiftsmuseets beretning, der fortæller om en meget stor og alsidig virksomhed, hvilket der kan læses om andet steds i denne samfundets årbog.

Desuden er der også Kunstmuseets beretning, som man trods opfordringer ikke finder anledning til at sende til optagelse i årbogen. Der er også i årsskriftet oplysninger om regnskaber og bestyrelser. Årsskrif-

tet indeholder også Else-Marie Boyhus' meget varme og smukke mindeord om afdøde viceamtsborgmester Anker Jørgensen, der var formand for Stiftsmuseets bestyrelse og betød meget for hele virksomheden.

God lokalhistorie i Stiftsbogen

Lolland-Falsters Stiftsbog 1983 fremtræder i det sædvanlige smukke udstyr og med et interessant indhold præget af Tove Meyer Hægstads dygtige redaktion.

Temaet er denne gang: »Folket – fortællingen og forkyndelsen«, og herom er der en række artikler af forskellige skribenter.

Hvad det mere lokalhistoriske angår, er der også artikler af værdi. Afdøde pastor emeritus H. Skjødt-Pedersen har efterladt en artikel om minder fra gamle præstegårdshaver. Gustav Bengtssons sange er mindet, og havebrugskonsulent Jørgen Holm skriver om præstegårdshaverne og deres fremtid og nævner specielt de bevaringsværdige træer i Horbelev og Moseby præstegårdsgaver. Mag. art. Stig Hornshøj-Møller, Vestberlin, der blandt andet tidligere var knyttet til redaktionen af »Danmarks Kirker«, fortæller i artiklen »Kalkmalerier på Kirkehvelving«, om hvad der er at iagttage på dette område i nogle lolland-falsterske kirker.

De gamle gardere

Falster og Østlollands Garderforening benyttede et 75 års jubilæum til at lave et lille skrift, der fortæller træk fra den svundne tid.

Der er også forskellige hilsener til foreningen, og desuden bringes hele medlemslisten, som fortæller om, hvilke fra Lolland-Falster som gennem årene har været i »kongens garde«.

Seminar om Næsgaards fremtid

Næsgaardbogen 1983 fortæller som sædvanligt meget om den kendte landbrugsskole-undervisning, elever, aktiviteter, landbrug og foreningen »Gamle Næsgaardianere«, som står bag bogens udgivelse.

Bogen fortæller om en særlig spændende aktivitet, nemlig et seminar om »Næsgaard år 2000«.

I en række indledninger og debat behandles bl. a. om, hvorledes udviklingen i landbruget kunne tænkes at blive, hvilke krav som der kan stilles til landbrugsuddannelsen, og hvilken strategi Næsgaard skal vælge. Der var almindelig enighed om, at Næsgaard skulle satse på de lange, alsidige kurser kombineret med økonomi, men også landbrugskurser af kortere varighed.

Horbelev-fodbold i 75 år

Horbelev Boldklub lod en af opgaverne ved et 75 års jubilæum være at udsende et jubilæumsskrift, og det var der absolut held med.

I en række afsnit, skrevet underholdende og ikke for udflydende, er en række fodboldmæssige begivenheder blevet belyst, og det har heldigvis været muligt at illustrere med mange billeder, som liver op og giver kulør på de store sider, som skriftet har.

I Horbelev er det naturligvis ligesom i andre boldklubber gået op og ned, men det har givet noget at kæmpe for for de raske fodboldkæmper i det østfalsterske område.

Statistiske tabeller fortæller om mange navne fra klubbens historie og om kampe.

En borgmester i Nykøbing

Nykøbing havde i årene 1890-1905 en borgmester, juristen H. C. Holck, der også var landspolitiker som en konservativ Estrup-mand.

Borgmesteren og landspolitikerken har fået en udførlig skildring, og dens skaber er et barnebarn, fhv. amtskontorchef Mogens Holch.

Det er blevet til en 224 sider stor bog, som er udgivet af Dansk Historisk Håndbogsforlag.

I bogen skildres H. C. Holchs liv og virke og ikke mindst ud fra en række breve og også udsnit af i Folketinget, blandt andet om loven om alderdomsunderstøttelse.

Mere om de polske roearbejdere

Der er i tidens løb skrevet meget om de polske roearbejdere, og Lolland-Falsters historiske Samfund har også ydet bidrag hertil med bogen »Den polske indvandring til Lolland-Falster«, men den er desværre udsolgt.

Bogen var skrevet af museumsinspektør George Nellemann, der har forsket meget og foretaget en stor undersøgelse af de polske roearbejdere i Danmark og deres efterkommere.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum har ladet udsende en kort publikation om emnet, og den giver en god og kortfattet introduktion, skabt ud af en artikel, som George Nellemann skrev i tidsskriftet »Folk og Kultur«.

Hæftet er på 28 sider med illustrationer og koster fra Stiftsmuseet kun 20,- kr.

Nakskovs mange bryggerier

Poul Sørensen, Hvidovre, der tidligere har udsendt et hæfte om Horslunde Bryggeri, har på en udmærket måde løst også at fortælle om »Nakskov Bryggeriernes Historie«.

Når der siges »bryggerierne«, så er det rigtigt, thi for Nakskovs vedkommende nævnes og omtales ikke mindre end syv. Det var i den periode, hvor der blev drukket meget hvidtøl, som ofte solgtes i ankre.

Poul Sørensen har søgt at fremskaffe så mange oplysninger som muligt og gengiver disse i en konkret form.

Hæftet får særlig interesse, ved at der er gengivet adskillige gamle etiketter, og der er fremskaffet så mange billeder, som det er muligt.

De gamle overleveringer

Det mærkelige og det mystiske er der altid interesse for, og der kan også tjenes penge ved at udgive bøger herom. En bog af Kristian Kristiansen, »Det ukendte Danmark«, gør det med hensyn til, hvad der forskellige geografiske steder kan fortælles om tegn og overleveringer. Hvad Lolland-Falster angår, er der noget med om Kippinge, Bøtø, Fiskebæk, Musse, Maribo og Albuen.

Der er ikke meget nyt i det gengivne, men udpluk af, hvad der tidligere er skrevet om stederne. Der nævnes f.eks. noget om klosteret i Maribo, og at stedet blev valgt, fordi der hver nat skinnede et lys på et næs i søen. Realiteterne er mere, at Dronning Margrethe I gerne ville knække adelens magt. Hun fik nedlagt en stor borg ved Lysemose og samtidig skabt jord nok til driften af et kloster. Når det forsvundne på Albuen sættes i forbindelse med overleveringerne om »Atlantis«, så er det fantasi, da det vides, at der tidligere lå en stor fiskeplads her med et tilhørende sildemarked.

Husassistenter og tjenestepiger

Fagforeninger benytter heldigvis i stigende grad jubilæer til at få skrevet og udsendt noget om, hvad der er sket i de forløbne år. Disse jubilæumsskrifter fortæller ikke alene organisationshistorie, men også i høj grad om, hvordan de samfundsmæssige forhold har været før i tiden.

Det var således tilfældet, da Husligt Arbejderforbunds afdeling i Nakskov fejrede 50 års jubilæum. Starten var forsøg på at organisere husassistenter og tjenestepiger, som hørte til de dårligt stillede med en lang arbejdstid, dårlig løn og behandlet som tyende. For 50 år siden var der husassistenter og tjenestepiger nok at agitere blandt, men det var svært, og arbejdsgiverne talte overhovedet ikke noget i den retning. Der var dog allerede fra 1919 gjort forsøg på at få oprettet en afdeling af Husassistenternes Forbund i Danmark, og det lykkedes også, men den fik trange kår og sygnede hen, bl. a. fordi formanden og kassereren blev gift og så ikke mere havde tid til organisationsarbejde... Først fra 1934 kom der igen rigtig gang i fagforeningen.

50 års badminton-kreds

Lolland-Falsters Badmintonkreds fik i anledning af et 50 års jubilæum udgivet to hæfter. Det ene om start og de organisatoriske forhold gennem årene samt ledelsen. Det andet, »Små-bold«, er med klip fra, hvad der er sket de enkelte år.

Et af de første steder, hvor der blev dyrket badminton udenfor København, var i Stubbekøbing, hvor man allerede i 1935 fik en speciel hal til spillet.

Kredsen lægger ligesom op til, at der bør skrives en beretning om badmintonspillet historie på Lolland-Falster, og det vil naturligvis være godt.

Tegninger til folkesagn

Grete Bull Sarning, som selv bor på egnen, har tegnet til nogle udvalgte fortællinger fra Alan Hjørth's tidligere udgivne »Folkeminder i Nørre Herred«.

Det er blevet til en pæn lille bog, »Folkesagn i tekst og bild«, udgivet af forlaget I Stalden, og prisen er 28,- kr.

Tegningerne præsenteres sig godt, glider udmærket sammen med sagnene og får »troldefolket« til at blive levende.

Levende tidsbilleder

»Je' har ha't en go' hukommelse«, kalder Nina Langkilde en bog med erindringer fra Nykøbing F.

Det forklarer nok ældre lolland-falstringer noget, når det oplyses, at forfatterinden var datter af den i sin tid meget kendte stiftsprovst Hans Dreioe, som kom til Nykøbing i 1926. Det er tiden herfra og til en studentereksamen i 1935, som der fortælles om, og det er et virkelig levende tidsbillede om slægtens medlemmer og provinsystemningen, som den blev oplevet på mange måder.

Nina Langkilde, som bor i Åbenrå, kan virkelig huske og fortælle ud fra et levende og åbent sind.

Bogen, som er på 56 sider med nogle illustrationer, koster 55,- kr. i boghandlerforretningerne.

Jubilæumsskrift med fejl

Når det ærværdige gamle »Maribo Amts økonomiske Selskab«, fyldte 175 år, skulle man tro, at det havde givet anledning til udsendelse af et vægtigt jubilæumsskrift, men det blev desværre ikke tilfældet. Selskabet udsendte godt nok et jubilæumsskrift på 105 sider, men det var ikke tilfredsstillende. Der var en større artikel, som den daværende redaktør af Lollands Tidende, Einar Jacobsen, skrev, da selskabet fyldte 150 år i 1959 ... og så var der føjet artikler til om de enkelte landbrugsfaglige områder i de sidste 25 år. Der burde naturligvis hos en sagkyndig ha-

ve været bestilt en nyskrevet fremstilling om alle de 175 år. Det pyntede heller ikke, at der på omslaget stod 1909 i stedet for 1809!

I selskabet var man dog også klar over at være sluppet for let med hensyn til opgavens løsning. Formanden sagde nemlig på en generalforsamling: - Der var desværre fejl både på forsiden og mange fejl indeni, og det har medvirket til, at vi nu har besluttet at trykke hele skriftet om og sende det ud til medlemmerne, når det har fået en acceptabel form.

100 års Brugs-historie

Brugsforeningshistorie er beretningerne om en folkelig bevægelse som et led i landbrugets udvikling i forrige århundrede. Bønderne ville være selvstændige og selv bestemme om deres handel.

»Hunseby Brugsforening i 100 år« har også denne baggrund og mødte også modstanden fra købstaden og dens handlende. Bestyrelsen beskæftigede sig med mange ting, og således blev der truffet en bestemmelse om, at der kun måtte udleveres én bajer pr. medlem til fortæring på stedet, ikke gives fri tobat og heller ikke bolsjer ...

Der var i en del år en telefonautomat i Brugsen, og på møderne gjorde bestyrelsen altid op, hvor mange penge der var talt for!

Fikst hæfte om 100 års sang

Det er morsomt, at Saksøbing i 100 år har haft en »Håndværker-Sangforening«, hvor man har nydt dette, at sangen har lysning ...

Jubilæumsskriftet i stort format og med mange sider er lavet fikst og underholdende, så det er god læsning også for ikke-sangere fra byen!

Siderne fremtræder i levende og varieret opsætning, så det giver appetit. Der er ikke alene en foreningshistorie, men også karakteristiske avisudklip om tiden i almindelighed, og hvad der har stået om sangforeningen. Der er programmer, annoncer og billeder og andet.

Hæftet er et godt eksempel på, hvordan sådan noget kan laves, så det fremtræder bedst muligt og i en tiltalende form.

Tiltalende billede af en højskole

Det nye forstanderpar, Lise Stürup og Carsten Høgh, har på adskillige måder skabt nyt liv omkring den gamle Lollands Højskole i Søllested, hvad der i høj grad er glædeligt. Højskolen har ligesom fået et nyt og mere levende ansigt udadtil, blandt andet med kortere kursus, og lokaliteterne er også forbedrede og pudsede op.

Arsskriftet for 1983 er også præget af en »nyorientering« uden lange og filosofiske artikler, der

kan virke kedelige. Artiklerne er korte, og der er mange bidragydere, hvilket giver variation og læselyst. Livet på højskolen bliver skildret uden nogen højtidelighed og med mange træk. Der er også røster fra elevforening og skolekreds og også billeder og tegninger.

Det hele giver et tiltalende billede af en højskolevirksomhed, som landsdelens befolkning bør give god støtte.

Vellykket premiere på årsskrift

Krumsøarkivet er nu kommet med i rækken af arkiver, som udgiver årsskriftet, og 1984 er en fin start med nogle udmærkede artikler og et godt udvalg af gamle billeder.

Hans Andersen, som leder arkivet, skriver om Sløse skole, der har en interessant historie, og også om fugleskydningselskabet »Concordia«, der festede i to dage med stor tilslutning.

Bent Thoft Nielsen beskæftiger sig med det interessante kapitel i D. G. Monrads liv, hvor han var præst i V. Ulslev. Det var måske i skuffelse, at Monrad brød op fra København, idet han ikke følte tilstrækkelig for sine tanker. Han tog i stedet til et lille landsogn, men sad dog her og beskæftigede sig med tanker om en Danmarks riges frie grundlov. Det var kun i kort tid, at Monrad blev i V. Ulslev, thi større opgaver kaldte. Den udmærkede artikel animerer egentlig til, at der burde skrives en større samlet fremstilling af Monrads tid på Lolland-Falster.

Det store fideicommiss

»Det Classenske Fideicommiss gennem 200 år« var et 16 siders hæfte, som udkom i anledning af en udstilling, som Stubbekøbing lokalhistoriske Arkiv arrangerede om den kendte, store institution.

Baron P. Bertouch-Lehn, Lungholm, der er medlem af direktionen, har skrevet den korte, men udmærkede introduktion, som Poul Wæng, Stubbekøbing, har tegnet til.

1. halvleg i Kettinge

Kettinge Boldklub kaldte et hæfte »1. halvleg«, og det var, fordi der fejredes 60 års jubilæum.

Hæftet giver et særdeles godt indtryk af, hvad der i en landkommune er udført af energisk arbejde for at samle de unge til gode fritidssysler. Klubben har ikke alene beskæftiget sig med fodbold, men også håndbold, diletant, ringridning og folkedans.

Det ser ud til at have været en god »1. halvleg«, hvor der er opnået pæne resultater, hvilket også en del billeder vidner om.

Vegetationen på digerne

»Flora og Fauna« har haft en større artikel om »Vegetation og flora på det lollandske Østersødige«.

Artiklen, som er skrevet af Peter Vestergaard, er udsendt som et 20 sider stort hæfte, og det er en vægtig faglig skildring, som er forsynet med en del billeder, der belyser emnet.

De gamle tog

De interesserede i gamle tog viser en stor energi. De ikke alene kører med museumsbanen Maribo-Bandholm om sommeren, men arbejder også om vinteren med at sætte det gamle materiel i stand. De vil også gerne fortælle om deres hobby, og to af dem, Carsten Buhl og John E. Krouel, har af Dansk Jernbane-Klub fået udsendt »Museumsbanen - Lokomotiver og Vogne«.

Bogen er med sine 64 sider den hidtil største fremstilling om banen. Der er en udførlig omtale af det materiale, som der rådes over, og jernbanernes historie bliver også fortalt. Et særligt kapitel af lokalhistorisk interesse handler om den forlængst forsvundne fabrik »Vulcan« i Maribo, hvor der byggedes både lokomotiver og vogne. Bogen er forsynet med mange billeder.

40 år for de kommunale

Dansk Kommunalarbejderforbunds afdeling i Nykøbing F. blev startet i 1943 af en så lille kreds som syv, der mente, at de manglede en organisation, som specielt ville tage sig af deres interesser.

Det fortælles der om i et udsendt jubilæumsskrift, og udviklingen viser en stærk udvikling frem til tusinde medlemmer, som endda er delt i 5 brancheklubber.

Hæftet giver i tekst og billeder et godt indtryk af, hvad der fagligt er udrettet for de kommunalt ansatte i området.

En lille falstersk landsby

Herman Lollikes »Hullebækbogen« fortæller om en lille falstersk landsby. Det er om det fælles: sognet, kirken, mejeriet, snekastningen, pilehegn, ølbrygningen – og så gives der en række oplysninger om de enkelte ejendomme og deres indehavere gennem årene. Der er også nogle billeder og kort til en orientering.

Herman Lollike har tydeligt lagt et stort arbejde i at indsamle oplysninger til brug ved bogens udarbejdelse, og der fortælles meget om livet i en lille landsby.

Bogen, som er på 42 sider, fortjener udbredelse, og den kan fås hos forfatteren.

Fra Maribo til Amerika

Drømmen om Amerika levede stærkt i forrige århundrede, og mange udvandrede for at komme væk fra dårlige kår i Danmark.

Forfatteren Flemming Lundahl har i børnebogen »Jamen, Titanic kan da ikke synke«, udsendt på Gyldendals Forlag, i romanform fortalt om en families udvandring. Familien lever i Søndergade i Maribo, men faderen tjener ikke meget ved vejarbejde. Derfor modnes beslutningen om, at familien vil udvandre, og de tager til Stubbekøbing for at komme med et fragtskib, der gik i rute til København.

Turen over »dammen« kommer til at foregå med den store damper »Titanic«, og de oplever forliset, hvor mange mennesker omkommer. Familien hører dog til de reddede og får en god fremtid i Newbraska, men tankerne går dog tit tilbage til de dejlige omgivelser ved Maribos Sønder sø.

Skildringen virker meget naturlig, således som udvandreforholdene var.

Nakskov-parti i 100 år

Den røde by i det røde amt – er Nakskov blevet kaldt, og derfor var det naturligt, at byens socialdemokratiske forening fik et virkelig festligt 100 års jubilæum.

»100 år i den røde By« var et jubilæumsskrift på 40 sider og i et stort format. Hæftet er lavet med et virkelig journalistisk sigte, så det skulle være læseværdigt, og det er i høj grad lykkedes. Teksten er kort og rammende, og så er der mange billeder. Billederne er ikke alene om partiets kendte, som Sofus Bresemann, men præsenterer i høj grad gamle Nakskov-motiver, hvorfor det i høj grad er god lokalhistorie.

100 års roning

Nykøbing Roklub fik en særlig berømmelse, da »smedeholdet« i 1912 sikrede sig olympisk guld i Stockholm og i samme år vandt flere andre store mesterskaber.

Historien herom er også med i roklubbens bog om 100 år. Det er lang tid at have roklubbens historie, og at der er sket mange begivenheder og gjort meget for sporten, giver jubilæumsbogen god besked om. Der er mange billeder med og også om et fornøjeligt og kammeratligt klubliv, der har været til et sammenhold om klubben, som Nykøbing kan være stolt af.

Stor kommune-registrant

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Møen har udgivet en stor registrant om »Kommunearki-

ver«. Det drejer sig om de seks mindre kommuner, der i 1970 blev til den store Højreby kommune.

Registraturen er på 128 store sider, men det drejer sig også om et vældigt arkivmateriale. Der er taget med og oplyst alt, hvad der drejer sig om enkelte forhold indenfor den kommunale administration, og det er protokoller, skrivelser, dokumenter og meget andet helt tilbage fra landkommunalfordningen fra 1841.

Stort arkivskrift fra Nørre Alslev

Lokalhistorisk Arkiv i Nørre Alslev kommune har været pioner med hensyn til udgivelse af årsskrifter, og initiativet bliver stadig fulgt godt op.

Årsskriftet 1984 er på ikke mindre end 122 sider og med mange artikler, der alsidigt belyser lokalhistoriske forhold. Der fortælles om topografiske forhold, sagn og overtro, erindringer, personskildringer og erhvervsvirksomheder.

Der er megen læsning i årsskriftet, der også vil have interesse udenfor Nordfalster.

Apotekerforening i 100 år

Foreningen for Lolland-Falsters Stifts Apotekere har kunnet fejre 100 års jubilæum, og det blev skildret i en artikel i »Archiv for Pharmaci og Chemi«.

Artiklen kom som et særtryk, og den skildrer foreningens almindelige historie, samtidig med at der nævnes navnene på en række af Lolland-Falsters tidligere apotekere.

Bogen om Marie Hansdatter

Den flittigt skrivende Rosa Engholm Petersen, Høleby, har udgivet sin sjette lokalhistoriske bog.

Denne gang drejer det sig om »Marie Hansdatter«, som var en af hendes oldemødre på faderens side. Bogen giver en underholdende skildring af livet i tidligere tid, og der er specielt noget om mejeribrug i tidligere tid, idet Marie var beskæftiget hermed.

Claus Gress har lavet illustrationerne til bogen.

De lollandske runesten

Aina Krumins, der er leder af Højreby lokalhistoriske Arkiv, har ud fra sin stærkt lokalhistoriske interesse gjort en god gerning ved at få samlet og udgivet en bog om »De lollandske Runesten«.

Hvad der hidtil har foreligget noget spredt om de seks runesten, som kendes, har Aina Krumins samlet og ud fra sin store viden ligesom sat i en smuk ramme, som læses med stor glæde. Baggrunden for »runestensverdenen« er der også nogle kapitler om, nemlig om vikingernes verden, om hvordan Europa

så ud på den tid, Danmark, Ansgars mission og slaverne.

Aina Krumins skriver veloplagt, så det virker underholdende. Hendes skildringer er ledsaget af Claus Gress' tegninger. Bogen, som er i et stort og bredt format, koster 68,- kr.

Gode lokalhistoriske skribenter

Lokalhistorisk Arkiv i Stubbekøbing kommune er gået ind i rækken af arkiver, som udgiver årsskrifter.

Årgangene 1983 og 1984 er begge ligesom præget af en bestemt linie, som giver et årsskrift bedre salgsmuligheder. Det er en række korte artikler, som dækker et vidt emneregister og dækker hele kommunen ind.

Arkivet har nogle gode fortællere, som på en udmærket måde forstår at give deres lokalhistoriske viden det rette udtryk i en saglig viden og god form, og det gælder både med hensyn til personer, forhold og begivenheder.

Fuglelokaliteterne

»Fuglelokaliteter i Storstrøms Amt« er resultatet af en lokalitetsregistrering, som Dansk Ornitologisk Forening har foretaget.

Hæftet, som med sine 88 store sider kun koster 34,- kr., fortæller fugleinteresserede overmåde meget. Lolland-Falster har en del lokaliteter, hvor fugle holder til, og derfor bør der hægges om disse. Der er ikke mindst Nakskov Indrefjord, hvor ornitologerne dog synes, at der siden 1960'erne har været en kraftig tilbagegang i antallet af ynglefugle, men området har dog stadig international betydning.

God historie om forsamlingsbygning

Forsamlingsbygningerne i byerne har ligesom forsamlingshusene på landet haft en umådelig stor betydning for det folkelige livs udvikling. Det kunne være svært for arbejderne af få lokaler, hvor de kunne samles, og derfor gik de ind i et arbejde for at få deres eget hus.

Således var det også i Nakskov, hvor man har et af de få forsamlingshuse, som er tilbage i landsdelen. Forsamlingsbygningen i Nakskov har stolte traditioner, og da et 80 års jubilæum kunne fejres, var det naturligt, at der for første gang blev udgivet en skildring med træk fra bygningens historie. Jubilæumsskriftet blev udgivet med støtte fra Sparekassen Lolland, og formanden for forsamlingsbygningens historie, overassistent Carl Yde Svendsen, har haft en heldig hånd med tilrettelæggelse og redaktion.

Borgmester Carl Emil Hansen giver en kort skildring af Nakskovs historie og fremhæver, at man

ikke kan tænke sig bysamfundet uden forsamlingsbygningen, der betegnes som et gammelt kulturhus. Der bringes en ikke før offentliggjort artikel, hvori den første formand, redaktør Sofus Bresemann, fortæller om de første år. Derefter bringes en række interessante kapitler om forsamlingsbygningens historie, og der lægges ikke skjul på, at der nu og da har været økonomiske vanskeligheder, men Nakskov og omegns arbejdere har hidtil stået sammen om deres bygning.

10 års ØF-undervisning

De lolland-falsterske forberedelseskursus har haft en vældig udvikling med mange elever, som har været glade for en række gode tilbud om voksenundervisning. Virksomheden er vokset så stærkt, at det nu og da har været ved at slå bunden ud af amtets pengekasse!

Østlollands Forberedelseskursus i Maribo benyttede et 10 års jubilæum til i et lille hæfte at fortælle om, hvordan udviklingen har været og bredt sig ud over Midt-, Syd- og Østlolland med mange hold og fag.

Der skal forhåbentlig engang skrives en udførlig skildring af, hvorledes hele denne store forberedelseskursus-virksomhed udviklede sig på Lolland-Falster.

Lollandsdiget

Når institutioner udgiver beretninger eller lignende, så er det prisværdigt, når der tages lidt lokalhistorie med. Lollands Bank gjorde det i hæftet med beretning og regnskab for 1983.

På et par omslagssider er der en udmærket artikel om »Lollandsdiget«, hvor der fortælles kort og ramrende om, hvad der efter den store stormflod blev sat i gang for at dige og indvinde land.

En sukkerfabrik i 100 år

Bogen om »Sukkerfabriken Nykøbing 1884-1984« hører til blandt årets vægtigste lokalhistoriske udgivelser. Det gælder ikke alene indholdet, men også 140 sider på fint papir og desuden et stift omslag, hvad der ellers er noget sjældent med hensyn til lokalhistoriske udgivelser. Sukkerfabrikken har villet lave et jubilæumsværk, som kunne hævde sig kvalitetsmæssigt, og det har man også fået.

Museumsinspektør Else-Marie Boyhus har stået for redaktionen og ud fra sit store kendskab til sukkerroeforhold berettet om dyrkingen, transporten, fabrikken, anden produktion, selskabets organisation samt sukkerroeoordninger.

Lektor Claus Bjørn har skrevet om Tesdorph, den falsterske godsejer, der ikke ville bøje sig for finansmanden Tietgen, som også godt ville have haft de falsterske sukkerroedyrkere ind under sine fabrikker.

Hvordan var min farfar?

Steen Balle har før skrevet nogle bøger, bl.a. »Et sogn på Lolland«, omhandlende Slemminge, hvor han stammer fra. Hans nyeste bog hedder »En sognerådsformand i Slemminge – hvordan var min farfar?«

Steen Balle har ikke alene samlet, hvad der er blevet skrevet i aviserne om hans farfar, men også søgt at få et nuanceret billede frem ved at tale med sognets beboere, og det gengives i en række afsnit. Forfatteren har søgt at tegne et billede af, hvordan hans farfar egentlig var, og det er der kommet en interessant bog ud af.

Erindringsbilleder

Poul J. Eriksens bog, »Opagersagaen«, har fået megen og anerkendende omtale, og det er berettiget.

Forfatteren var bondedreng 1925-50, og det er erindringsbillederne herfra, han fortæller om. Senere kom Poul J. Eriksen væk fra landbruget og blev civilingeniør, men Lolland mindes han stadig med stor glæde.

Bogen er præget af en særdeles god fortællekunst, og der er det værdifulde på baggrund af mange beretninger fra gamle dages bondeliv, at »Opagersagaen« giver en skildring fra den nyere tid. Poul J. Eriksen var i høj grad med i arbejdet i mark og stald. Skolevæsenet og andet i sognet er også til behandling – og med både lune og sarkasme.

Bogen, som med sine 133 sider koster 88,- kr., indeholder også en del billeder, som er med til at give præget af et godt Lollands-værk.

Lolland-Falsters museer

Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Museet har i det forløbne år 1983 været engageret i en række store arbejdsopgaver, hvoraf nogle er videreført fra sidste år, mens andre er nye. En del af opgaverne indenfor undersøgelse og formidling er bestilt og for en stor del betalt af instanser udenfor museet. Med den nære sammenhæng, der imidlertid er imellem de tre bestanddele, der udgør et fagligt museumsarbejde (undersøgelse, formidling, bevaring), sætter løsningen af det bestilte arbejde sig dybe spor i dagligdagen på museet, fordi det afføder en omfattende aktivitet indadtil med at indarbejde resultaterne i museets registre, arkiver, foto- og genstandssamling. Det bestilte arbejde indgår på denne måde som en helt organisk del i helheden af museets arbejde, og det beslaglægger derfor mange ressourcer på museet at give sig i kast med disse opgaver. Samtidig med at bestillingsarbejdet integreres i helheden, gøres det til noget frugtbart og inspirerende i museets hele virksomhed.

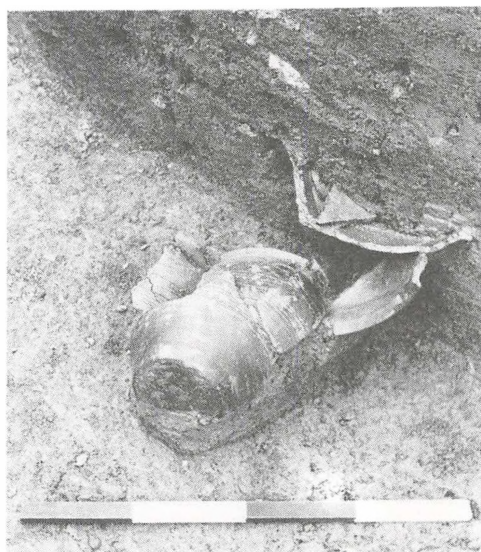
Undersøgelser

En af årets største rekvirerede opgaver er udarbejdelsen af »Sukkerfabriken Nykøbing 1884-1984« bogen, som udgives i anledning af virksomhedens 100-års jubilæum i januar 1984. Else-Marie Boyhus stod for billed- og tekstredaktionen og er forfatter af hovedparten af indholdet. Den 1. april påbegyndtes forarbejdet, bestående af arkiv gennemgang, billedindsamling og systematisering. En del nyt materiale til dokumentation af roedyrkning og sukkerproduktion i landsdelen er samtidig tilgået museet.

Udarbejdelsen af det forhistoriske og kulturhistoriske grundmateriale til *fredningsplantægning i Storstrøms Amt* er videreført i årets løb. I februar afsluttedes den første del af arbejdet med det forhistoriske ved udsendelse af rapporten »Forhistorien på Lolland-Falster«.

For nyere tids vedkommende (Landbrugslandet i Storstrøms Amt) er der taget hul på en mere fremskreden del af fredningsplanarbejdet, idet det grundlæggende resultat fra 1982 er udbygget med punktundersøgelse og registrering af landbokulturens bygninger med vægten lagt på økonomibygninger. Arbejdet har bl.a. omfattet opmåling af bygningerne. Det er udført af bygningskonstruktør Niels Nielsen. I alt er ca. 20 udvalgte ejendomme og brug på Vest-, Syd- og Østlolland indgået i undersøgelsen.

En tredje stor rekvireret arbejdsopgave er de arkæologiske udgravninger, som anlægges af *motorvejen på Nordfalster* også i år har foranlediget.

Arkæologisk nødudgravning på den nordfalsterske motorvej. Undersøgelse af landsbyen fra middelalderen ved Hampegård, Gundslev. Dele af lerkar i en grube.

Jernalderbopladsen Stødstrup Mark i Nr. Alslev kommune undersøgte fra 26.-30. juni, 5.-22. juli og 4.-5. august med henholdsvis prøvegravning, udgravning og supplerende moseundersøgelse. Stud. mag. Chr. Adamsen havde den daglige ledelse af selve udgravningsfasen og moseundersøgelsen. Undersøgelsen viste, at der på højdedraget har ligget flere gårdkomplekser, hvis enkelte bygninger er fornyet flere gange. Der har været aktivitet på stedet i ældre jernalder (bopladsgruber), men hovedbosættelsen synes at tilhøre yngre jernalder, et tidsrum fra hvilket der ikke tidligere er undersøgt nogen boplads i landsdelen. Den del af undersøgelsesarealet *Hampegård Sø* ved Gundslev, Nr. Alslev kommune, som reserveredes i 1982 til udgravning, er nu færdigundersøgt med mag. art. Av. Aa. Knudsen som daglig leder. Det er fortsat levnene af bosættelse fra mid-

delalder, som undersøgelsen er rettet imod, men der afdækkes også svage spor af en ældre bosættelse fra bronzealder. Resultatet af udgravningen er bl. a. et fint supplement til den viden om middelalderens huse på landet, som var ét af resultaterne af arbejdet i 1982.

Endnu *tre nødudgravninger* er foretaget. *En gravhøj fra bronzealder i Musse, Nysted kommune*, er truet af grusgravning. Den vestlige, truede del udgravedes. Derved afdækkes to jordfæstegrave og dele af randstenene om højens kant.

En gravplads fra ældre jernalder ved Sakshøj, Maribo kommune, der var delvis ødelagt af markarbejde, er udgravet. 12 urnegrave og 1 jordfæstegrav undersøgt. På samme mark er undersøgt levnene af et *flintværksted*; også disse levn var truet af markarbejde.

Berejsning af oldtidsminder. Den informationsmængde, som museet har indsamlet ved nyberejsningen siden 1976 og indtil nu, om fredede oldtidsminder på Lolland og dele af Falster (i alt 912 oldtidsminder), er nu overført til Fredningsstyrelsens registreringssystemer for berejsningsdata.

I årets løb er desuden foretaget *11 små udgravninger og besigtigelser* på Lolland-Falster. 14 lokaliteter med arkæologiske fund, der ikke før var kendt, er registreret efter anmeldelse udefra.

Der er foregået samarbejde med forskellige myndigheder for at *forebygge ødelæggelse af arkæologiske levn i landskabet*, bl. a. med Amtsfredningsinspektoratet i forbindelse med grusgravning og drænarbejde, og med SEAS i forbindelse med etablering af nyt ledningsnet over Lolland-Falster.

I forbindelse med etablering af vandredstillingen om *ældreforsorgens historie* er der foretaget bearbejdning af det store materiale, der er indsamlet om emnet.

Konsulenthjælp: Nationalmuseets 8. afd. arbejder med at udbygge grundlaget for *dendrokronologidateringsmetoden* i Østdanmark. Til dette formål har museet indleveret et antal prøver fra træstammer, fundet i de fugtige landområder i nærheden af Errindlev havn. Desuden er indsendt et træstykke, fundet i en brønd på middelalderbopladsen Pallerup (Vejleby), Rødby kommune, ved udgravningen i 1971. Hensigten er – om muligt – at få en absolut datering, som kan hjælpe til at tidsfæste østersøkeramikken.

I samarbejde med Danmarks Geologiske Undersøgelse er der flere steder langs Sydllands kyst opsamlet prøver af *cardium*-skaller til et undersøgelsesprojekt, som varetages af M. Deith, University of Cambridge. Materialet er til en undersøgelse af, hvordan saltindhold, temperatur, tidevand m. m. påvirker skallernes opbygning (for ved fund af *cardium* i arkæologisk/geologisk lag at kunne rekonstruere de fortidige naturforhold i havet).

Bevaring

I museets vedtægter opregnes de funktioner, som institutionen skal varetage. Som en vigtig funktion anføres: at bevare for eftertiden museets store samlinger, der dokumenterer mange sider af tilværelsen, som den har formet sig i landsdelen fra stenalder til nutid. Det er ikke nogen lille opgave at leve op til dette krav. Alting – også museumsgenstande – er udsat for tidens tand. Klimaforhold, forurening, skadedyr, lysets påvirkning og berøring er blot nogle af de påvirkninger, som nedbryder materielle ting.

En vigtig side af bevaringsarbejdet er *det forebyggende*, der går ud på at indrette bygninger og lokaler, således at tingene sikres længst mulig levetid. Andet består i *vedligeholdelse, rengøring og konservering* af den enkelte genstand for at standse eventuelle angreb i det materiale, den består af, og behandle den, således at den får modstandskraft mod nedbrydende påvirkninger.

Forebyggende bevaringsarbejde. Det er af betydning for genstandens bevaring, hvilken luftfugtighed og temperatur der er omkring dem. Derfor foretages løbende klimamåling med termohygrograf i udstillingslokaler og magasinrum. Således er der hele året igennem målt i laden: 1. sal og rummet over frokoststuen; på hovedmuseet i følgende udstillingslokaler: polsk samling, landsbystyre; og i følgende magasiner: negativrum og jordfundsmagasin i kældere. I første halvår også på loftmagasin (se iverigt nedenfor, afsnit bygninger, magasiner).

Konservering er i årets løb foretaget dels af genstande, der længe har været i museets eje, dels nyindkomne sager. Sidstnævnte gruppe udgøres især af genstande fra det rekvirerede undersøgelsesarbejde, først og fremmest af oldsager fra nødudgravningerne. De må igennem en omfattende behandling for at sikres så megen holdbarhed, at de kan placeres i udstillinger og magasinrum.

Den elementære konservering foregår indenfor museets egne rammer med faglig konsulenthjælp udefra: hovedparten af disse opgaver har *Museumsprojektet* udført, mens andre medarbejdere har varetaget mindre opgaver. Museumsprojektet har fortsat arbejdet med det store pløjelokomobil. Desuden er to vogne foruden landbrugsredskaber – først og fremmest plove – rensat og konserveret. Sammensætning til lerkar af de skår fra Nordfalster, som er fundet ved bopladsudgravningerne på motorvejen (især Hampegård), er foretaget af andre medarbejdere.

Fagligt konserveringsarbejde foregår udenfor huset: i år hos konserveringstekniker Karen Urth i Næstved.

To middelalderlige røgelseskar, hvis metal var angrebet, er konserveret. Til arbejdet er ydet tilskud fra Carl Julius Petersens Hjælpesfond.

Nyindkomne oldsager: 1) den sarte oldtidslervare fra jernalderbopladserne Højmølle og Stødstrup Mark, Nr. Alslev kommune, og Fredenslund, Rudbjerg kommune, er afrenset og stabiliseret. Dele af to store forrådskar fra Højmølle er sammensat og monteret på plexiglas-skabelon, 2) metal- og benoldsager fra bopladsen Hampegård Sø (1983), 3) bronzesager fra storhøjen i Musse, 4) smykker af bronze/sølv og jern fra jernaldergravpladsen Sakhøj 1 er konserveret, mens 5) jern- og benoldsager fra jernalderbopladsen Stødstrup Mark stadig er under behandling.

Bevaring i kulturlandskabet: der er ydet konsulenthjælp til Fortidsmindekontoret ved retablering af Eriksvolde. Arbejdet bestod i opfyldning af sammensunkne udgravningsfelter og fjernelse af jordbunkerester.

Formidling

Der er en vekselvirkning mellem museets formidling og undersøgelsesvirksomhed. I udstilling, studiekrede, publikation, diasserier, foredrag m.v. fremlægges resultaterne af såvel de selvvalgte som de rekvirerede og spontant opståede undersøgelser. Andre gange er det ønsket om at formidle viden om et bestemt emne, der sætter undersøgelsesarbejdet i gang.

Projekter

Som et resultat af undersøgelsen om ældreforsorgen gennem tiderne, der er gennemført i et samarbejde med Saksøbning lokalhistoriske Arkiv og -Forening, åbnedes den 25. marts i Værestedet i Saksøbning vandreudstillingen »De gamle - forsorgen for de ældre gennem tiderne«. I forbindelse med udstillingen er bl. a. foretaget fotografering på plejehjem, og et stort materiale vedrørende ældreforsorg er affotograferet. Herved er museets fotoarkiv udvidet, hvad dette emne angår.

Udstillingen har været vist følgende steder:

- 11. maj-20. maj Våbensted præstegård
- 20. maj- 3. juni Majbølle alderdomshjem
- 3. juni-17. juni Plejehjemmet Kildebo
- 17. juni- 8. juli Radsted alderdomshjem
- 8. juli-29. juli Saksøbning alderdomshjem
- 29. juli-19. august Dagcentret Kildebo
- 21. oktober-11. november ... Slemminge præstegård
- 11. november-2. december Våbensted skole
- 2. december-9. december Nysted præstegård

Andre vandreudstillinger

17. oktober åbnedes på biblioteket i Nr. Alslev udstillingen »Fortiden under motorvejen«, om de arkæologiske bopladsudgravninger på Nordfalster i 1982. Udstillingen bekostedes af Nr. Alslev kommune. Stud. mag. Inge Hansen var arkæologisk medarbejder ved dens tilblivelse. Derefter vistes udstillingen:

- Fra den 24. november Vålse omsorgscenter
- Fra den 1. december Nr. Vedby skole
- Fra den 12. december Eskilstrup skole

Udstillinger på hovedmuseet

1. febr.-1. nov.: Roearbejderudstilling i ovenlyssalen. - 23. nov.-ind i det nye år: »Dansk mejeribrug i 100 år«, produceret af Landbrugets Afsætningsråd. - 8. april-31. dec.: Navneklude.

De faste udstillinger forbedres til stadighed. I februar opsattes informationsboks til informationsark og -foldere.

Udstillinger udenfor museet

På amtsrådhuset åbnede den 13. maj en udstilling om garantiprojektets arbejde på museet: istandsættelse af plove.

Konsulenthjælp

Voldstedet på Borgø i Maribo Sønderø er fotograferet for Svendborg Museum.

Besøg

Mens udgravningsarbejdet stod på ved Storhøjen i Musse, på middelalderbopladsen Hampegård Sø og på jernalderbopladsen Stødstrup Mark, er der holdt åbent hus med omvisning for alle interesserede.

20/5: Besøg af polsk parlamentsmedlem. Forevisning af polsk samling samt orientering om dansk museumspolitik. - 29/9: Tove Nyholm studerede jernslagge fra middelalder i forbindelse med specialstudium til magisterkonferens i middelalderarkæologi.

Desuden har der været mange besøg af skoleklasser og andre undervisningsgrupper, både på Friandsmuseet og i samlingerne på hovedmuseet.

Publikationer

Museets egne: Årsskriftet 1983. Artiklen »Arkæologisk arbejde og motorvejsanlæg 1982« er redigeret af Karen Løkkegaard Poulsen. Ove H. Nielsen stod for tegnearbejde, lay-out samt ombrydning. Artiklen består af fire kapitler. Karen Løkkegaard Poulsen: indledning; Inge Hansen: Hampegaard, en tidlig middelalderlandsby på Nordfalster; Arne H. Andersen: Bannerup - boplads med anlægspor fra yngre bronzealder til tidlig middelalder; Kirsten Jørgensen: Højmølle - et bopladsområde på Nordvestfalster. Desuden årsberetninger og regnskaber fra både Stifts- og Kunstmuseet.

Geørge Nellemann: »Polske landarbejdere i Danmark«. Særtryk af »Folk og kultur 1983«. - »De gamle«, undervisningshæfte til vandreudstillingen. - »Lærervejledning til roearbejderudstillingen«. - »Eriksvolde - et voldsted fra middelalderen«. Udgivet i A4 størrelse som ekskursionsmateriale og i et A5 hæfte til museets voksne publikum.

Konservering af det store pløjelokomobil, som findes på Frilandsmuseet.

Genoptryk: Navnekludemønstre. Ny montage til salgssark af udvalgte mønstre. – Kataloget: Navneklude. – Plan over nyttehaven på Frilandsmuseet i et nyredigeret optryk.

23.968 har besøgt museerne, heraf 16.377 Frilandsmuseet. Der er ikke tal for, hvor mange besøgende der har været til vandrestillingerne. I foredragsarrangementerne har deltaget 1.326.

Andre publikationer

Else-Marie Boyhus har i 1983 været fast kommentator i Højskolebladet med én artikel ca. hver 7. uge. Nr. 8: »Mærkedage« (om 50-året for Hitlers magt-overtagelse). Nr. 15: »Landbrugsskoler-Højskoler«. Nr. 22: »De danske sprog« (om sproglig mangfoldighed). Nr. 29: »Om brug og misbrug af historien«. Nr. 36: »Kniv, sprit og sisu« (om stereotyper). Nr. 44: »Den 24. oktober« (om FN). STOF nr. 37. Febr. 1983: en artikel om UNESCO-konventionen fra 1970 om forholdsregler imod ulovlig handel med kulturværdier og i samme nummer en artikel om beskæftigelsesarbejder på Stiftsmuseet. – UNESCO-nyt nr. 3, august 1983: artiklen »Ulovlig handel med kulturværdier«. – Til bogen »Møteplads Afrika«, der udgives af Kulturhuset, Stockholm, 1983 artiklen: »Återførende av kulturföremål«.

Ove H. Nielsen: »The Curriculum in History«, ICOM/CECA. Education nr. 10, 1982/83.

Karen Lækkegaard Poulsen: Se ovenfor under årsskriftet. – »Forhistorien på Lolland-Falster«. Rapport til Fredningsplanlægning i Storstrøms Amt, februar 1983. Ove H. Nielsen stod for lay-out og tegnearbejde hertil.

Radio

Else-Marie Boyhus: 2. maj: Medvirken i pladeprogram på P1, spørgsmål til kulturministeren. – 26. juli: Indslag i regionalradioen om projektet om de gamle.

Karen Lækkegaard Poulsen: 21. juli: Indslag i regionalradioens aftenprogram om udgravningen på Stødstrup Mark.

Foredrag og kursusvirksomhed

Else-Marie Boyhus: 20. januar: Om Maribos historiske bybillede. Sognets Hus. – 1. februar: Om kulturel identitet. Børnehaveseminar, Nykøbing. – 1. februar: Om roearbejdere. Midtllands Tandlægeforening. – 11. februar: Landbrugshistorie. Idestrup foredragsrække. – 19. marts: Kursus for hjemkundskabslærere, arrangeret af Voksen-pædagogisk Center i Storstrømsamtet. – 24. marts: Om Radsted Hospital. Radsted Foredragsforening. – 7. april: Om ældreomsorg. Saksøbing lokalhistoriske Forening. – 19. april: Om identitet. Dansk Kvindesamfund, Vordingborg. – 17. juni: Byvandring i Maribo for 80 centraleuropæiske Denkmalflegere. – 27. juni: Om-

visning i domkirken og på Frilandsmuseet. Landbohistorisk Selskab og -støttekreds, årsmøde i Maribo. – 8. september: Omvisning i Maribo Domkirke. Brandinspektørernes årsmøde. – 2. november: Foredrag sammen med Otto Krabbe om gamles forhold før og nu. Vestlollands Folkeuniversitet.

Ove H. Nielsen: 24. januar og 25. januar: Om museets arbejde med museumsgenstande. Besøg af Børnehaveseminar på museet. – 25. januar: Hvad skal vi bevare til eftertiden? Børsø Borgerlaug. – 2. marts: Museer og lokalhistorie. Danmarks Lærerehøjskole. – 7. marts: Roearbejdere. Dagcentret i Nykøbing. – 20. marts: Fuglse før, nu og i fremtiden. Fuglse Beboerforening. – 14. maj: Lolland rundt. Møde i Maribo for Dansk Metal, Storstrøms Amt og Bornholm. Foredrag for de kvindelige ledsagere. – 17. maj: Om Frilandsmuseet. Foredrag i Bangs Have for Kappel menighedsråd. – 18. maj: Frilandsmuseet og skolen. Vestlollands Forberedelseskursus. – 28. maj: Skolehistorie og museumsformidling. Besøg fra Danmarks Lærerehøjskole på Frilandsmuseet. – 3. juni: Om Frilandsmuseet. Venstres vælgerforening. – 21. juni-29. juni: Lærer på Dansk kulturhistorisk Museumsforenings sommerkursus i formidling/kommunikation. – 8. september: Ekskursion for ægtefæller til Dansk Brandværnforenings medlemmer. Bl.a. om sukkerroer. – 28. september: Sukkerroedyrkerforeningen i Saksøbing aflagde besøg på Frilandsmuseet. – 30. september-2. oktober: Kursus for Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver i udstillingsteknik. OHN stod for tilrettelæggelse af kurset og dets gennemførelse. Foredrag med dias om udstillingsteknik. – 24. oktober-31. oktober: Kursus i sikkerhedsspørgsmål for det teknisk administrative personale ved amtets museer. – 25. oktober: Om læseplan i historie. Amtscentralen i Næstved. – 3. november: Om ældreomsorgen. Saksøbing skoles 7.-10. klasse. – 9. november: Lollands Højskole på museet. Vedr. køkkenting. – 16. november: Vordingborg Daghøjskole besøgte museet. Emnet: »Kvinder og køkken«. – 14. december: Polske sportsfolk besøgte museet.

Karen Lækkegaard Poulsen: 22. februar: Arkæologi i Hunseby sogn og omliggende sogne. Lokalhistoriske aftener i Hunseby præstegård. – 23. juli: Jernalder-bopladsen Stødstrup Mark. Omvisning på stedet. – 25. oktober: »Anlægsarbejde og arkæologisk udgravning«. Nr. Alslev Folkeuniversitet. – November: »Livet i jæger- og bondestenalder«. Gennemgang på museet med forevisning af oldsager for 5. klasse fra Borgerskolen i Maribo.

Møder og rejser

På lokalt plan: Else-Marie Boyhus er medlem af styregruppen vedrørende udarbejdelse af en bygningsregistrant for Maribo.

Ove H. Nielsen: Møder vedrørende fredning af

Taagerup polakasserne og med Saksøbing kommunes lærere vedrørende ældreudstillingen.

Karen Løkkegaard Poulsen var repræsentant for Lolland-Falsters Stiftsmuseum på Falsters Minders 50-års reception i januar. – 16. august og 5. december deltog Karen Løkkegaard Poulsen i amtsmuseumsrådsmøde. – 9. november aflagde en delegation fra Statens Museumsnævn, hvorimellem der bl.a. var repræsentanter fra konserveringsudvalget, besøg på Stiftsmuseet. Karen Løkkegaard Poulsen og Jan Hedal var værter.

På landsplan: Else-Marie Boyhus har deltaget i arbejdsgruppen, der har udarbejdet forslag til revideret museumslov. Dens forslag til kulturministeriet afleveredes i foråret.

Udvalget vedrørende kulturværdier i Danmark, som Else-Marie Boyhus er formand for, har holdt fem møder.

10. august deltog Else-Marie Boyhus og Ove H. Nielsen i Dansk kulturhistorisk Museumsforenings møde om revision af museumsloven i Odense.

7. oktober indledte Else-Marie Boyhus med et indlæg om museer ved kulturkonferencen for amtsrådene i Roskilde, Vestsjællands og Storstrøms amter. Den afholdtes i Karrebæksminde.

Ove H. Nielsen har deltaget i styrelsesmøder i Selskabet for Dansk Skolehistorie og i årsmødet.

25 dage i årets løb har Ove H. Nielsen arbejdet i undervisningsministeriets udvalg for læseplan for faget historie i folkeskolen med det formål at formulere en ny læseplan.

Karen Løkkegaard Poulsen deltog 5. januar i møde på Fortidsmindeforvaltningen og overførsel af museets berejningsdata vedrørende oldtidsminder på Lolland-Falster til Fredningsstyrelsens system. Gennemgik den 6. januar samlingen af en særlig type jordfundne »amboltsten« på Nationalmuseets afd. I i anledning af gave til museet af en tilsvarende fra Majbølle. – Deltog den 18. oktober i Fredningsstyrelsens 5. kontors instruktionskursus vedrørende berejning af oldtidsminder. Der foregik gensidig udveksling af erfaringer. – Deltog 16.-18. november i Dansk kulturhistorisk Museumsforenings faglige orienteringsmøde på Fuglsø med indlæg om udgravningen af Stødstrup Mark. I samme møde deltog Chr. Adamsen for museet med indlæg om de to Sakshøj-udgravninger.

Jytte Varst og Jan Hedal deltog begge i Dansk kulturhistorisk Museumsforenings sommerkursus. Jytte Varst på holdet om landskab og bebyggelse/fortidsminderne og det levende, historiske landskab. Jan Hedal på holdet om fototeknik.

Jan Hedal har deltaget i Dansk kulturhistorisk Museumsforenings kursus om montering og ophängning af museumsgenstande samt foretaget en rejse for at studere magasinindretning (Møntergården i Odense og Landbrugsmuseet i Gl. Estrup).

I udenlandsk sammenhæng: Else-Marie Boyhus deltog 3.-9. maj i møde i UNESCOs komité vedrørende tilbageføring af kulturværdier, Istanbul. – 1.-2. september i Nordisk UNESCO-møde på Gotland med indlæg om tilbageføring af kulturværdier. – 3.-11. november i UNESCOs 22. generalkonference i Paris og holdt her det nordiske indlæg om kulturarven.

Endvidere: UNESCO har i samarbejde med den internationale arkitektorganisation (UIA) udskrevet en idé-konkurrence om fremtidens bolig. Else-Marie Boyhus er medlem af den danske dommerkomité.

Bygninger, magasiner

Hoveddøre ved kontorbygning og hovedmuseet er malet. Ventilation er etableret i laden for at dæmme op for de fugtproblemer, som findes i bygningen. Jordfundsmagasin er indrettet med reoler. Nu forestår ompakning af samlingen. På hovedmuseets loft er ovenlysvinduerne udskiftet med bølgeeternitplader, og reolsystemet er udbygget; ny belysning er opsat.

Frilandsmuseet

Møllen er afstivet, og arkitekt Mogens Brahe har opmålt den. Museumsprojektet har arbejdet med vedligeholdelse af Falstergården: herunder er de løse pudslag afrenset og nyt puds af kalkmørtel påført, derpå kalkning. Dette gælder alle facader mod gårdspladsen samt nord- og østfacaderne. – Se endvidere »Bevaring«.

Bogsamlingen

Årets tilvækst af bøger – både bytte, køb og abonnement – er 359 stk.

Administration

Omlægningen af museets forsikringer til den med Topsikring af SMN-forhandlede museumsforsikring er afsluttet i januar, hvor museet accepterede Topsikrings tilbud.

Personale

Karen Løkkegaard Poulsen havde orlov fra 4. marts til 10. juni. Stud. mag. Chr. Adamsen varetog arkæologiske arbejdsopgaver på museet fra marts til ind i maj.

Kontorrensøring: Tove Pedersen ophørte med arbejdet den 1. maj. Lissy Brylle fortsatte i hendes sted den 7. juni.

Løst tilknyttede medarbejdere: Niels Nielsen (registrering af landbrugslandet) 1. juni til 21. oktober. – Knud Hansen (kontormedhjælp) ophørte 8. juli. – Birgit Christensen (kontormedhjælp) 2. maj til 31. oktober. – Jytte Jensen (Frilandsmuseet) begyndte den 14. juni. – Valdemar Galek (Frilandsmuseet) 6. april til 5. november. – Vivi Brøsted (Frilandsmuseet

og hovedmuseet) ophørte 2. februar. – Leni A. Hansen 7. september til 31. december. – Susanne B. Ovesen 7. september til 31. december. – Gorm Nicolaisen 12. september til 20. december.

Medhjælper: Svend Erik Blæsbjerg startede 1. september, han afløser Jens Esmarch.

På museets udgravninger har følgende medarbejdere været ansat: Som daglige ledere: stud. mag. Christian Adamsen, mag. art. Svend Aage Knudsen; som medhjælp studenterne Merete Christensen, Jens Ulriksen, Hanne Wagnkilde, Hans Mikkelsen, Per Ole Rindel og som arbejdsmænd Preben Nielsen, Carsten Nørregaard, Henrik Green, Niels Ove Rasmussen.

*Else-Marie Boyhus.
/ Karen Løkkegaard Poulsen.*

Museet Falsters Minder

1983 må karakteriseres som et år med mange aktiviteter, blandt hvilke mange var planlagte, andre måtte iværksættes i takt med det behov, der fremkaldte dem. I særlig grad gælder det arbejdsprocesserne, indsamling og undersøgelse, der ofte hænger sammen som to sider af samme sag.

Indsamling og undersøgelse

Således deltog de lokale arkiver og museer samt en række privatpersoner i materialeindsamlingen omkring undersøgelsen af landsdelens fordums så blomstrende musikliv. Blandt andet bragtes en interessant nodebog for dagens lys, og i tekstilsamlingen blev indlemmet en professionel musiker-dragt fra århundredets begyndelse.

Den igangværende undersøgelse i samarbejde med Nationalmuseet om Albuens og fiskeriet derfra gennem de sidste 100 år har sikret samlingen et komplet sæt fangstredskaber.

Sideløbende hermed er der fra privatpersoner skænket en lang række effekter, hvoraf blot et par enkelte skal fremdrages. Den ældste genstand var en bronzehalsring fra bronzealderen, fundet for et par menneskealdre siden, der efter videresendelsen til Nationalmuseet er blevet erklæret for danefæ. De to mest omfangsrige afleveringer kommer fra henholdsvis Tømmer- og Murernes Sygekasse, omfattende arkiv og laugspekøl og lade, og Det gamle Naverlaug i Nykøbing F., omfattende fortrinsvis arkivalier. Denne gestus var for begge foreningers vedkommende ensbetydende med deres ophævelse. Tømmernes og murernes ældste protokol stammer fra 1682, naverlauget er stiftet i 1912. Af tilbudte effekter, som det af pladmæssige hensyn ikke har været muligt at modtage, er N. P. Rasmussens Træskofabrik i Nørregade, Nykøbing, der i stedet vil blive overdraget til Industrimuseet i Horsens.

For anden gang gik arkæologer og svømmedykkere fra vikingeskibshallen i dybden i Maglebrænde for i samarbejde med Falsters Minder at lokalisere og udgrave skibsværftet, som har ligget der fra tidlig middelalder. De talrige fund af trægenstande, fortrinsvis skibsdele og enkelte stykker værktøj, blev på stedet registreret af Nationalmuseets trækonservationsafdeling.

Også arkivet har året igennem haft en jævn tilførsel af billeder og andet arkivalisk materiale, ligesom lokale motiver er tilkommet i en kunstnerisk fortolkning ved Axel Halldin og Th. Skeel Ankersen.

Undersøgelser, formidling og udstilling

Mens skriftlige og mundtlige forespørgsler til såvel museums- og arkivsamling accelererer, arbejdes der på – bl. a. for på langt sigt at lette besvarelserne – at systematisere samlingen i form af effektiv registrering og hensigtsmæssig opmagasinerings. For at mindske slidtagen på og lette kopieringen af egnsdragter er der blevet fremstillet mønstre af de enkelte dragtdele.

Såvel privatpersoner som institutioner har gjort flittigt brug af Falsters Minders samling. Resultater af sådanne studier kan ses i Ann Møller Nielsens »Pregle, binde, lænke« samt i Rae Comptons »The Complete Book of Traditional Knitting«.

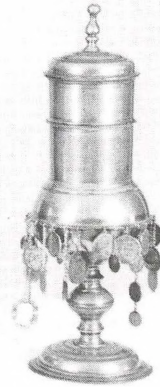
Til sukkerfabrikkens 100 års jubilæum har Falsters Minder bidraget med relevant materiale. Ligeledes er der til Sparekassen SDS' årbog, »Huse omkring et Sund«, leveret illustrationer m. v. Til nyopsætningen af »Kroniketavlen« i Nykøbing F. har Falsters Minder leveret »Byhistorien«. Endelig har museumsledeens primo december fortalt om museet i radio-udsendelsen »En by i Danmark«.

Falsters Minder markerede i januar 1983 sin 70-års fødselsdag ved at tilføje en musikstue til den permanente del af udstillingen. Forud herfor lå et grundigt studie af landsdelens musikliv gjort af cand. mag. Dorthe Falcon Møller, der i tilknytning hertil også udarbejdede bogen »Musiklivet på Lolland-Falster« – en gennemgang, som strækker sig fra Christian IVs afdankede skibstropeter over 1700-tallets stads- og amtsmusikanter i købstæderne og 1800-tallets spillemandsslægter til musikdirektorerne fra begyndelsen af dette århundrede.

Takket være tilskud fra Højgaards Fond og Sparekassen SDS lykkedes det at restaurere to klenodier til musikudstillingen, henholdsvis det ældste danskbyggede cembalo, udført af H. G. Moshach i 1770, og Nykøbing Musikforenings fane.

Særudstillinger

I samarbejde med Håndarbejdsseminariet i Nykøbing arrangeredes i juni en hør-weekend. Museet udstillede da gamle redskaber, der indgik i den lange proces at bearbejde høren for at gøre den tjenlig til

Murer- og Tømrerlaugets lade, pengebøsse og velkomst skænket til museet Falsters Minder.

vævning o. s. v. Elever demonstrerede så denne arbejdsproces på nye arbejdskopier.

Til amtets biblioteker fremstilledes en plancheudstilling om »Helene Strange - forfatter og folkelivskildrer«. Udstillingen åbnedes på Nørre Alslev bibliotek, hvor tillige en del af Helene Stranges personlige ejendele udstilledes.

I løbet af året har der på Falsters Minder været vist følgende særudstillinger:

21/2-30/3 »Krydstoldvæsenet« - en udstilling, der i plancher og genstande redegjorde for denne nu historiske del af toldtaten. Udstillingen var fremstillet af Toldmuseet.

25/3-23/5 »Maglebrænde-udgravningen« - fund og data fra den første sommers spændende udgravning af et værf fra tidlig middelalder, præsenteret af Vikingskibshallen. Udstillingen flyttedes herefter til Stubbekøbing bibliotek, hvor den stod som mere over.

9/7-14/8 »Nationalbankens seddelkonkurrence«. Resultaterne af den nyligt afgjorte konkurrence om pengesedlens måske kommende udseende var fremstillet som en vandrestilling, og den blev tilbudt

byer, der har eller har haft en filial af Nationalbanken. Udstillingen omfattede også et repræsentativt udvalg af danske mønter og medaljer.

14/10-30/10. 200-året for Grundtvigs fødsel markeredes ved en plancheudstilling fremstillet af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot i samarbejde med Grundtvigs Mindestuer med tilskud fra amtsmuseumsrådets rådighedssum.

Museets butiksvinduer er pyntet så vidt muligt i henhold til aktuelle begivenheder, bl. a. som åpropos til vintersæsonens 6 foredrag. Den mest spændende butiksudstilling var nok fru Ebba Skeel Ankersens julestue med juletræ m. v., alt pyntet med familiens egen specielle julestads.

Og også i 1983 inviteredes børnene til julestads-klipning og pyntning af juletræ - den dag i december, hvor Verner Nielsen bagte æbleskiver.

Omvisninger

Antallet af omvisninger på museet viser en stadigt stigende tendens, ønsket kommer fortrinsvis fra undervisningsinstitutionerne, men også aften-rundvisninger i foredragsregie er efterspurgt. Rundvisnin-

gerne har fundet sted ved henholdsvis Birgit Schytt, Helge Dyhrfjeld og Liselotte Mygh.

Foredrag

Som optakt til udstillingen om krydstoldvæsenet holdt lederen af Toldmuseet, Holger Munchaus Petersen, foredrag om denne søgående afdeling af etaten med særligt henblik på de lokale forhold. Traditionen tro har Falsters Minder sammen med Kulturmindeforeningen arrangeret en foredragsrække, der i 1983 havde følgende sammensætning:

- 11/1 Jørgen greve Ahlefeldt-Laurvig: Gamle danske fajancer.
- 7/2 Arkitekt Søren Lundqvist: Byhuse i 1700-1800 tallet.
- 8/3 Karen Neiiendam, Teatermuseet: Nogle skuespillerinder fra den danske skueplads' 250-årige historie.
- 10/10 Jørgen greve Ahlefeldt-Laurvig: Herregårdsliv i gamle dage.
- 8/11 Kjeld Snedker: Godset Fuglsang – godset og dets forhold til lokalbefolkningen.
- 5/12 Jørgen Holm: Herregårdshaver.

Lolland-Falsters historiske Samfund holdt i maj generalforsamlingen på Falsters Minder, hvor Liselotte Mygh viste rundt og sluttede af med lysbilledforedrag. Derudover har Liselotte Mygh i løbet af sæsonen været ude at holde 8 foredrag, fortrinsvis for foreninger på Lolland og Falster – et par af foredragene har fundet sted i tilknytning til vandredstillingen om Helene Strange.

Museets berøringsflade er vidtspændende fra individuelle besøg over foreningsrundvisninger på museet til tilhørerskaren ved Kulturmindeforeningens og museets fordrag. I alt har ca. 6.000 besøgt museet, mens ca. 1.000 har deltaget i foredragsrækken. Dertil skal føjes de utalte antal foreningsmedlemmer m. v., der er stiftet kontakt med ved indbydelsen til at holde foredrag i deres kreds.

Publikationer

Som nævnt udkom »Musiklivet på Lolland-Falster« i årets begyndelse. Ligeledes med tilskud fra amtets rådighedssum var det muligt at præsentere »Kortregistrant over Storstrøms amt indtil omkring 1900« – første bind i en serie registranter, der skulle lette kortsøgningen for alle lokalhistoriske interesserede. Begge bøger er udarbejdet af cand. mag. Dorthé Falcon Møller.

Et hold elever ved Industri- og Håndværkerskolen har opmålt og tegnet museets bygningskompleks Slotsgade/Rosenvænget. Resultatet er udgivet i et hæfte.

En formidlet kontakt til den tyske litteraturforsker Peter Engel afstedkom dels levering af illustrationer til dennes udgivelsesarbejde, dels en overdragelse af hans artikel om Franz Kafkas hidtil så godt

som ukendte ophold på Marielyst i juli 1914. Falsters Minder tilbød at oversætte artiklen til Historisk Samfund, hvori den trykkes med samtidige illustrationer fra museet.

Personale, kurser og møder

En tiltrængt afhjælpning af det fremtidige arbejde betyder normeringen af kontorassistentstillingen i 1983. I fortsættelse af tidligere år udføres en stor del af museets opgaver af midlertidigt henviste (i henhold til lov om arbejdsformidling m. v.) – et ansættelsesforhold, der er af stor betydning for begge parter.

1983 blev også året, hvor det lykkedes at etablere et beskæftigelsesprojekt under amtskommunens ungdomsgarantiordning (herom senere).

I bestræbelserne på landsplan at sikre en kulturhistorisk samtidokumentation nedsattes der i foråret 1983 et vist antal udvalg med hver sit faglige område; museumslederen har i denne sammenhæng deltaget i den såkaldte fiskeripulje.

I Dansk kulturhistorisk Museumsforenings formidlingsmøde deltog Liselotte Mygh med et indlæg om Helene Strange. Falsters Minder var ligeledes repræsenteret ved årsmødet for lokalarkivernes amtskreds samt på Falster-arkivernes fællesmøde i Stubbekøbing ved Helge Dyhrfjeld og Liselotte Mygh.

Sammen med Birgitte B. Henriksen, Sydsjællands Museum, repræsenterede museumslederen amtsmuseumsrådet ved Statens Museumsnævns årsmøde på Bygholm.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Randers havde fra Falsters Minder deltagelse af formanden for bestyrelsen, P. Drachmann, samt Birgit Schytt og Liselotte Mygh.

Museets personale har sammen med kolleger fra amtet deltaget i et sikkerhedskursus.

Konservierungsprojekt

I årets løb har ekstraordinære tilskud tilladt udførelsen af et par specielle konserveringsopgaver som musikforeningens fane.

En anden slags konservering har museet praktiseret igennem de sidste par år, nemlig en gennemgribende restaurering af kornmagasinet i Frisegade 43. I løbet af sommeren 1983 afsluttedes det udvendige arbejde, som kronedes med gaven fra Kulturmindeforeningen i form af den oprindelige vindfløj fra 1755, der var genfundet og restaureret. Ved restaureringens afslutning stillede Falsters Minder en del af huset til rådighed for etableringen af et ungdomsarbejdsledelsesprojekt i amtskommunens regie. Projektet består af en projektleder samt en gruppe ungdomsarbejdsløse, der beskæftiges i 9 måneder. Projektet løste sin første opgave, indretning af værksted og lokaler samt tildels fremstilling af redskaber, i

nært samarbejde med det fælleskommunale værksted for unge i Strandgade. Der muredes, snedkeredes og maledes på livet løs. Herefter blev der taget fat på de egentlige opgaver, nemlig en registrering, fotografering samt basal konservering af udvalgte genstandsgrupper. Den første opgave blev det samlede inventar m. v. fra smedjen i Væggerløse.

Særlige tilskud

Flere af årets projekter rækker økonomisk langt ud over Falsters Minders driftsbudget. Projekterne har således kun kunnet lade sig virkeliggøre takket være diverse ekstraordinære tilskud.

Bygningsrestaureringen er således i løbet af 1983 blevet økonomisk støttet af: Fredningsstyrelsen, Sukkerfabriken Nykøbing, Træbranchens Oplysningsråd, Ib S. Christiansen Aps.

Derudover har Falsters Minder modtaget ekstraordinære tilskud, såvel med som uden »øremærkning«, fra følgende: Storstrøms amtskommune, Nykøbing, Nørre Alslev og Sydfalster kommuner, Sparekassen SDS Falster-Østlolland, Andelsbanken, Privatbanken, Lolland-Falsters Bryghus, Arbejderne Byggeforening, Murer- og Tømrernes Syge- og Begravelseskasse, Det gamle Naverlaug samt Vilh. Sidenius' legat.

Liselotte Mygh.

Motorcykel- og Radiomuseet i Stubbekøbing

Sæsonen 1984 nærmer sig nu sin afslutning. Det har været en af museets hidtil bedste med ca. 9.000 besøgende, hvoraf langt de fleste var udenlandske turister. Som de foregående år var de nordiske lande samt Tyskland og Holland rigest repræsenterede, men også de øvrige kontinentale lande er efterhånden kommet godt med. Især England og Frankrig. Kendskabet til museet har dog også bredt sig til resten af verden. Brasilien, Japan, Kina, ikke så få fra Australien, New Zealand, U.S.A. og Canada. Således var her besøg fra San Francisco af Peter L. Jensens barnebarn med familie, som ville se samlingen af radioer m. m., der blev placeret her til minde om bedstefaderen. Peter L. Jensen, der som bekendt opfandt højttaleren, stammer fra Stubbekøbing kommune, men rejste til Amerika og lagde sit livsværk dér.

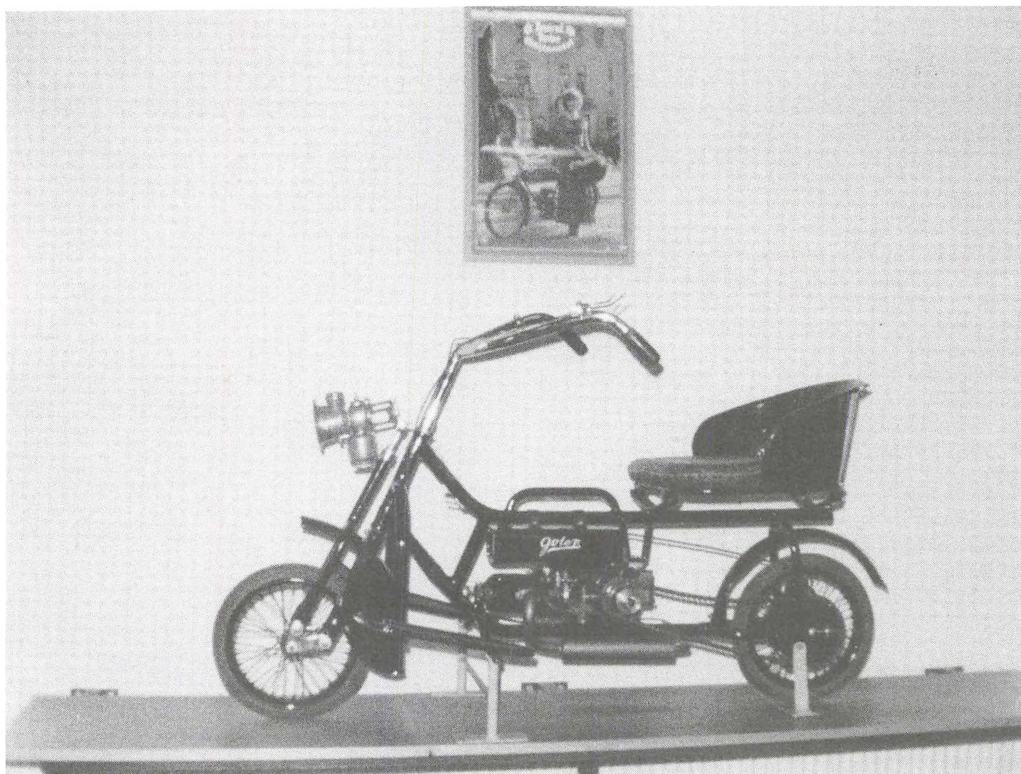
I foråret havde man en udstilling om bl. a. motorcykler på Nykøbing F. Centralbibliotek, hvor vi deltog med nogle maskiner, motorer og forskellige enkeltdele.

Lørdag den 19. maj kørtes »Sydhavsløbet« for første gang. Der deltog veteranbiler og -motorcykler. Sidstnævnte havde opløb her. Der var 23 deltagere, som kørte på egne maskiner. Efter opløbet aflagde man besøg på museet.

Kulturmindeforeningen ved formanden, direktør Ole Olsen, overdrager bogstaveligt den oprindelige, men nyrestaurerede vindfløj til Falsters Minders kornmagasin, Frisegade 43. Og hermed markeredes symbolsk den afsluttede restaurering af bygningens ydre.

Udstillingen af motorcykler og knallerter er nu steget til 130 enheder, og det kniber efterhånden med pladsen. Af de sidst tilkomne kan nævnes to publikumstræffere, idet de adskiller sig væsentligt fra de øvrige. Den ene er en amerikansk trehjulet cykel fra 1916. Den består af en almindelig cykel samt en motor med et ekstra hjul. Man kunne købe sådan en motor og spænde på sin cykel, så var man godt kørende! Den anden er en DKW Golen, årgang 1920. Stort sofasæde, bredt styr, lavt stel og småbitte hjul.

DKW Golen, årgang 1920, med stort sofasæde, bredt styr, lavt stel og småbitte hjul.

Fremstillet af J. S. Rasmussen, A. G. Zschopau, Sachsen, Tyskland. Jørgen Skaft Rasmussen var dansk, men fandt bedre muligheder i Tyskland og startede sin fabrik der. Denne maskine er således en af DKW's første frembringelser. Senere blev DKW kendt verden over både for motorcykler og biler.

Efter skoleferien besøges museet ofte af en del

skoleklasser i forbindelse med undervisningen. I august kom således en 1. klasse; læreren samlede børnene om sig og formanede meget indtrængende, hvad man måtte og især *ikke* måtte. Mange eftertænksomme miner. Da lød et forsigtigt spørgsmål fra den mindste: »Må man godt se på dem?«

Linda Løjmand.

Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver

Rødby lokalhistoriske Arkiv

Omlægning af arkivarbejdet, dermed også omlægning af nogle af personalets opgaver samt erhvervsarkivregistrering, har været noget af det arbejde, der har optaget os mest i løbet af året. Selvfølgelig har foreningsforskning også indtaget en stor plads i vort arbejde. For omlægningens vedkommende betyder det, at arkivets frivillige medarbejdere har fået lidt fastere tider at møde på, og deres arbejde er blevet mere specialiseret. Vi er meget spændte på at se, hvordan det fungerer fremover.

Mit arbejde som arkivleder er blevet en kombinationsbeskæftigelse, således at mit arkivlederarbejde er blevet en del af mit egentlige arbejde som lærer, og der er altså kombineret 5 skoletimer, d. v. s. 8 arbejdstimer, til arkivarbejde. Det betyder i realiteten, at der er blevet mere struktur over arkivarbejdet.

Vi har haft mange kontakter i årets løb ud til forskellige beboere, både i og udenfor kommunen. Det er det, vi kalder »opsøgende arbejde«, og det er noget, der efterhånden udgør en betragtelig del af det arbejde, der bliver udført på arkivet. Det er et arbejde, vi ikke vil være foruden. For uden at være i kontakt med mange mennesker hele tiden kan vi ikke nå at få samlet det arkivmateriale, der egentlig er behov for, og vi kan heller ikke nå at få samlet alle de informationer, der nu engang skal til, for at et arkiv skal fungere som sådant. Det er også dette arbejde, der gerne skulle medvirke til, at arkivet bliver en rigtig institution, noget der ligger helt klart i folks bevidsthed, da det naturligvis er beboernes arkiv.

En stor del af den mere udadvendte virksomhed har selvfølgelig været fjordturene. Igen i år har vi kørt for en hel del foreninger, det være sig også en hel del udenogsforeninger, og jeg kan nævne i flæng: Nr. Alslev Husholdningsforening, Kettinge Husholdningsforening, Lærerkredsen i Glostrup, Ladies Circle i Nakskov og Historisk Samfund m. fl. – I alt har der været kørt 40 fjordture, siden vi startede i 1977!

Besøgstillene på arkivet er faldende, og det hænger sammen med, at vi ikke har så mange skoleklasser, som vi har haft tidligere, men alligevel andrager det omkring 175 besøgende. Derimod er ekspeditionernes omfang, dels pr. telefon og dels pr. brev, betydeligt større, end det har været de tidligere år.

Den personalhistoriske udstilling, som kørte i løbet af vinteren, både i 2 pengeinstitutter og i Lokal-

historisk Arkivs udstillingsbygning i biblioteket i Rødbyhavn, var en af vore største opgaver i år. Vi havde ønsket at lave netop en personalhistorisk udgave af en udstilling, og det viste sig, at vi ikke alene fik mange kontakter, men vi fik også megen glæde og ros af, at man kunne stille en sådan udstilling på benene. Det skal samtidig siges, at det kun er en brøkdel af vore billeder, vi sætter op på en sådan udstilling. Desuden lavede arkivet en udstilling i samarbejde med Rødby Almennyttige Boligselskab i anledning af deres 25 års jubilæum. En udstilling, der var meget spændende at arbejde med. Der var et vældigt god samarbejde både mellem beboerforeningerne, altså den lokale bestyrelse, og med hovedforeningen og arkivet. Her kom vi også i besiddelse af en hel masse fine billeder, netop fra disse to store boligblokke, vi har i Rødbyhavn, nemlig Syltholmsparken og Kongeledet.

Billederne glider stille og roligt ind på arkivet. Vi har haft den glæde, at udstillingerne har givet masser af billeder, og det har altså billedmæssigt været et vældigt godt år, hvor affotograferinger har indgået i de opgaver, vi har måttet klare. Samarbejdet mellem arkiverne er vældigt godt, og det er sådan, at arkivpersonalet har været på besøg på Maribo-arkivet sammen med andre arkivfolk fra Lolland; her blev ideer modtaget og givet videre, ligesåvel som man også har deltaget i arkiv-amtsbestyrelsens generalforsamling m. v. Der har været kurser, hvor lederen har deltaget, bl. a. kursus i arkivformidling, afholdt på Klarskovgaard. Samarbejdet mellem arkiverne på Lolland-Falster og Historisk Samfund er noget, vi skal have udbygget på et eller andet felt, og i skrivende stund er der bestræbelser i gang for den udbygning i form af et møde, hvor Historisk Samfunds folk og arkivernes medarbejdere mødes til en slags lokalhistorisk dag, hvor det drejer sig om at få nogle inspirationer fra hinanden, for at det lokalhistoriske arbejde kan få så mange forskellige arbejdsområder som muligt.

Hans Ivar Bentsen.

Idestrup sogns lokalhistoriske Arkiv

har til huse i et tidligere klasseværelse, beliggende særdeles hensigtsmæssigt dør om dør med sognets bibliotek.

Her arbejder 5 fast ansatte, ulønnede og absolut frivillige med at modtage ca. 50 afleveringer årligt,

registrere, sortere, arkivere og med at hjælpe et stadig stigende antal besøgende og brugere af arkivet. Som det er tilfældet alle vegne, hvor det er frivillig arbejdskraft, går arbejdet også her med liv og lyst og en vældig og voksende interesse. Man fornemmer rigtigheden af, at det er en folkelig bevægelse, der bærer det lokalhistoriske arbejde.

Arkivet kan glæde sig over stor interesse fra skolens side. Det giver sig udslag i bl.a. klassebesøg i undervisningstiden, hvilket så igen medfører, at en del elever aflægger arkivet besøg i den normale åbningstid, den 1. og 3. tirsdag aften i hver måned. Forøvrigt bliver det nok snart nødvendigt at udvide denne åbningstid på grund af mange besøg.

Siden oprettelsen af arkivet i 1978 har det været et meget stort ønske at kunne disponere over et fotokopieringsapparat. Enhver arkivmedarbejder vil vide, hvilken umådelig betydning en sådan medhjælper har for et arkiv. Og i år lykkedes det så. Ingeniør Knud Højgaards Fond gav os midler til indkøb af et fotokopieringsapparat, der laver skarpe kopier, og som kan forstørre og formindske – med andre ord: et kvalitetsapparat. Det er vi meget taknemmelige for.

Formand for arkivet er fru Agnethe Graae Jensen, Sdr. Ørslev pr. 4872 Idestrup, tlf. 84 80 46.

Johs. Brønholdt.

Femø lokalhistoriske Arkiv

Der er et gammelt ord, der siger, at man ikke skal glæde sig for tidligt, men det gjorde Femø lokalhistoriske Arkiv.

Sagen er den, at for fire år siden blev der ringet fra Ravnsborg kommune, at vi skulle komme over til dem for at hente alt fra Femø gamle kommune, da de ikke har plads mere. Som sagt, så gjort, og der var ialt ca. 600 kg gamle protokoller og skrivelser m.m.

Vi har nu gennem fire år arkiveret alt og sat det pænt på plads i tre stålskabe i det nye klasselokale, som vi har stillet til rådighed på Femø Skole. Og nu fire år efter bestemmer Ravnsborg kommune, at alt skal ind på Landsarkivet i København sammen med Fejø- og Ravnsborg-arkivalier til en pris af kr. 40.000.

Fire års arbejde er spildt, men Femø lokalhistoriske Arkiv arbejder videre med det, vi får fra øens beboere. – Arkivet har åbent første tirsdag i måneden.
Herluf Sørensen.

Lokalhistorisk Arkiv for Maribo kommune

Arkivet er nu ved at blive en institution, som kommunens foreninger er blevet opmærksom på. De tidligere år har arkivets medarbejdere prøvet at komme

i kontakt med forskellige foreninger og personer, som kunne bidrage arkivet med noget historisk materiale. Men nu er vi kommet så langt, at foreninger kontakter os for at komme ud på arkivet for at høre, hvad vi ligger inde med. Vi har indtrykt af, når folk går hjem fra arkivet, har de fået nogle positive oplevelser med hjem. Det har også resulteret i, at vi har fået en medlemsfremgang i det forløbne år, og det har vi i høj grad brug for, idet den daglige drift på Maribo-arkivet hviler på medlemskontingent. Hvis nogen, som læser dette, får lyst til at yde et bidrag til den gode sag at bevare fortiden til eftertiden, er vort medlemskontingent kr. 50,-. Vi udarbejdede som omtalt sidste år en lille pjece, som omtaler arkivets virke; vi mener også, at denne pjece har haft sin store berettigelse.

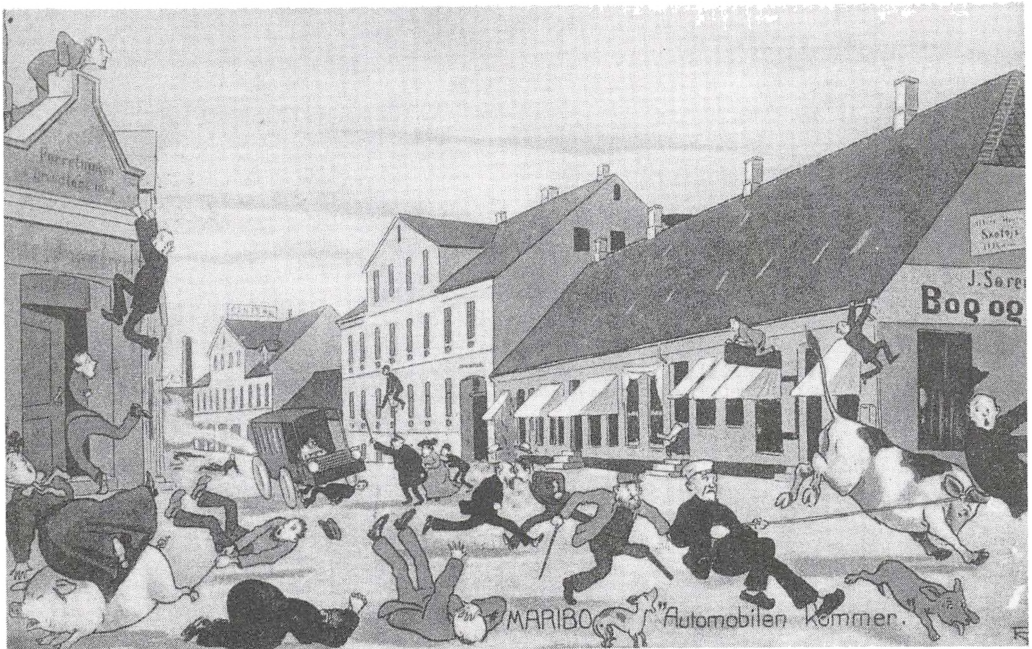
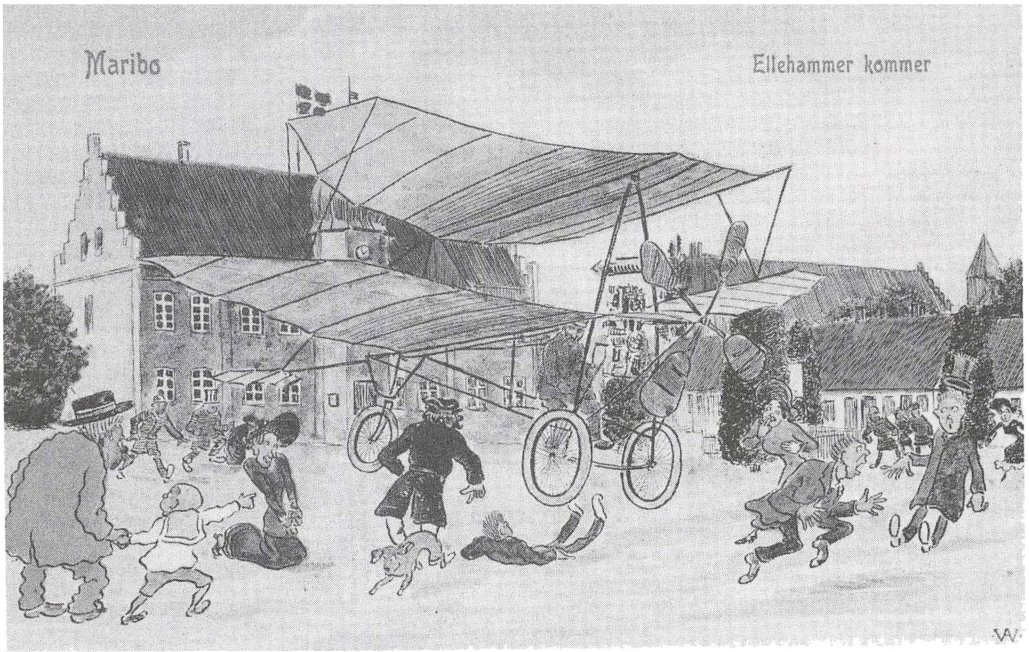
Maribos administrationsbyggeri forbigår ikke arkivets opmærksomhed, idet her er begyndelsen til et nyt kapitel af Maribos historie, så det følger vi på nærmeste hold. Vi har en medarbejder, som er sat på opgaven at fotografere byggeriets forskellige faser. Men samtidig sker der også forandringer andre steder, som forandrer billedet, der er arkivets medarbejdere også på pletten med fotografiapparatet. Der kan være noget, vi ikke lige er opmærksomme på, så ville det være rart, hvis man lige kontaktede arkivet og gav os et praj om den forestående forandring, idet man så kunne nå at få et billede, før forandringen var sket. Denne opfordring, som her er skitseret, kan gøre alle Maribo kommunes borgere direkte medarbejdere for områdets historiske bevarelse.

Nogle medarbejdere på arkivet har meldt sig på et brevkursus i gotisk skriftlæsning, derved kan medarbejderne bedre betjene de besøgende, hvis de eksempelvis har gamle breve fra førhen, som de ikke selv kan læse, men meget gerne vil vide hvad indeholder; på den led kan man også benytte arkivet.

Arkivet er – foruden at indsamle og bevare kommunens forskellige foreningsmaterialer, personmaterialer, billedmaterialer o. s. v. – også et serviceorgan på andre leder, som man bør benytte sig af.

Max Broms.

Ellehammers flyvemaskine og den første bil kommer. De moderne opfindelser som flyvemaskinen og bilen blev også brugt til satiriske postkort. Ellehammers flyvning i 1906 på Lindholm i Smålandshavet frembragte »en fremtidsfantasi« om, at han en dag ville komme og lande på Maribo torv. En lige så stor forskrækkelse hos bysborgerne var det, da den første bil viste sig i byen, medens politibetjenten truede ad den med sin stok, og de skræklagne mennesker søgte flugt – endda op i tagrenderne! (Lokalhistorisk Arkiv for Maribo kommune).

Lokalhistorisk Arkiv i Nysted kommune

Etableret 1979 i lokaler på »Wichmandsgården« i tilknytning til Nysted bibliotek. Formand: Aage Poder, tlf. 87 15 45. Daglig leder: Bodil Clausen, tlf. 87 11 23.

Arkivgruppe på 8 personer forestår det daglige arbejde. Arkivet har i 1983 deltaget i en ugelang udstilling i »Clausens Pakhus« i anledning af købstads-jubilæet.

Arkivet får muligvis i 1985 udstillingslokaler i den gamle jernbanestation, hvor der er afsat et par rum til arkivet. Der etableres skiftende udstillinger, så samlingerne på denne måde kan formidles til offentligheden.

Arkivet har en berettiget forventning om en bevilling fra en privat fond, der skal bidrage til at få fremstillet flere kopier af afdøde borgmester Henrik Hansens lokalhistoriske film, der jævnligt vises for lokale foreninger.

Arkivet arbejder tæt sammen med »Krumssøarkivet« og med Lars Peter Rasmussen, Frejlev, der gennem en enestående indsats har skabt et Frejlev-arkiv. Dette sidste bestyres foreløbig af Lars Peter.

De tre nævnte arkiver udveksler relevante materialer og oplysninger, så interesserede altid ved, hvor man finder specielle lokale arkivalier.

Aage Poder.

Sakskøbing kommunes lokalhistoriske Arkiv

Endnu en gang skal arkivet i Sakskøbing flytte til andre lokaler, og denne gang får vi »foden under eget bord«.

Arkivet havde fra starten i 1979 til huse i et beskedent lokale på biblioteket, men ved nedlæggelse af retskredsen og flytning af retssal og dommerværelse til politigården fik arkivet tilbudt disse lokaler i rådhuset på 1.-salen.

Det var en betydelig forbedring, da der var den fornødne plads, og selv om arkivet i de første fem år har modtaget et væld af arkivalier, ville der også fremover være gode placeringsmuligheder af arkivalier. Ulemphen var, at publikum skulle op ad trapper. Dette bliver nu afhjulpet, når vi får lokaler i den vestlige fløj af den fredede et-plansbygning »Juniorstiftelsen«. Bygningen får en omfattende restaurering, men ydermurene vil stå i oprindelig stil, ligesom man indvendig beholder nogle murpiller til at bære tagkonstruktionen.

Der bliver en brandsikker boks og et møde- og udstillingslokale, men hvis der skal blive plads til arkiverne på hylder, må dette rum tages i anvendelse som arbejdsrum. I forhold til nuværende arkivloka-

ler må vi nok indstille os på, at der må findes et fjernarkiv for at få plads til arkivalierne fremover – ikke mindst, hvis indleveringerne fortsætter i samme tempo som hidtil: ca. 700 registrerede arkiver på fem år. Derudover har vi i år modtaget ca. 130 samlinger, hvoraf kun 1/3 er registreret, idet antallet af arkivmedarbejdere er blevet halveret.

Modsat er antallet af besøgende steget til det tredobbelte, efter at arkivet har anskaffet kopier af kirkebøger for hele kommunen, mikrofilm af folketællinger og af kirkebøger tilbage til 1735. Med de rummelige lokaler på rådhuset er der god plads til slægtsforskere, men bestyrelsen har besluttet, at den enkelte kun må bruge læseapparatet en time ad gangen. Samtidigt er åbningstiden udvidet til det dobbelte, og det har været nødvendigt at finde en anden arbejdstid for medarbejderne.

Vi har i år haft en udstilling i forbindelse med byvåbenets 400 års jubilæum og en vedrørende Guldborg-broens 50 års jubilæum. Desuden har vi skaffet materiale fra besættelsestiden til to udgivelser i forbindelse med skolejubilæer samt materiale vedrørende Sakskøbing kirke.

Svend Jørgensen.

Rudbjerg lokalhistoriske Arkiv

I det forløbne år har arkivet fået endnu et par lokaler på Kappel gamle alderdomshjem, så vi nu råder over hele 1.-salen. Vi har i sommerens løb haft en del byggeroderi, da stueetagen er blevet indrettet til pensionistboliger.

Arkivet har deltaget i Rudbjergmessen, hvor der blev vist stor interesse fra de besøgendes side, ligesom der blev indleveret en del billeder og andet materiale.

Arkivet har nu fået kirkebogskopier fra samtlige sogne i kommunen, hvad der er til stor hjælp, især for slægtsforskere.

Til opbevaring har arkivet 9 faner fra kommunens foreningsliv gennem årene, endvidere forefindes en stor dias-samling skænket arkivet af arvinger efter lærer Rasmussen, Tillitse. Billederne er optaget gennem et langt livs virke dér.

Arkivet er i besiddelse af et stort billedmateriale, hvoraf alt endnu ikke er registreret. Det er vort håb, at kommunens beboere vil besøge arkivet og måske hjælpe med personoplysninger og datering af dette materiale.

Arkivet er åbent hver onsdag aften fra kl. 19-21, hvor 4-5 medarbejdere er til stede og meget gerne modtager og hjælper med oplysninger og fremvisning af arkivalier.

Arkivleder Bjarne Skelbo har igennem længere tid været sygemeldt, og under hans sygdom er Marie Andreasen konstitueret som leder.

Marie Andreasen.

Fejølokalhistoriske Arkiv

startede i 1979 under ledelse af skoleinspektør M. Hummelose med en frivillig arbejdsgruppe på 8-9 interesserede mennesker.

I Ravnsborg kommune er der tre lokalhistoriske arkiver: i Købelev, på Femø og på Fejø.

Vi startede i et lille lokale i en nedlagt lærerindebolig, men efterhånden voksede samlingen ud af lokalet. Ideen til et ø-museum opstod, da arkivet foruden arkivalier også modtog gamle redskaber, bøger m.m. fra øens befolkning.

I efteråret 1983 fik vi muligheden for et meget større lokale under skolens ene fløj, der bl.a. indeholdt et stort, bredt gangareal.

I foråret 1984 fik vi indrettet gangarealet til et af arkivet uafhængigt ø-museum, der ledes af arkitekt Jens Kjær. Succesen har været meget større end ventet med et par tusinde besøgende igennem sommermånederne. Her har i 1984 været åbent i juni-juli-august lørdage mellem kl. 14-17.

Anne-Lise Ralov.

Lokalhistorisk Arkiv for Holeby kommune

Siden sidste indberetning til Lolland-Falsters historiske Samfund er indkommet bl. a.:

Aviser fra 1940 og 1945, omhandlende besættelsestiden.

Jørgen Mikkelsens familiearkiv: skudmålsbøger, arveafkald, aftægtskontrakt, skøde m.m. Fint ordnet.

Fra Kildegaard i Sjøelstofte har vi ligeledes modtaget mange gamle papirer, bl. a. fra udskiftningen. Desuden har Ernst Jensen foræret arkivet et dejligt skab med mange gode hylder.

Taksationsdokumenter fra Rødby Arkiv.

Dokument med ansøgning om indfødsret og navnebevis.

Skudmålsbøger fra Bonvi Svensson.

Protokoller fra Fuglse-Krønge Sygekasse.

Medlemsbog til Kvindeligt Arbejderforbund og Mejeristernes Arbejdsløshedskasse.

Protokol fra Stormskadeforsikringen af 1899.

Forhandlings- og regnskabsprotokol for Errindlev Gadelys.

Madplan fra Søholt 1926.

Elektricitetsværk i Holeby.

Sadelmager Mogensens arkiv.

Gave: Forstørelsesapparat med tilbehør, skænket af overlærer Rhode Hansen, Holeby.

Programmerne til vinterfesterne i Holeby, båndfilm og protokol med udklip.

Skrive- og stilebøger fra Bursø Skole o. 1900 (Marinus, Kristine og Magnus Jørgensen).

Arkivalier fundet på Johannes Jørgensen Ladefogeds ejendom af nuværende ejer.

Regnskabsbøger og bilag fra Errindlev Gymnastik- og Idrætsforening 1970-1978.

Klicheer og billeder fra tidligere Errindlev-Olstrup kommune, skænket af Errindlev Sparekasse.

Nogle historiske oplysninger om Holeby sogn, udarbejdet af overlærer O. Bretner.

Af Rosa Engholm Petersen har vi bl. a. slægtsbøgerne Lille Ane, Peter Skovfoged, De gamle Fortællere, Det hvide Guld, Høsten på Lolland og Marie Hansdatter, der alle handler om vor egn og slægterne.

K. Neergaard.

Lokalhistorisk Arkiv for Nørre Alslev kommune

Arkivet har i år haft – i samarbejde med andre arkiver – en betydelig udveksling af arkivmaterialer. Det drejer sig om arkivmateriale, der bliver afleveret til arkivet i det område, hvor man bor, men som egentlig skulle afleveres til arkiver andre steder i landet. Ordningen virker til fuld tilfredshed. I den forbindelse kan nævnes, at vort arkiv har modtaget materiale om Nørre Alslevs Realskole fra Sæby i Vendsyssel, og det er indlysende, at arkivet her er lykkelig for, at lokalhistorisk materiale, der er havnet så langt fra hjemstavn, atter vender tilbage. I lighed hermed er der her fra arkivet sendt materiale til Hadsund, Roskilde, København m. fl.

Der har ligeledes været en del foresøgninger om lokalhistoriske emner her fra området, og arkivet har været i den heldige situation at have materiale om de pågældende emner, så en viden kunne formidles videre. Det gælder til eksempel oplysninger om Ellehammer, der videresendtes til Poul Dehn, Langebæk arkiv.

En del materiale har været udlånt til Kippinge Centralskole, der i indværende år har fejret 25-års jubilæum, og som i den forbindelse ønskede at udgive et jubilæumsskrift. I lighed hermed har Gundslev Sogns og Omegns Fugleskydningssselskab (1859-1984) lånt lokalhistorisk materiale, der ligeledes blev anvendt til brug ved udfærdigelse af et jubilæumsskrift.

Sukkerfabrikken i Nykøbing F. har lånt arkivmateriale, der skulle anvendes i forbindelse med virksomhedens 100-års jubilæum. Iøvrigt har fabrikken udgivet et jubilæumsskrift, »Sukkerfabrikken i Nykøbing F. 1884-1984«.

Antallet af besøgende er stadig i vækst, og arkivet håber, at denne tendens må blive forstærket i tiden fremover.

Arkivet har modtaget mange spændende og interessante afleveringer, hvilket vil kunne læses af følgende række:

Ib Larsen har foræret arkivet 8 patrouille-journaler fra Guldborg Toldsted fra årene 1871-75 og 79 samt 1882-85-87-90 og 92.

Sigvardt, Orehoved, har foræret arkivet en film om modstandsgruppen på Nordfalster. Det er muligt, at en fremvisning af filmen i forbindelse med et foredrag af Sigvardt bliver en realitet i fremtiden.

Partiet Venstre har deponeret partipolitisk materiale i arkivet.

Socialdemokratiet har ligeledes i arkivet deponeret partipolitisk materiale.

Årsmødet blev i lighed med tidligere år afholdt i januar måned, tilslutningen var ikke overvældende, men mødet afvikledes efter forskrifterne, og praktiske aftaler i forbindelse med planlagte foredragsaftener blev truffet.

I år fik arkivet overskud til at få anskaffet et længe ønsket skrivemaskinebord og to tiltrængte kontorstole. En lettelse i det daglige arbejde.

Arkivmedlemmerne er i år blevet udstyret med et legitimationskort, og forhåbentlig kommer kortet til at virke efter hensigten.

Falsters arkiver samledes i indeværende år til en mødeaften på Idestrup arkiv, og dette møde bekræftede, at samarbejdet mellem arkiverne fungerer fint.

I begyndelsen af året kontaktede en interessegruppe i Tingsted vort arkiv for at få arkivlederen til at berette om arkivarbejdet. Orienteringen afskrækkede ikke gruppen fra at tage initiativ til oprettelsen af et lokalhistorisk arkiv i Tingsted, for i juni 1984 blev det nye arkiv i Tingsted indviet. De lokale drivkræfter i Tingsted har vist, at der er grokraft i den folkelige bevægelse, og jeg synes, der er al mulig grund til at ønske Tingsted lokalhistoriske Arkiv til lykke med initiativet.

Foredragsrækken blev i år forøget med to foredrag. Det første blev afholdt i Nr. Vedby og omhandlende: »Nogle møntfund på Nordfalster«, og foredragsholderne var Jørgen Steen Jensen og Anne Kromann, Nationalmuseet. Efter foredragene viste Bendt Jepsen en film, der handlede om Vaalse Vig og

møntfundene. For arrangementet stod Vaalse Vigs Interessentskab, formand Georg Bonde og Lokalhistorisk Arkiv, arkivleder Niels Frost. Det andet foredrag blev afholdt på Nørre Alslev Bibliotek. Her var foredragsholderen redaktør Fr. Petersen, Nørre Alslev, og han havde kaldt sit foredrag »60 år blandt venner«. Efter foredraget viste Albert Rasmussen sin film. For dette arrangement stod Nørre Alslev Bibliotek og Lokalhistorisk Arkiv.

I år blev arkivet præsenteret for en ny opgave, som utvivlsomt vil kræve en indsats i en ikke al for fjern fremtid. Opgaven bestod i at afprøve lokalhistorisk materiale, som var skrevet for børn i folkeskolen. Initiativet kom fra Axel Hansen, København, og Grethe Ebbesen, Helsingør. Afprøvningen viste, at det er muligt at undervise i lokalhistorie i skolen.

Arkivet har nylig opgjort sit medlemstal, og det lyder på 61 medlemmer. Dette er et antal, som vi godt kunne ønske øget. Men indtil det sker, sætter vi vor lid til arkivets livsforsikring, der kom til arkivet præcis på samme måde, som Aladdin fik appelsinen i sin turban. Uden at arkivet anede noget som helst, kunne pressen meddele, at Andelsselskabet Restaurant Nordfalster havde skænket arkivet 40.000,- kr. Vi har altid drømt om at have en reserve som en slags livsforsikring, og pengene hører privatarkivet til og vil ikke berøre det kommunale tilskud. Den gave er vi lykkelige for.

Arkivudflugten, der var planlagt til at skulle gå til Brede for at se udstillingen »Drømmen om Amerika«, kunne ikke gennemføres grundet manglende tilslutning. Men udstillingen blev alligevel set, idet 10, som havde tilmeldt sig, på privat basis tog ind og besøgte udstillingen.

Arkivfolket er helt på det rene med, at der ligger mange lokalhistoriske opgaver og venter på at blive plejet af en kærlig hånd. Måtte alle gode magter stå arkivet bi, så det kan løse opgaverne i den rækkefølge, de måtte komme.

Niels Frost.

Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster

Årbøgerne

Boghandlerpris: 60 kr.

Medlemspris: 35 kr.

Af tidligere årgange findes: 1962 - 1963 - 1966 - 1968
1969 - 1970 - 1971 - 1973 - 1974 - 1975 - 1976 - 1977
1978 - 1979 - 1980 - 1981 - 1982 - 1983.

Årbogen 1913 - genoptryk: Medlemspris 50 kr.,
boghandlerpris 75 kr.

Køb - Salg - Bytte

Medlemmerne kan under denne rubrik få optaget gratis oplysninger om ønsker med hensyn til at købe, sælge eller bytte lokalhistoriske værker og årbøger. Det angives tydeligt, hvad det drejer sig om - for lokalhistoriske værker forfattere, titler og udgivelsesår og for årbøgerne hvilke årstal. Priserne bør i givet fald også oplyses.

Oplysningerne, som vedføjtes navn, adresse og om muligt også telefonnummer, indsendes skriftligt til samfundet hvert år inden 1. oktober. Køb, salg eller bytte sker direkte mellem de interesserede, idet samfundet ikke medvirker.

Historiske skrifter

Immanuel Felter: Maribo domkirke 1416-1966.

Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris: 30 kr.

Svend Pedersen: Min læretid på Sydfalster.

Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris: 30 kr.

Familiebruget på Lolland-Falster. Husmandsbevægelsen gennem 75 år, 6. marts 1981.

Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris: 30 kr.

A. F. Heyn: Nysted kommune - historisk set.

Boghandlerpris: 50 kr. Medlemspris 40 kr.

Disse historiske skrifter og årbøgerne kan bestilles ved henvendelse til kassereren, Bodil Clausen, Vantorevej 62, 4880 Nysted, tlf. 87 13 02. Forsendelsen sker plus porto.

Andre skrifter

Ved henvendelse til Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Museumsgade 1, 4930 Maribo, tlf. 88 11 01, kan bestilles følgende skrifter plus porto:

Else-Marie Boyhus: Lolland-Falster - en historisk billedbog. Pris: 30 kr.

Else-Marie Boyhus: Maribo - historisk set. Pris: 75 kr.

Ove H. Nielsen: Holeby kommune - historisk set. Pris: 50 kr.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

BESTYRELSEN

Vælges lige år:

Redaktør Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930 Maribo, tlf. 88 34 98, (formand). Viceformand Jens Larsen, Peter Freuchensvej 23, 4800 Nykøbing F., tlf. 85 75 44, (næstformand). Assistent Aina Krumins, Rosningenvvej 7, 4953 Vesterborg, tlf. 93 91 15, (sekretær). Barneplejerske Ketty Lykke Jensen, Nygade 13, 4863 Eskilstrup, tlf. 83 60 97. Greve Einar Reventlow, Rudbjerggaard, 4983 Danemare, tlf. 94 43 80. Fru Ina Antonsen, Rådhusgade 1, 4990 Saksøbing, tlf. 89 41 65.

Vælges ulige år:

Gdr. Mogens Sommer, Klodskovvej 58, Byskov, 4863 Eskilstrup, tlf. 83 64 87. Fru Bodil Clausen, Vantorevej 62, 4880 Nysted, tlf. 87 13 02, (kasserer). Skoleinspektør A. F. Heyn, Adelgade 52, 4880 Nysted, tlf. 87 15 07. Fru Kristine Asser Hansen, Åstrup, 4850 Stubbekøbing, tlf. 84 40 12. Lærer Hans Ivar Bentsen, Hagelundsvej 15, 4970 Rødby, tlf. 90 14 30.

Bestyrelsessuppleant:

Kontorchef Hans Andersen, Sløsevej 19, 4894 Ø. Ulslev.

Revisor:

Postmester Aage Poder, Jernbanegade 22, 4880 Nysted.

Revisorsuppleant:

Urmager Jørgen Krøll, Adelgade 48, 4880 Nysted.

Redaktionsudvalg:

Verner Hansen, formand. Ketty Lykke Jensen. Aina Krumins. A. F. Heyn. Hans Ivar Bentsen.

Arrangementsudvalg:

Jens Larsen, formand. Kristine Asser Hansen. Hans Ivar Bentsen. Mogens Sommer. Ina Antonsen.

Medlemshvervningsudvalg:

Bodil Clausen, formand. Aina Krumins. Ina Antonsen.

Tilsyn med mindesten:

Einar Reventlow.

Repræsentantskabet for institutionen

Statsminister C. D. F. Reventlows Minde:
Hans Ivar Bentsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum:

Kristine Asser Hansen.

Generalforsamlingen 1984

holdtes søndag den 3. juni i Frejlev Forsamlingshus. Formanden, Verner Hansen, indledte med nogle mindeord om afdøde:

Gdr. Svend Aage Andersen, Sundby, døde i juni måned i fjor. Han var brændende optaget af en række interesser og skåned ikke sig selv med hensyn til at gøre et arbejde for dem. Det lokalhistoriske stod hans hjerte nær, og på det område gjorde han en meget betydelig indsats. Det var som bestyrelsesmedlem i samfundet, men han vil ikke mindst blive husket for en helt enestående indsats, han gjorde for Nørre Alslev lokalhistoriske Arkiv, som trivedes vældigt under hans formandsindsats. Svend Aage Andersen var kritisk både overfor sig selv, men også overfor andre, når det drejede sig om at få sagt og gjort tingene rigtigt. Der skulle være kvalitet, og det var også det, som prægede Svend Aage Andersen, thi han helmede ikke, når det gjaldt om at forberede sig og få det rigtige indblik.

Jeg vil også nævne fhv. redaktør Axel Nielsen, Nykøbing, som gik bort i april måned i år. I de mange år, hvor Axel Nielsen virkede ved pressen i Saksøbing og Nysted, kom hans interesse for lokalhistorie meget frem. Han skrev også nogle populære lokalhistoriske romaner og var et hjerteligt og godt menneske, der havde mange venner.

Fornylig døde også gdr. Niels Asser Hansen, Åstrup, som i mange år var en af samfundets trofaste venner. Han var revisor i samfundet, og da han var med til at gennemgå regnskabet kort før sin død, var det en hyggelig sammenkomst, hvor han afslørede sin store interesse for alle samfundets anliggender og det lokalhistoriske arbejde i almindelighed.

God lokalhistorisk aktivitet

Hvis der skal gøres lokalhistorisk status for Lolland-Falster, så tegner der sig et meget lyst billede præget af vækst og udvikling.

Lokalhistorien får større interesse og måske i særlig grad ud fra de stærke ønsker om »det nære samfund«, som ikke mindst dyrkes af de mange beboerforeninger. I hvad der end skal behandles med hensyn til »det nære samfund«, så går lokalhistorien ind og indtager en fremtrædende plads.

Der holdes året rundt overmåde mange lokalhistoriske foredrag på Lolland-Falster, og blandt andet kan det iagttages, at folkeuniversitetsforeningerne lægger større vægt på det lokalhistoriske, som der altid er interesse for. Fortegnelsen over foredrag, som udsendes af Storstrømsamtets Fritidsundervisning, er til megen hjælp i foredragstilrettelæggelsen, idet der er mange lokalhistoriske emner.

Det er morsomt at iagttage de specielle lokalhistoriske aktiviteter, som dukker frem. Der kan således nævnes en forening for slægtsforskere, en postkort-samlerforening, en lokalhistorisk forening i Stubbe-købing og et lokalt museum på Fejø.

Der er også tale om et museum i Nakskov, men jeg synes, at denne Vestlollands store by kunne indlede med at løse en mere overkommelig opgave, nemlig at få sat gang i det lokalhistoriske arkiv, som er anbragt bag lukkede døre. Nakskov er vist den eneste kommune på Lolland-Falster, hvor det lokalhistoriske arkiv ikke arbejder, og det må da vist siges at være en meget kedelig rekord at have!

Det kan videre på det lokalhistoriske område nævnes, at der i Danmark findes en slægtsgårdsforening, hvis repræsentantskab forleden var samlet på Lolland-Falster. Ved en sådan lejlighed burde foreningen nok have søgt kontakt med lokalhistoriske kredse herne, så der ved et offentligt møde kunne være skabt mere kendskab og interesse for denne sag.

Stor arkiv-udvikling

Den største udvikling på det lokalhistoriske område er nok sket indenfor arkiverne. Det er arkiverne, der i egentligste forstand skal stå for det lokale arbejde, hvad angår lokalhistorien. Der er ingen lovgivning med hensyn til de lokalhistoriske arkiver, for de er groet frem, eftersom der hos en kreds af mennesker var interesse for at gøre et arbejde, og der var en lokal støtte til dem – ikke mindst fra kommunernes side. Det var morsomt at se, hvorledes selv de mindste kommuner tidligere som helhed havde den indstilling, at et bibliotek skulle man i det mindste have. Gid det samme måtte føles med hensyn til en virkelig støtte til arkiverne – blandt andet som en belønning for det store, frivillige arbejde, som udføres. Det er dog min opfattelse, at det går fremad blandt andet med hensyn til at få bedre lokaleforhold.

Samfundet og arkiverne har den samme folkelige baggrund, hvorfor det er naturligt med et nært samarbejde. Som en belønning for arkivernes arbejde er samfundet også begyndt på at udsende årbogen gratis til alle arkiverne på Lolland-Falster.

Den tredje gren af det lokalhistoriske arbejde: museerne står i en særlig stilling med en lovgivning og en faguddannet ledelse. Museerne slås i disse år meget med de økonomiske forhold, som er strenge. Et ønske for museerne er, at det må lysne, men også at museerne må have gode forbindelser ud til det folkelige arbejde på det lokalhistoriske område og være med i et nært samarbejde med samfundet og arkiverne.

På baggrund af alt, hvad der sker på det lokalhistoriske område, må det siges, at samfundet ikke har nogen »sure rønnebær«. Vi er tværtimod meget glade for alt, hvad der sker, og følger ikke at have patent på noget. Vi vil tværtimod uddele roser og takke for alt, hvad der sker med et tilsagn om at yde støtte, hvor det er muligt.

Herregårde og lokalhistorie

Der er et specielt lokalhistorisk anliggende, som der har været megen debat om i det forløbne år, og det drejer sig om slotte og herregårds fremtid. Det er klart, at man må søge at sikre de flest mulige af dem, som er værd at bevare, for de hører i højeste grad med i billedet af lokalhistorien på Lolland-Falster.

Jeg tror dog ikke på, at det er muligt, at det offentlige kan overtage adskillige slotte og herregårde og bruge dem til naturlige formål. Disse gamle bygninger har en speciel indretning, som ikke er til at ændre, og i alle tilfælde ikke uden meget store investeringer. Der har været talt om museer i disse gamle bygninger, men det ser nærmest ud til, at både kommunernes, amtets og statens museums-kasser er tomme.

Hvad der særligt brænder på nu, er spørgsmålet om Christianssædes og Pederstrups fremtid. Begge steder kan desværre nok ikke bevares som et minde om slægten Reventlows store indsats i dansk historie. Det må håbes, at Christianssæde går ud i et øje, som kan sikre, at den desværre meget medtagne bygning kan bevares.

Kræfterne må samles om at bevare Pederstrup, og det initiativ, som udfoldes på Vestlolland, må hilses med stor tilfredshed. Man kan roligt fortsætte og gå ud over hele Lolland-Falster og søge støtte, thi hele landsdelen var i sin tid med til at sikre stedet. Lolland-Falsters historiske Samfund vil meget gerne bakke den tanke op, at man ikke alene sikrer bygningerne, men samtidig også skaber et folkeligt samlingssted, som vi bør have på Lolland-Falster. Vi trænger til det, for Fuglsang er trods alle sine faciliteter ikke blevet det og skal måske heller ikke være

det. Pederstrup har mange muligheder, hvis alle gode kræfter i landsdelen vil samles om opgaven, og så synes jeg iøvrigt, at selve Pederstrup-museet burde reklamere mere og ikke leve en meget stille tilværelse.

Den lokalhistoriske litteratur

Hvis jeg skal se på en opgave, som står samfundet særlig nær, så er det den lokalhistoriske litteratur, og også på det område sker der meget. Det er, ligesom at foreninger, virksomheder og institutioner føler en naturlig pligt med hensyn til at markere jubilæer og lignende med udgivelser. Der udkommer efterhånden så meget, at det kan være svært at holde styr på det hele, men samfundet gør sit bedste gennem den oversigt, som findes i årbogen. En værdifuld forøgelse af den lokalhistoriske litteratur er det stigende antal årsskrifter, som arkiverne udsender, og som helhed med et værdifuldt indhold.

Årbogen er samfundets ansigt udadtil, og vi føler, at medlemmerne er glade for den, men rent økonomisk får de også gennem årbogen fuld valuta for deres kontingent. Der udfoldes mange kræfter for at give årbogen et så smukt udseende som muligt og med et indhold, der kan interessere.

Hvad samfundets bøger angår, så søger vi gennem billige tilbud at lette hylderne og få nogle af de investerede penge tilbage. Der foreligger stadig følgende: Maribo - historisk set, Holeby - historisk set, Maribo Domkirke 1416-1966, Svend Petersens: Min læretid på Sydfalster og Familiebruget på Lolland-Falster gennem 75 år. Både 1. og 2. del af Svend Jørgensens: Bag diger og Hegn er nu udsolgt og vil ikke blive genoptrykt.

Samfundet har i det forløbne år haft distributionen af Jens Meiers bog om Marie Grubbe, som blev udgivet af Landsforeningen til Bekæmpelse af Dissimineret Schlerose. Foreningen ofrede mange penge på fremstillingen af bogen, og de kom ikke ind igen ved salget af de 500 eksemplarer, som blev trykt og helt udsolgt. Da den unge, stærkt handicappede forfatter fik et stort legat, kom der igen lige som lidt efterspørgsel på bogen, men slet ikke, så det kunne bære fremstillingen af et nyt oplag.

Samfundets arrangementer

Samfundet har i det forløbne år udfoldet sig med forskellige aktiviteter. I forbindelse med en ekstraordinær generalforsamling i Stubbekøbing var der besøg i kirken og på byens lokalhistoriske arkiv. Det var samfundet en glæde sammen med folkeuniversitetsforeningerne at genoplive sommerstævnerne på Nørre Vedby Møllebanke, og det første fik et meget vellykket forløb til glæde for deltagerne.

Et efterårsarrangement fandt sted på Nordfalster i september med en interessant rundtur til historiske steder og et aftenmøde på Vålse skole med et fore-

drag om oldtidsfund og oldtidsminder på Nordfalster. Sammenkomsten viste, at det udmærket godt kan lade sig gøre at samle folk og få dem til at blive, selv om det drejer sig om et længere tidsforløb.

Samfundet har en opgave i at rejse mindstene for kendte personligheder og steder på Lolland-Falster, men der har ikke i en længere årrække foreligget opgaver på dette område.

Der behandles en sag vedrørende biskop Balles mindsten i Vestenskov. Stenen er i sin tid anbragt i en privat have, og der arbejdes nu med at få lavet en tinglyst deklARATION om, at den skal blive ved med at være dér. Stenen står inde bag et noget kedeligt havehegn, og ved et syn var både vi og repræsentanter for kommunen enige om, at den ville få en betydelig bedre placering ved at blive flyttet udenfor hegnet på en slags fortovej. Ved den endelige afgørelse i kommunen ville man dog ikke være med hertil, og stenen bliver derfor stående, hvor den er.

Endelig skal det oplyses, at medlemstallet meget konstant holder sig omkring 800, sagde formanden og sluttede med en tak til alle, som på en eller anden måde støttede samfundet.

Kassereren, Bodil Clausen, forelagde regnskabet, som bringes andet steds i årbogen.

Det årlige kontingent fastsattes uforandret til 75,- kr.

Udsendelse af program

Formanden fremsatte nogle bemærkninger til punktet om den fremtidige virksomhed og omtalte først bogen »Nysted kommune - historisk set«. Det er første gang, at et af vore lokalhistoriske billedværker udsendes i anledning af en bestemt begivenhed, og det er Nysted købstads 525 års jubilæum, hvilket vi håber i høj grad vil bidrage til salget, som kommer til at foregå i forretninger og brugsforeninger i Nysted kommune.

Skoleinspektør A. F. Heyn har med denne bog lavet et virkelig fremragende arbejde, som jeg tror, at alle i Nysted kommune vil blive glade for, og jeg bringer ham samfundets varme tak for indsatsen.

Han har ikke mindst set bogen ud fra et helhedssynspunkt, så hele kommunen er blevet dækket. Der er til bogen samlet et usædvanligt stort og ikke for set billedmateriale, som ganske afgjort vil blive set med stor interesse.

Nysted kommune vil yde et kontant bidrag til, at prisen ikke bliver større end nødvendigt. Desuden vil kommunen købe et antal af de 1.000 eksemplarer, som trykkes.

Samfundet har for første gang prøvet noget nyt, nemlig til medlemmerne at udsende et program for de aktiviteter, som i væsentlig grad finder sted i sommerperioden, hvor vi har mulighed for at kunne samle medlemmerne fra hele Lolland-Falster. Der er

medlemmer, der har klaget over, at de ikke har lagt mærke til i aviserne, hvad der foregik, men nu gælder den undskyldning ikke længere ...

Det har været overvejet, om man kunne lægge meddelelsen om arrangementer ind i årbogen, men det er ikke fundet at være nogen god løsning, thi så er der længe til, at der skal ske noget – og med fare for, at så er meddelelsen blevet væk!

Formanden gav nogle oplysninger om de arrangementer, som programmet bød på.

Et stort jubilæumsår

1988-året blev nævnt, og det vil på mange måder blive markeret, at det er 200-året for bondestandens frigørelse, hvori Reventlow fra Lolland indtog en så fremtrædende plads.

Samfundet har i anledning af dette store jubilæum fået en henvendelse fra museumsinspektør Else-Marie Boyhus, Stiftsmuseet i Maribo. Museumsinspektøren peger på, at jubilæet bør have et af sine tyngdepunkter på Lolland-Falster. Derfor foreslås, at samfundets årbog i 1988 bliver et temanummer om Reventlow, om landboreformerne, deres følger og betydning set ud fra Lolland-Falster. Else-Marie Boyhus tilbyder at stå for denne årbog, som kræver lang tids forberedelse. Dette tilbud vil samfundet absolut sige ja tak til, og rent praktisk vil det blive på den måde, at det store og væsentlige indhold i årbogen trykkes og udgives som en særlig bog.

Der er iøvrigt tale om, at der skal dannes lokal-komiteer med hensyn til arrangementer i 1988, og vi vil naturligvis meget gerne være med i en sådan komité, som bl. a. landboforeningerne skal stå bag.

Genoptryk af gamle årbøger

Det er meningen at genoptrykke den gamle og første årbog, nemlig fra 1913. Der har været overvejelser, om der kunne udskydes noget af det indhold, der måske ikke har så stor interesse mere, men vi har foretrukket at genoplive årbogen, akkurat som den var. Genoptrykket kan ske til en rimelig pris, og der har allerede meldt sig en del interesserede, men der opfordres, at endnu flere kommer til. Hvis forsøget falder godt ud med tilstrækkelig afsætning og en mindre økonomisk belastning for samfundet, så kan vi måske gå videre med flere årbøger.

Der foreligger muligheden for flere lokalhistoriske billedværker, idet der endnu mangler en del for de kommuner, som findes på Lolland-Falster. Der er blandt andet en mand, som arbejder med én for Sydfalster kommune, og Ketty Lykke Jensen vil sikkert også kunne videreføre Nørre Alslev kommunes historie, som ikke kunne rummes i det ene bind, som er udsendt.

Det er tanken senere at udgive et hæfte om Kippinge kirkes og den hellige kildes historie, hvilket er meget efterspurgt. Grundlaget skal være, at der først kommer en artikel i årbogen af Jens Larsen, som har arbejdet meget med dette spørgsmål.

Der kunne nok være grund til at ønske et nærmere samarbejde med arkiverne enten i form af kursus, konferencer eller møder, idet der på så mange måder er samme interesse for det lokalhistoriske. Vi har også henvendt os til arkivernes amtssammenslutning om en gensidig repræsentation på generalforsamlingerne, men savner et svar herpå.

Der er overvejelser med hensyn til udarbejdelse af en tryksag, som kunne bruges til medlemshvervning. I betragtning af det gode formål, og hvor meget medlemmerne får for kontingentet, burde der være mange flere, som bakkede op bag Lolland-Falsters historiske Samfund.

Nye i bestyrelsen

Til bestyrelsen genvalgte Jens Larsen, Nykøbing, Ketty Lykke Jensen, Eskilstrup, Aina Krumins, Vesterborg, og Verner Hansen, Maribo. Kirsten Suhr, Krårup, og J. Bek Petersen, Nakskov, ønskede ikke genvalg. I stedet nyvalgte Ina Antonsen, Saksøbing, og Einar Reventlow, Rudbjerggaard.

Formanden rettede en varm tak til de to fratrådte bestyrelsesmedlemmer for deres mangeårige arbejde. Bek Petersen havde været bestyrelsesmedlem siden 1952 og Kirsten Suhr fra 1972.

Til en ledig post som bestyrelsessuppleant nyvalgte Hans Andersen, Ø. Ulslev. Som revisor nyvalgte Aage Poder, Nysted, og suppleant blev Jørgen Krøll, Nysted.

Efter et fælles kaffebord holdt lektor Margareta Balle-Petersen et interessant foredrag om forsamlingshusene på Lolland-Falster, hvis historie der blev fremdraget mange træk fra.

Driftsregnskab for året 1. april 1983 – 31. marts 1984

Indtægt:

Likvid beholdning fra sidste år	11.432,73
Medlemskontingent	59.027,90

Tilskud:

Kulturministeriet	5.600,00
Storstrømsamtet	3.000,00
Det Bertouch-Lehnske Fond	500,00
Det Classenske Fideikommis	500,00
Lollandsfonden	500,00
Privatbanken, Rødby	200,00
Den Danske Bank, Nysted	500,00
Sparekassen Lolland	1.000,00
Handelsbanken, Maribo	500,00
Sparekassen SDS Falster-Østlolland	1.500,00
Errindlev Sparekasse	100,00
Lollands Bank, Nakskov	500,00

14.400,00

Salg af bøger	8.606,50
Diverse og renter	965,69
Marie Grubbe	29.346,50

123.779,32

Udgift:

Trykning af årbogen	48.975,75
Dansk historisk Fællesforening	1.870,00
Tidsskriftet Fortid-Nutid	168,00
Administration	14.224,95
Annoncer - møder	2.589,32
Diverse	124,50
Marie Grubbe	25.577,60
Beholdning at overføre til næste år	30.249,20

123.779,32

Status pr. 31. marts 1984

Aktiver:

Bogbeholdning	25.000,00
---------------------	-----------

Fast kapital:

Holcks legat nr. 916670	500,00
-------------------------------	--------

Likvid kapital:

Bankbog nr. 816242	23.488,30
Bankbog nr. 10605	2.000,00
Giro nr. 1035525	4.390,50
Kontant	370,40

30.249,20

Regnskabet er gennemgået og fundet i orden. Kassebeholdningen og indestående på bank- og girokonto er i overensstemmelse med regnskabet.

Vantore, den 29. marts 1984.

Verner Hansen
sign.

Niels Asser Hansen
sign.

Kontingentet for 1984 er af generalforsamlingen fastsat til 75,- kr., indbefattet tilsendelse af årbogen.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelsen af en årbog og andre historiske skrifter samt, for såvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 11 medlemmer, hvoraf 6 afgår de lige årstal og 5 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvoraf 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen vælger efter hver generalforsamling formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundet aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, med-

lemshvervning med mere. Bestyrelsen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i maj. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer og revisorer.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse om ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 2. maj og den 6. juni 1983.

Nye medlemmer indtil 15. oktober 1984

Fru Gerda Højgaard, Rosningen Skovvej 2,
4953 Vesterborg.

Stud. mag. Agnete Goth Paaschburg,
Bag Søndermarken 19,3 th., 2500 Valby.

E. Ebbe, Strandvejen 194 G,
2920 Charlottenlund.

Karl Kimer, Bygaden 13, Nr. Ørslev,
4800 Nykøbing F.

Nysted kommune, Adelgade 61,
4880 Nysted.

Kirstine Suhr Sørensen, Knoldeholmsvej 6,
4892 Kettinge.

Annelise Pilemand, Østerby 4, Døllefjelde,
4990 Sakskøbing.

Lise Skafte, Klørvænget 7, Ønslev,
4863 Eskilstrup.

Else Andersen, Klintegård, Godthåbsvej 16,
Alstrup, 4840 Nr. Alslev.

Børge Lund-Nielsen, Mølløvænget 19,
3450 Allerød.

Børge Høegh, Alsøvej 36,
4960 Holeby.

Bent Jensen, Klintevej 17,
4990 Sakskøbing.

Jørgen Kjølby, Oddervej 10, Horreby,
4800 Nykøbing F.

Frederik Toubro, Ved Teglskoven 5,
4891 Toreby.

Birthe Rosenfeldt, Birkevænget 24,
4850 Stubbekøbing.

Jens Friis Jørgensen, Nyskolevej 7, Orehoved,
4840 Nr. Alslev.

Grethe Kaarsholm, Havrevænget 10,
4970 Rødby.

L. Fønnesbeck Wulff, Sognefogedvænget 11,
4970 Rødby.

Ole Munksgaard, Louisevænget 44,
4900 Nakskov.

Severine Høegh, Gl. Landevej 3,
4891 Toreby L.

Aksel J. Andreasen, Åvej 1,
4953 Vesterborg.

Danmarks Lærerhøjskole, Emdrupvej 101,
2400 København NV.

Knud Pedersen, Nysted Bogtryk, Adelgade 16,
4880 Nysted.

Grethe Hansen, Ålehovedet 3,
4900 Nakskov.

Else Nielsen, Godstedvej 4,
4894 Øster Ulslev.

Helge Bastholm, Lolles Allé 7, Grænge,
4891 Toreby.

Aksel Johan Andreasen, Åvej 1,
4953 Vesterborg.

Anne Lise Simonsen, Rådhusgade 12,
4990 Sakskøbing.

Ingeborg Petersen, Tornskadevej 11,
4900 Nakskov.

Ebbe Andersen, Nakskovvej 244, V. Karleby,
4900 Nakskov.

Grete Andersen, Marselis Boulevard 30,7 tv.,
8000 Århus.

Evald Henriksen, Egensevej 54, V. Kippinge,
4840 Nr. Alslev.

Tandlæge Aase Hansen, Skolevej 6,
2820 Gentofte.

Ingrid Eriksen, Vesterbro 17,
4930 Maribo.

Gerda Skafte, Egensevej 47,
4840 Nr. Alslev.

Ejner Jørgensen, Dansted,
4970 Rødby.

Knud Skytte, Topshavevej 5,
4872 Idestrup.

Fejølokalhistoriske Arkiv,
4944 Fejøl.

Person- og stednavnsregister

- A**
- Abildgaard Søren, arkivtegner 21
Ahlefeld Hans, væbner 38
Alsø 37
Ambech Peder, lærer 53
Andersen Hemming, præst 139, 140
Andersen Jens, biskop 40
Andersen Povel, kirkeskriver 129
Andersen Th., skorstensfejer 113
Andresen A., organist og andenlærer 79
- B**
- Balslev, pastor 96
Basse Peder, herremand 35
Beierholm A., sognepræst 50
Bekker, købmand 79
Beldenak Jens Andersen, biskop 37
Bering Mads, lærer 53
Berntsen Arent 138
Berritsgård 141
Bille Mads, gårdmand 78
Bindesbøll, biskop 58
Bispensø 25, 47, 48
Bjerre Johs., borgmester 113
Bjerring, kaptajn og postmester 76
Bliesek Jacob, maler 136
Blæsbjerg 121, 122
Boberg Chr., lærer 56
Borrehuset 145
Brage J. C., maler 129
Bramsløkke 9, 35, 37, 38, 44, 46, 48, 106
Bramstorp, senere Bramsløkke 35
Brandstrup 20, 39
Bredgrunden 109
Bredsten 18
Bregninge . 14, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 30, 50, 51,
..... 52, 55, 56, 57, 60, 63, 64, 69, 70, 77, 94, 95, 96
Bregninge kirke 11, 20, 21, 27
Bregningestenen 21, 27
Bremersholm 145
Bremersvold 55, 68, 69, 70, 71, 72
Broager Andreas, byskriver 64
Bruun, boghandler 118
Brydebjerg 52, 81
Brydebjergskolen 109
Brång 120
Bækkeskov 40
Bødkerens Hans 120
Bøget 18, 42
- Bønnelyche Chr., købmand 79, 85
Bøsemager-Ole 118
Baadmand Anna Marie, gift med Casper
Baadmand 137
Baadmand Casper Seigr. 137
- C**
- Christensen Søren, lærer 53
Christiansen Jacob, lærer og vikar 61
Christiansen Ulrich, lærer 57
Christiansholm 46, 55, 68, 69, 70
Christianslyst 47
Clausen Simon Groth, købmand 74
Clement Anthonius, hofmaler 131
Cottage 109
Cuntze, guldsmed 139
- D**
- Dannemare 142
Dødemosen 17, 46
Dødemosestenen 17
Døllefjelde 14, 20, 23, 24, 30, 39, 51, 53, 55,
..... 64, 69, 77, 80, 102, 107, 109
Døllefjelde kirke 24, 28, 29, 37, 48
- E**
- Egede 119
Egeslevmagle 137
Egholm 11, 20, 23, 46, 49, 106
Elers Hans, maler 128
Engelborg slot 139
Engelbrecht Brdr. 107
Engestofte 24, 48, 55
Enghaven 18, 42
Eriksdatter Barbara, mor til Arild Hvidtfeldt ... 141
Errindlev 35
- F**
- Falchenberg Christoffer 132
Falster 115, 118, 138, 142, 143, 144, 145, 146
Falsters Minder 121
Fejøl 145
Femøl 145
Fibiger Mathilde, forfatterinde 83
Flintinge 90, 92
Folehaven 96
Frandsøn Jens, degn 130
Franskegården 116, 118

Frejlev	14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 35,
.....	38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 52, 55, 56,
.....	58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 71, 72, 77, 78,
....	79, 80, 81, 82, 83, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 103, 106
Frejlev bøget	12, 14, 18
Frejlev enghave	17, 18
Frejlev skov	11, 13, 14, 15, 16, 18, 41
Frejlev østermark	55, 56, 72
Frejlev å	15, 42
Friis F. R.	100
Friis J. F., forfatter	46
Friis R. P.	78
Frostrup	20
Fuglsang	9, 35
Fuglsang, løjtnant	88
Fuglse	35, 68, 100

G

Gad J. Thomsen, stiftsprovst	58, 78, 83
Gallebakke	76
Gallehøj	21
Gammelgård	145
Gierlew Hans, bror til Jens Chr. Gierlew	66, 68
Gierlew Jens Christian, byfoged	35, 64, 66
Gillehøj	11
Glahn H. C., arkitekt	100
Godow Anders Pedersen	48
Godow Erik, bror til Anders Godow	48
Godsted	9, 13, 14, 15, 20, 23, 24, 31, 32, 33,
...	39, 47, 48, 50, 51, 55, 56, 64, 69, 77, 104, 107, 109
Godsted kirke	25, 53
Godsted skole	53, 56
Godsø	31, 32
Goye Eskild	38
Grubbe Marie	145
Grundtvig Otto, provst, bror til N. F. S. Grundtvig	146
Grønnegade	15, 21, 27, 55, 56, 57, 58,
.....	60, 64, 68, 70, 71, 72, 90
Grønnæs	18, 27
Grønsund	145
Guldborg Stig	103
Guldborg	18
Guldborgsund	9, 18, 35, 79, 88, 106
Guldhøj	18
Gyldenløve Ulrik Frederik, gift med Marie	
Grubbe	145
Gøye Knud, foged	38
Gåbense	144

H

Halse Jens Conradi, sognepræst	137
Handermelle	13, 20, 23, 40, 51, 54, 55, 69, 94
Hannenov skov	31
Hans, morbror til Peter Jensen	116, 119, 120
Hansen C. A., stiftsfysikus	49, 50, 84, 86, 90, 95, 109
Hansen, H., overlærer	148

Hansen Im., dyrlæge	85
Hansøn Jacob	137
Heiche Claus, sognepræst	137
Heidenheim, købmand	79
Hejrede sø	9, 31
Hemmingsen Niels, teolog, søn af Hemming	
Nielsen	49, 138
Henriksen, frøken	110
Henriksen Evald, vejmand	146, 147
Henriksen Line, gift med Otto Henriksen	121
Henriksen Mads, kunstmaler	30
Henriksen N. J., lærer	56, 60
Henriksen Otto, førstelærer	120, 121, 122
Herman	122
Herrernes holm	31
Herritslev ...	9, 13, 16, 20, 23, 24, 30, 39, 50, 51,
.....	52, 54, 55, 56, 64, 66, 67, 69, 71, 76, 77,
.....	80, 94, 95, 107, 109
Herritslev kirke	23, 26
Heyn Arne F.	7
Himmerigshuset	121
Hind Mathias, lærer	57
Hindsholm	47
Hjedding	80
Holeby	84
Holgelsen Oluf, lensmand	139, 140
Holmagergård	35, 78
Horreby	118
Hosum Magnus, magister	142
Hovmosegård	66
Hvidtfeldt Arild, rigskansler og historie- skriver	138, 141
Høffer, barber	105
Høvænge	84, 100
Haar Søren Udesen	130

I

Ibsen Hans, lærer	53
Israel Peder, lærer	55

J

Jacobsen, førstelærer	56
Jacobsen Holger	50
Jensen A., snedkermester	137
Jensen C., gårdejer	91
Jensen Erik, pedel	147
Jensen Frederik	101
Jensen Johanne, mor til Peter Jensen	121
Jensen Karen, søster til Peter Jensen	119, 120
Jensen Kr. Th., lærer	81
Jensen Lars, bonde	52
Jensen Peter, fhv. overlærer	115, 117, 121, 122
Jensen Rasmus, bror til Peter Jensen	119
Jensen Sidsel, gift med Frederik Jensen	101
Jespersen K., frøken	103
Joensen Marlo, malerm. og overlærer	137
Jørgensen Jens P., teglværksarbejder	15

K	
Kallehave	20
Karleby	20, 39, 48, 53, 66, 72
Karlebygård	104
Karoline	118
Kettinge	8, 12, 14, 15, 18, 20, 22, 23, 24, 39, 40, 45, 52, 57, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 76, 78, 83, 90, 96, 97, 99, 100, 107, 109, 113
Kettinge kirke	17, 22, 23, 29, 30
Kettinge skole	8
Kettinge sø	15
Kildemosemark	57
Kippinge	124, 128, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145
Kippinge centralskole	146
Kippinge gl. skole	148
Kippinge kilde	124, 142, 143, 146
Kippinge kirke	124, 128, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 145
Kippinge nor	138
Kircke Andree	139
Kirkesøen	125, 142
Kisbye Rasmus	128
Kjelstrup	35
Klokkemose	100
Klokkestenen	22
Klostermosen	64, 76, 84, 85, 100
Knoldeholm	72
Knuthenborg	24, 55
Knækerygstenen	17, 18, 42
Korsbækken	100
Korselitze	118
Korskær	72
Koryot Christoffer, hofnar	44
Krag Svend, isenkræmmer	107
Kragelund Mads, skoleholder	68
Krenkerup	44
Kristian, smed	118
Kristian Jyde	117
Krog Laurids, lærer	54
Krogh Hans von, stiftamtmand	68
Kruppen Otto	40
Krønge	48
Kule Kersten, lensmand	37
Kærstrup	35, 38, 42, 48, 55, 68, 69, 70, 71
Kærstrup magasin	76
Kølle Rasmus, lærer	54
Kårup	20
Kårupgård	48
Kårup vænge	31
L	
Lange Rasmus, lærer	53
Langeland Mads Gregersen, præst	133
Langet	20, 38
Lars	119
Larsen Alfred	57
Larsen J. H., dr.	28
Larsen Jens, viceforstander	124, 148
Larsen Niels, lærer	56, 57, 58, 79
Larsen Otto, sognepræst	107
Lauridsen Hans	134
Lauritzdatter Anna Catrina, gift med Peder Nqelsen Skipper	137
Lekkende	47
Lerche Knud, sognepræst	45
Levetzau Josias Raben, kammerherre	47, 76
Levetzow Emerentia, geheimerådinde	46, 48, 51, 69
Lillebrænde	57, 115, 116, 117, 119, 120, 121
Lillebrænde kirke	117
Lime Margrethe, gift med Hans Jacobsen Torp	137
Lindø	31
Lolland	12, 17, 21, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 48, 74, 141, 144, 145
Lolland-Falster	9, 12, 24, 27, 46, 79, 84, 88, 125, 127, 128, 130, 131, 145
Lundstenen	17
Lunge Lisbeth, gift med Palle Rosenkrantz	132
Lützwow Henning Ulrich von, stiftamtmand	48, 128
Løjmand	120, 122
Lågerup	20, 23, 72
M	
Maglebrænde	115
Magleholm skov	119
Maren, gift med Lars	119
Maribo	74, 88, 101, 129
Maribo amt	103
Maribo Stiftsmuseum	28, 36, 46, 76, 92
Maribo sø	17
Matthiesen Poul, landsdommer	29
Meden A. P., sognepræst	127
Mikkelsen Rasmus, præst	143
Mogensen, bagermester	82
Monrad D. G., biskop	78, 83, 116
Mormand Mogens	38, 44, 48
Mormand Sofie, datter af Mogens Mormand	48
Musse	13, 14, 20, 23, 24, 28, 35, 48, 51, 53, 55, 56, 63, 64, 66, 69, 77, 100, 107, 109
Musse kirke	28
Møller Carsten, lærer	57
Møller Søren, færgemand	145
Mølleåen	31, 32
N	
Nagelsti	90
Nakskov	45, 48, 74, 129, 137, 144
Nakskov fjord	35, 139
Nielsen A. & Co.	107
Nielsen C. Sass, direktør	106, 107
Nielsen Hans, lærer	57
Nielsen Hemming	49
Nielsen Iver, rådmænd og slotsforvalter	45
Nielsen Johanne, gift med Iver Nielsen	45

Nielsen Mads Ludvig, lærer	57
Nordfalster	124
Nordlunde kirke	127
Nøret	84, 96
Nykøbing F. 8, 35, 37, 39, 44, 72, 84, 88, 94, 101, 115, 121, 124, 129, 130, 136, 142, 144	
Nykøbinghus	40, 42, 44, 45, 46
Nykøbing slot . 46, 132, 134, 136, 139, 140, 144, 145	
Nysted .. 9, 12, 14, 15, 17, 20, 21, 26, 30, 34, 35, . 37, 38, 39, 44, 45, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 63, 64, . 66, 67, 68, 74, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 88, ... 89, 90, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 108, 109, 111, 113	
Nysted kirke	30, 45, 49, 64, 128
Nysted kloster	35, 38
Nysted kommune	7, 9, 12, 14, 15, 21, 52, 66, 70, 74, 84, 106
Nysted landsogn	14, 64, 77, 100
Nysted nor	9, 11, 16, 31, 32
Nysted skole	56
Næs	31, 32

O

Olavia	121
Olsen Carl, manufakturhandler	109
Olufsdatter Maren	137
Olufsen Hans	41
Orehoved	147
Ovesen Jens Verner, lærer	58
Oxe Albert	44

P

Pappenheim Just Friderich v., lensmand	31
Pedersen P., smedemester	102
Pedersen R. M., vognmand	8, 87
Pedersen Rasmus, præst	141
Pedersøn Anders, høvedsmand	37
Petersen, lærer	60
Petersen H. H., postmester	76
Petersen H. J., gårdejer	80
Petersen Hans Christian, lærer	58
Petersen Jørgen, lærer	61, 62
Plot Henrik, ridder	29
Podebusk Valdemar, biskop	37
Pontoppidan Erik	9, 11
Pope Margrethe	145
Prest Jørgen, lærer	57, 62
Priorskov	68
Påre Volmer	121

R

Raben, familien	27, 31
Raben Christian, sønnesøn af geheimerådinde Levetzow	46
Raben Frederich	9

Raben Frederik Christian, søn af Otto Ludvig Raben	47
Raben Gregers Christian, søn af Frederik Chr. Raben	47, 69
Raben Julius, bror til Gregers Chr. Raben	47
Raben Otto Ludvig, bror til Chr. Raben	31, 47
Radbjerg	18
Radsted	38
Radsted kirke	128
Rantzau Henrik	38
Rantzau Johan, feltherre	38, 42, 44, 47
Rasmussen Axel, søn af Hans Rasmussen	99
Rasmussen Carl Adolph, lærer	57
Rasmussen Christian, søn af Hans Rasmussen ..	99
Rasmussen Hans, møllebygger	96, 99
Rasmussen Julius	100
Rasmussen Jørgen, lærer	57
Rasmussen Mads P., smedemester	103
Ravnsborg	37
Revshale	39
Rhode P.	27, 74
Ringnis Jørgen, barokmester 129, 131, 133, 134, 135	
Roden	40
Roden fed	84
Roden skov	84, 100, 101
Rosenberg, konservator	22
Rosenkrands Erik, foged	38
Rosenkrantz Palle, lensmand	132, 134
Rossing Georg, købmand	105, 106
Roussel Aage, dr., overinspektør	146, 148
Rud Jørgen	38, 42, 44
Rude Olaf, maler	7
Ryde	145
Rødby	26, 72, 100, 143
Rødsand	74
Røgbølle	20, 31, 48
Røgbølle sø	9, 31, 32
Rønnow Karl, biskop	37
Rørsøen	64, 76
Rågelunde	17, 20, 23, 50, 55, 56, 58, 63, 83
Råhøj	15

S

Sadolin Th., provst	137
Sahl Jens, lærer	54
Sakskøbing	26, 28, 74, 101
Sandager	17, 20, 23, 69, 90, 113
Saxtrup Niels Pedersen, res. kapellan	144
Schack Joachim, amtmand	48
Schrader, godsinspektør	90
Sct. Kjelds kilde	24, 28
Severin J. F., degn	130, 142
Sidenius Niels, boghandler	86
Sidenius Vilh., købmand	11, 14, 16
Sidsel Franske (olde- el. tipoldemor til Peter Jensen)	118
Sigvardt Svend, fabrikant	147, 148

Silles Hans	123
Simonsen	120
Sjelle, barber	99
Skalkekorset	18, 42
Skansen	11, 82, 96, 99, 103, 111, 113
Skipper Peder Nielsen	137
Skiøttens Ursula	130
Skouboe, læge	84
Skouboe Christian, lærer	57
Skrædder Jens	53
Skrærup	20, 39, 45
Skørringgård	119
Slemminge	57
Slotsø	35
Sløsse	20, 23, 51, 54, 55, 56, 57, 61, 69, 77, 94
Sløsse mølle	77
Sløsse møllegård	62
Sløsserup	17, 45
Smid Ole Andersen, kapellan	142
Snistrup Sigwardt, sognepræst	129
Soesmarke	44
Solstenen	22
Sommer Johannes, lærer	54
Sontum, præst	143, 144
Sparre F., skibsbygger	85, 86
Spurvevænge	35
Stafensen Henning	41
Staffelt Mogens, postmester	76, 78
St. Guldhøj	15
Stokkemarke kirke	36
Storstrømmen	88
St. Vittingshøj	12, 18, 42
Strandbyerne	55
Strandby skole	56
Stubberup	20, 23, 50, 52, 55, 56, 68, 101
Stubberupgården	109, 111
Stubbekøbing	88, 118, 126
Suhr Frederich, amtsforvalter	31
Sundby	44, 86
Sundstenen	17
Svinø	109
Sydfalster	109
Søholt	48, 68, 128
Sømod	31
Sørby	20, 39
Sørensen Peder, handelsmand	49
Sørup	20, 23, 69, 100

T

Termansen N. J., konservator	130, 131, 137
Tirsted	21
Thomsen H. P., herreekviperingshandler	108
Thomsen Kjeld, vognmand	147, 148
Thorstrup	37
Thott Olaf Axelsøn, høvedsmand	37
Tokkerup	20, 22, 23

Toreby	17, 66, 90
Torkildstrup	115, 116, 117, 119, 146
Torp Hans Jacobsen	137
Torup	20, 23, 72, 96
Tostrup	20, 39
Trier Salomon, apoteker	78
Truelsen Chr., chauffør	87
Tyvemoseskoven	45, 46
Tågense	15, 20, 23, 30, 38, 39,
.....	40, 54, 55, 56, 63, 68, 76, 100
Tålebakken	20, 21
Tårs	48
Tårup	120
Tårup Unghave	115, 119

U

Ulfeld Henning	37
Ulriksdal	25, 47, 48, 68, 69, 70, 106
Ulfstand Hak, lensmand	44
Ulfstand Oluf Holgersøn, lensmand	37
Underup	20, 23, 70, 71, 72, 90, 95
Urne Regitze, gift med Just Friderich v. Pappenheim	31

V

Vantore	20, 23, 30, 39, 40, 50, 51, 54, 55, 56,
.....	60, 63, 67, 68, 72, 76, 80, 81, 82, 91, 107
Vedbygård	38, 42, 44
Vester Kippinge	124, 134, 136, 137, 143, 147
Vestermosen	19
Vester Ulslev	9, 14, 15, 20, 23, 24, 25, 30, 50,
.....	51, 54, 55, 56, 61, 64, 69, 71, 72, 76, 78, 80,
.....	81, 82, 83, 94, 96, 100, 106, 107, 109, 111
Vester Ulslev kirke	23, 24
Væggerløse kirke	18
Vålse	146
Vålse kirke	143
Vålse vig	138

W

Wederkinch, frk.	85
Wejer Joseph, lærer	54
Wenck Hans	139
Wichmand Jørgen, etatsråd (adlet Wichfeld)	48
Wichmand S., købmand	85
Wisch Jørgen von der, hofjunker, lensmand	38, 41
Worm Ole	21, 22, 27
Wraae Jens Eriksen, sognepræst	137

Z

Zinzendorph Felician, lærer	53
-----------------------------------	----

Ø

Øen Len	47
Øllebølle	20, 23, 69, 93
Ønslev	142
Øster Kippinge	124, 137, 144, 147, 148

Østersøen	8, 9, 17, 18, 40
Øster Ulslev	13, 14, 15, 20, 23, 24, 25, 31, 39, 46,
. 48, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 63, 64, 66, 67, 69, 71,	
. 76, 80, 81, 82, 84, 88, 92, 93, 94, 102, 106, 107, 109	
Øster Ulslev kirke	23, 25
Øster Ulslev skole	54, 56, 61
Østfalster	118
Østlolland	90, 99

Å

Aagaard Mads, byfoged	64, 67
Aarhusgaard	145
Ålevad	25, 32, 36, 37, 40, 47
Ålevadgård	32, 37
Ålevad voldsted	32
Ålholm	15, 17, 24, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
..... 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 69, 76, 78,	
..... 82, 84, 85, 87, 88, 90, 97, 103, 106, 110, 111	
Åmosen	9, 16
Aarestrup Emil, digter og læge	76, 109

